

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Institut doktorských studií
Integrální studium člověka – Obecná antropologie

Mgr. Michal Lehečka

**Panelstories: etnografie (re)produkce prostoru
panelového sídliště Černý Most**

Disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová, CSc.

Konzultantka: Mgr. Hedvika Novotná, Ph. D.

Praha 2021

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. 3. 2021

Mgr. Michal Lehečka

Poděkování

Své konzultantce Mgr. Hedvice Novotné, Ph. D. děkuji za podporu, neocenitelnou pomoc, konzultace a stěžejní rady během celého postgraduálního studia. Školitelce PhDr. Daně Bittnerové CSc. děkuji za dlouhodobou podporu a nesmírně cenné připomínky i komentáře, zejména při dokončování této práce. Děkuji také Mgr. Markétě Zandlové, Ph. D., která se mnou v průběhu let trpělivě diskutovala mnohá témata a dilemata, jež se s textem disertace vážou. Mé poděkování patří také všem aktérům ze všech sídlišť, která jsem zkoumal. V neposlední řadě pak děkuji svým rodičům, bratrovi a manželce Tereze, neboť bez jejich bezmezná důvěry, podpory a trpělivosti bych práci jen stěží dokončil.

Bibliografický údaj

Lehečka, M. 2021. *Panelstories: etnografie (re)produkce prostoru panelového sídliště Černý Most*. Disertační práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK. Vedoucí práce PhDr. Dana Bittnerová, CSc.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se zabývá prostory sídlišť. Na základně etnografických dat vytvořených během deseti let terénního výzkumu panelových sídlišť analyzuji, jak může být (re)produkován prostor několika okrsků konkrétního panelového komplexu – sídliště Černý Most v Praze. Toto sídliště, díky svému stáří a vlastnické i etnické skladbě, představuje vhodný terén pro popis mnoha dlouhodobých i aktuálních fenoménů spojených s vývojem prostorů socialistického modernismu po roce 1989.

Původně socialistická modernistická města prošla během politické, ekonomické i společenské transformace zemí střední a východní Evropy značnými proměnami. V těchto změnách je odkrývána neustálá interakce mezi kolektivistickou a egalitářskou ambicí původních koncepcí sídlišť a jejich současnou nejednoznačnou a majetkově roztržštěnou povahou. Prostor sídlišť je tak neustále přetvářen různě ustavovanými projevy teritoriality aktérů, kteří v něm koexistují. Tato teritoriální proměnlivost fyzických i symbolických prostorů sídlišť je proto v textu nahlížena Lefebvrovou perspektivou socio-materiální (re)produkce prostoru opřenu o tzv. prostorovou triádu (Lefebvre 1991). Vycházím tak z předpokladu, že (re)produkce prostoru sídliště probíhá skrze různě intenzivní a (ne)viditelné teritoriální nároky (Mubi Brighenti, Kärrholm 2020), které vyplývají z neustálé souhry mezi třemi konstitutivními vrstvami (re)produkce prostoru – prostorovými praktikami, reprezentacemi prostoru a prostory reprezentací. Tato teoretická výbava umožňuje odkrýt hlubší kontury nejednoznačnosti sídlišť v kontextu proměn jejich společenského obrazu a ohlasu, režimů jejich správy a rozvoje i proměnlivých vztahů mezi pojetím soukromého a veřejného vlastnictví, ne-vlastnictví či kvazi-vlastnictví. Lze tak demonstrovat, kdo, co, jak a proč je v prostoru sídliště privilegován/o či znevýhodňován/o. Právě napětí mezi výše zmíněnými režimy teritorializace představuje hlavní důvod, proč se panelová sídliště po roce 1989 nikdy nestala klasickými prostory kapitalismu, ale proměnila se v hybridní městské struktury, v nichž mohou přežívat i mnohé relikty jejich socialistického dědictví.

Klíčová slova: sídliště; socialistický modernismus; (re)produkce prostoru; teritorialita; etnografie.

English Title:

Panelstories: Ethnography of Space (Re)production at Černý Most Modernist Housing Estate.

Abstract:

The dissertation focuses on spatial environment of socialist modernist housing estates. Based on data collected during a 10year long fieldwork in multiple modernist housing locations, it explores dominant ways of spatial (re)production of Černý Most housing estate in Prague. Thanks to its ownership and ethnic structure Černý Most represents an ideal fieldwork site where both long term and contemporary phenomena resulting from the post-socialist transformation can be detected, described and analysed.

After 1989, former socialist modernist cities have undergone a plethora of political, economical and social changes and disruptions. These changes continuously uncover an ongoing interaction between the initial egalitarian and collectivist heritage of the housing estate as well as its ambiguous and fragmented property structure. Spaces of the estates are continuously (re)produced through various manifestations of actors' territorial claims. The spatial changeability is best described by Henri Lefebvre's notion of socio-material (re)production of space and his widely used concept of spatial triad (Lefebvre 1991). Transformation of housing estates is therefore (re)produced through (in)visible territorial claims (Mubi Brighenti, Kärrholm 2020) that originate in the interplay between a features of spatial triad – spatial practice, representations of space and representational spaces. This theoretical framework allows for a disclosure of the structure of housing estate's ambiguity on multiple levels – through its public and expert representations, maintenance and development regimes of its public spaces and through the changing relations between private and public ownership, non-ownership and quasi-ownership. This theoretical conceptualization enables a demonstration of who, what, how and why is spatially dominant, privileged or marginalized within the housing estates. It becomes clear that the main reason why socialist modernist cities were not fully transformed into capitalist spaces lies in their hybrid structure that is constantly affected by the egalitarian and collectivist origins of its physical space.

Keywords:

housing estates; socialist modernism; spatial (re)production; territoriality; ethnography

Obsah

1	Úvod	8
2	Reprezentovat sídliště: (re)produkce prostoru a obrazy modernismu	11
2.1	Odstíny modernismu	15
2.2	(Re)produkce prostoru sídliště	17
2.3	Stigma nemizí	20
2.4	Od stigmatizace k periodizaci a estetizaci	23
2.5	Stěžejní sídliště	26
3	Zkoumat sídliště: teorie, metodologie a etika terénního výzkumu	27
3.1	Sídlištní obrat: (re)produkce prostoru a <i>Spatial Turn</i>	28
3.2	<i>Multi-sited etnografie</i> jako „produkt prostorového obratu“	30
3.3	<i>Strategicky situovaná etnografie</i>	31
3.4	Tady, tady... a tady! <i>Trans-lokus</i> výzkumu	34
3.4.1	Sídliště Černý Most	36
3.4.2	Fokus: <i>Mikojanka</i> a <i>Tupolevka</i>	38
3.4.3	Co tu vlastně děláme?	39
3.4.4	Výzkumný tandem	40
3.4.5	„Do ústraní?“ – práce s dětmi a mládeží	42
3.4.6	Aplikované výzkumy prostorů sídlišť	43
3.5	Výzkumné otázky	45
4	Rozvíjet a spravovat sídliště. Teritorialita, formální spolupráce a konflikt	48
4.1	Prostor, teritorium a teritoriální nárok	51
4.2	Různé potenciály sídliště	53
4.3	Tři petice: nová výstavba, sousedské koalice, formální konflikt a politika	55
4.4	Od konfliktu ke starosti: pozice lokálních lídrů	60
4.5	Pečovat o sídliště: společenství vlastníků jednotek a bytová družstva	63
4.6	„ <i>My si pořád nerozumíme.</i> “ Formální limity nárokování	66
5	Vlastnit a obývat sídliště: privatismus a kvazi-vlastnictví veřejných prostranství	72
5.1	Parta	73
5.2	B(ý)yt ve veřejném prostranství	75
5.3	Další prostory neporozumění	78
5.4	Kvazi-vlastnictví nemovitosti: odkaz socialistického dědictví	80
5.5	Odstíny privatizace	84

5.6	Privatismus.....	85
5.7	Co spojuje <i>Mikojanku</i> a <i>Tupolevku</i> : kvazi-vlastnictví veřejných prostranství	86
5.8	Staří odcházejí.....	91
5.9	Noví přicházejí.....	92
5.10	Sídliště současnosti	97
6	„Žít“ sídliště: potencialita prostoru a teritoriální nároky dětí a dospívajících.....	99
6.1	Životní cyklus sídliště: podmíněnost výskytu dětí a dospívajících	100
6.2	Nevstoupíš dvakrát do stejného sídliště?	102
6.3	Kontexty skupinové dynamiky	105
6.4	Veřejné soukromí: existuje správná strana zdi?	107
6.5	Reflexe života „za zdi“	109
6.6	Zed' a plot jako překážka	111
6.7	Teritoriální <i>Sít'</i> dětí a dospívajících.....	112
6.8	<i>Sít'</i> a utilitární apropiace prostoru	114
6.9	<i>Sít'</i> , materiální statky, kriminalita.....	115
6.9.1	Exkurs: etnicita, teritoriální subalterita a imaginace	118
6.10	<i>Sít'</i> podpory: lokální mezigenerační kontakt, pop-kultura a sport.....	120
7	Proměnit sídliště: Dino a nejednoznačnost aktéra v procesu utváření teritoriality veřejných prostranství sídliště	125
7.1	Nejednoznačná pozice v sídlištním prostoru	127
7.2	Dino a práce: Maso a odpadky.....	128
7.3	Dino a domácnost: mezigenerační soužití a nedostupná hypotéka.....	130
7.4	„První body jsou doma“: Dino pořádá fotbalový turnaj	133
7.5	Forza Spartak Černý Most! Proti rasismu, drogám a vyloučení.....	135
7.5.1	Exkurs: fotbal a disciplína	137
7.6	Personifikovaný nárok a osobní vina.....	138
8	Závěr: odolávat „smrti modernismu“	141
9	Zdroje	146
9.1	Literatura.....	146
9.2	Online zdroje.....	159
9.3	Články a rozhovory v online médiích:.....	159
9.4	Filmy a seriály	161
9.5	Odkazy na webové stránky:.....	161

1 Úvod

Sídliště mě provázejí celým životem. Vyrostl jsem zde, a i když jsem se odstěhoval, stále mne přitahují. Představují totiž svébytnou podobu urbanity. Jejich geometrická strohost a zároveň nejednoznačnost prostoru se neoddiskutovatelně odráží nejen v tom, jak je prostor sídliště reprezentován a praktikován, ale také v tom, jak se do aktérů otiskuje a jak jej zakouší. I proto jsem se před více než deseti lety rozhodl sídliště zkoumat etnograficky. Zajímalo mě, jestli, jak a proč tyto zhmotněné výdobytky myšlenek modernistického urbanismu obohacují historicky rostlá města o novou zkušenost. Takový cíl vyzývá k hledání odpovědí na dílčí, avšak důležité otázky: Jak se žije v takových místech, která město prostorově i společensky redefinují, vrací jej blíže volně plynoucímu prostoru a kladou poměrně silný důraz na kolektivitu? Jak probíhá interakce mezi místními obyvateli a materiálním prostředím modernismu? Kdy aktéři kooperují a kdy naopak vstupují do konfliktu? Pokud ano, jak a proč? Jak a proč jsou tato původně kolektivistická sídliště spravována, vlastněna a rozvíjena? Kdo a jak je nárokuje a ovládá, a kdo a proč je v tomto procesu podřízen či hendikepován?

Podobně bychom se mohli ptát donekonečna.

Na některé z těchto otázek se pokusí odpovědět i tato „městská“ etnografie. Její obsah představuje shrnutí – redukovanou a zhuštěnou reprezentaci důležitých jevů a reálií, které v zájmu hlubšího pochopení vývoje i současnosti panelových sídlišť považuji za stěžejní. Moje interpretace proto samozřejmě nemůže být vyčerpávající. Má to různé důvody: osobní možnosti výzkumníka, nedostatek dat pro některá témata, zjištění, že některá témata nejsou specifická pouze pro sídliště, ale obecně pro městské způsoby života, nebo prostý fakt, že disertační práce má mít určité parametry.

Tato etnografie je o sídlišti, sídlištích a lidech. Jedná se o pokus zasadit každodenní život současných paneláků do kontextu vývoje měst a dalších procesů, jež proměny „bydlení pro masy“ doprovázejí. Téměř devadesát let po představení základních principů modernistického urbanismu lze konstatovat, že o vývoji, proměnách a společenských důsledcích takové výstavby máme stále spíše nedostatečné informace. Deficit je patrný především ve veřejných a odborných diskusích, v nichž hrají určitou roli historicky vzniklé stereotypy a reprezentace, které mnohá sídliště stigmatizují, přehnaně adorují či exotizují. Právě tomu se chce tato práce vyhnout prostřednictvím koherentního etnografického přístupu a výkladu. Studie tak přináší současné „příběhy“ ze sídliště, kontextualizovaná „panelstories“¹, která mají hlouběji osvětlit vývoj a současnou povahu prostoru modernistického města.

Z toho důvodu je struktura textu následující:

Hlavním záměrem textu je ukázat nejednoznačnost současného prostoru konkrétního panelového sídliště s přesahem k vývoji modernistických měst ve střední a východní Evropě, ale částečně i jinde ve světě. Na základě primárních etnografických dat – propojených s teorií, sekundárními daty i etnografickými daty vytvořenými na jiných sídlištích – se snažím demonstrovat, jaké prostorové (re)produkce a nároky lze vysledovat v prostoru pražského sídliště Černý Most. Snažím se tak v širším kontextu představit, *co se to na sídlištích vlastně*

---

¹ Název této studie volně parafrázuje název filmu *Panelstory* aneb *Jak se rodí sídliště* (Chytilová 1979).

děje. Zajímá mě především, jak se sídliště vyrovnávají se skutečností, že jako výspa i nevyhnutelný důsledek socialistického urbanismu a politiky bydlení skončila v rukou transformovaných států, které převzaly roli zaniklých socialistických režimů a implementovaly znovuobjevené formy společenské organizace, ekonomických vztahů i vlastnictví. Bazální rámec pro nahlížení fenoménu sídlišť přitom nalézám v teorii sociální (re)produkce prostoru² z pera francouzského filosofa Henri Lefebvra (1991), idejích tzv. prostorového obratu v sociálních vědách (Soja 1989), koncepcích teritoriality (Kärrholm 2012; Mubi Brighenti, Kärrholm 2020) i v inspiraci metodologickým konceptem tzv. strategicky situované etnografie (Marcus 1995, 1998, 2009). Hlubší důvody, spojitosti a eticko-reflexivní kontexty této pozice osvětluji v kapitole 3.

Tomuto teoretickému vymezení předchází kapitola 2, která osvětluje a připomíná dosavadní reprezentace a zkoumání středo a východoevropských sídlišť skrze blízké i vzdálené kontexty pošramocené pověsti modernistických měst. V této části práce demonstruji, jak je v posledních letech modernismus pojímán, a tedy adorován i zatracován. Z toho, jak o sídlišťích mluvíme v odborných i veřejných debatách, totiž prosvítají základní strukturální faktory nejednoznačnosti sídlišť. Přežila sice rok 1989 i dlouhodobou kritiku z různých pozic, a přesto stále pro určitou část společnosti představují memento nelidskosti socialistického režimu i (socialistických) modernistických myšlenek. Tento obraz je dodnes možno zaznamenat kromě konkrétních prohlášení, konceptů a manifestací také prostřednictvím daleko nenápadnějších fenoménů. Pokud například zkusíte ve vyhledávači Google prohledat mediální články s tematikou sociálního bydlení v České republice, zjistíte, že velká část ilustračních fotografií ke článkům zobrazuje právě paneláky. Podobné reprezentace odporují nejen dostupným datům, ale i každodennímu životu na většině panelových sídlišť ve střední a východní Evropě. Rozbor některých rovin (de)stigmatizace sídlišť proto představuje odrazový můstek, který v dalších empirických kapitolách umožňuje lépe vyjasnit, jak (re)produkce prostoru panelových sídlišť probíhá přímo v jeho kulisách, tedy v jeho fyzickém prostředí.

Empirické kapitoly 4, 5, 6 a 7 představují analyticky propojený etnografický celek, který je dominantně zasazen do reálií sídliště Černý Most v Praze a jeho okrsků *Mikojanka a Tupolevka*. I přes určitou fixovanost na fyzický prostor Černého Mostu ale v průběhu textu ukazují i širší kontexty proměn a nárokování modernistických prostor. Vycházím tedy z předpokladu, že nárokování sídlišťního prostoru nelze zobecnit a demonstrovat bez propojení s globálním vývojem měst, jejich správou, politikami bydlení i tendencemi trhu s nemovitostmi.

Konkrétně mne tak zajímají rozmanité prostorové nároky, které v procesu (re)produkce prostoru vstupují do interakcí, jež mají různě (ne)viditelné a mocensky podmíněné aspekty. Pohybují se tak v oblastech od oficiální správy a „kolektivního“ dohledu nad prostorem až po nároky (ne)viditelných a často utlačovaných aktérů, jichž se organizace a normy vepsané do takového prostoru dotýkají. Z toho důvodu mě přednostně zajímá nejen to, jak je prostor

---

² Pojem (re)produkce s předponou *re-* v závorce, využívám zejména proto, že dle mého názoru nejlépe ilustruje fakt, že jakákoli produkce nemusí být jen tvůrčím aktem, ale zpravidla z něčeho vzniká, tedy vyplývá z předchozích konfigurací, z plynutí času i proměn prostoru. S pojmem reprodukce, který poukazuje kumulativní podstatu produkce prostoru, pracuje frekventovaně i sám Henri Lefebvre (viz Lefebvre 1991: 32; srov. Osman 2014).

reprezentován a materializován, ale také to, jak je zpochybňován a vybojováván, formálně i neformálně nárokován a jaké praxe v tomto kontextu lze situačně hodnotit jako úspěšné, či neúspěšné, oprávněné, či neoprávněné.

Aktéry mého výzkumu jsou kromě odborníků z řad architektů a urbanistů také například zástupci správy města, úředníci, volení členové místních samospráv, developeři i místní domovní samosprávy (Kapitola 4). Tyto skupiny aktérů vstupují, povětšinou formálně, do různých kooperativních či konfliktních interakcí v mnoha správních, rozvojových i společenských sférách proměn socio-materiální podoby prostoru sídliště. Takové proměny uvozují například dostavby nových objektů, petice, plánování s občany, údržbu veřejných prostranství i bytového fondu či vyjednávání provozního řádu veřejných prostranství sídliště.

Proces nárokování sídlištního prostoru má však i roviny, které svou podstatou oscilují mezi formálními a neformálními nároky. Tato sféra (re)produkce prostoru sídliště se váže především k obývání sídliště a interakcím mezi aktéry, jež lze na jedné straně definovat jako správce či vlastníky, a na straně druhé jako ne-vlastníky. I přes určitý překryv a pro sídliště typickou nejednoznačnost těchto skupin (vyvěrající z roztržitého vlastnictví bytového fondu a veřejných prostranství) lze konstatovat, že tato konstelace odkrývá pro sídliště specifické a proměnlivé kontury povahy soukromé a veřejné sféry (kapitola 5). Jedná se tedy především o to, že prostor sídliště spoluurčuje, kdo vyjednává, jak a proč bude prostor sídliště využíván, kdo v něm může nerušeně žít a kdo bude případně ohrožen různými formami vymístění.

Se zvyšující se mírou detailnosti tak text vstupuje i do méně viditelných sfér. Tuto rovinu představuje analýza zakoušení sídliště ze strany dětí a dospívajících (kapitola 6), kteří se v prostoru sídliště pohybují na každodenní bázi, a to ať už soliterně či skupinově. Tito aktéři ještě více znejasňují a zpochybňují nejen hranice mezi soukromým a veřejným, ale i povoleným a zakázaným. Odhalují žitý prostor sídliště skrze specificky vtělené, bezděčné a utilitární nároky a interakci s materiálním prostředím. Zjevují tak alternativní potenciály, které vyplývají z interakce mezi tím, jak byla sídliště navržena, a tím, jak se proměňují pod vlivem privatizace a post-transformačních forem správy.

Stejně jako se z mladých stanou dospělí, jsou dnes z kdysi mladých sídliště sídliště stárnoucí. Ti, kteří zde strávili mládí, pak představují potenciální budoucí dospělé obyvatele. Právě příběhy lidí, kteří v prostředí paneláků vyrostli, zůstali zde a jako dospělí sídliště proměňují (Kapitola 7), mohou vhodně ilustrovat nejednoznačnou povahu a nejistou pozici takových aktérů v procesech proměny sídliště. Důrazem na tuto nejednoznačnost a nesamozřejmost, díky níž lze odkrýt hlubší logiku a provázanost všech předchozích sfér (re)produkce současné sídlištní povahy, text této etnografie uzavírám.

Předkládaná studie vytváří situační výzkumný meta-prostor vystavěný od abstraktnějších, makrostrukturálních témat spojených se sídlišti až k tomu, jak je sídliště zakoušeno z hlediska jeho méně viditelných aktérů. Výkladová linie tohoto textu určitým způsobem kopíruje cestu zvnějšku přicházejícího, avšak zainteresovaného jednotlivce v procesu získávání znalosti a dobré orientace v tématu. Text by samozřejmě mohl postupovat i opačně – od konkrétního k abstraktnímu. I proto se ostatně k abstraktnějším rovinám problematiky modernistických měst v průběhu textu neustále vracím. Pro lepší orientaci těch, kteří s tematikou sídliště teprve začínají, však zvolenou výkladovou linii považuji za vhodnou a nezbytnou.

2 Reprezentovat sídliště: (re)produkce prostoru a obrazy modernismu

Na zastřešené pódium uprostřed parku na Černém Mostě vystupuje vytáhlý a hubený muž. Usmívá se, ale z jeho lesknoucích očí lze postřehnout odlesky nervozity. Není se čemu divit, oči k němu upírá zhruba padesát diváků. Chvíli se dívá do země, pak se hluboce nadechne a začne vyprávět:

Budu vám vyprávět o čtyřech sourozencích. Narodili se do různých poměrů. Snad i rodiče neměli totožný... ví Bůh. Jak to tak bejvá, jejich životy se ubíraly různými cestami, žili vedle sebe, někdy si pomohli, někdy se pohádali nebo i poprali. Pořád je ale spojovala jedna krev a hrdost na svůj původ.

Rodiče se přestěhovali začátkem 80. let, kdy komouši rozhodli zabydlet východní část Prahy... a dát Hloubáku a Lehovci panelákovýho kámoše. Na místě, kde bylo jen pole, na zelený louce, vyrostlo místo, kde mělo žít pár tisíc lidí, který nic nespojovalo, prostě nový svět.

Do téhle nesvobodný doby sociální jistoty a spravedlnosti se narodila novomanželům dcera. Vyrůstala na Sunaru, hrála si s céčkama a koukala na Magion. Týchle době vládli veksláci s jejich digitálkama a řezníci a zelináři s jejich podpultovkama. Tahleta holčička si žila v tomhle malým teritoriu, kde měla všechno: školu, školku, jesle. Když maminka šla ze školy, tak jí vzala za ruku a obešly švadlenku, drogerii. Táta mohl večer jít tady přes ulici do hospody anebo mohli s celou rodinou jít do místního kina.

Pak přišla změna, revoluce. Narodili se dva bráškové, bílý dvojče a černý dvojče. Přišla doba svobody, sociální nejistoty a sociální nespravedlnosti. Divoký devadesátý léta. Najednou měli všechno. Dvojčata nevěděly, jestli si hrát s transformerama nebo svlíkat barbíny ze sukně. Koukaly na kačery nebo na želvy ninja, v létě jezdily do Bibione k moři a v zimě do Alp. Doma..., doma měly taky skoro všechno, video, videokameru, videokazety, banány, pomeranče a jemnej hajzlpapír a takovýchle věci. Doma akorát moc nebyli rodiče, protože museli vydělávat, vydělávat tady na ten jejich svět, aby ukázali, že v nové době uspěli.

Měnilo se i sídliště. Odjeli Kubánci na Ostrov Svobody se svejma naleštěnejma Jawama a přišli sem nový kluci ukrajinský, který tady museli makat, a aby to přežili, pili hektolitry vodky. Ty nahoře se o sídliště tak nějak přestali starat, byli jsme jim ukradený. Budoval se kapitalismus a vyšší cíle, byla to doba bez vzorů a rozpoznatelných hrdinů.

V týchle době tady rostly dvojčata a poznávaly, co je život. Černý dvojče byl velkej živel, dobrodruh a nespoutaná povaha. Miloval sport, miloval tanec a hudbu a v uších mu zněl Stevie Wonder. Jeho život byl plnej čórek, fetu, bitek.

Kolotoč kriminálu a svobody. Nejdřív ho komunisti spoutali tady v těch krabicích a pak mu dali naprostou svobodu, nevěděl, co s tím má dělat.

Druhý dvojče žilo svůj život a příběhy, mezi Mikojankou a Maxem, chodilo na Fetky nebo na Kohouta. Jeho dárky byl Globus, kde mohlo celý rok zevlovat v teple a klidu, pokoukávat po holkách a když mělo hlad, tak si zašlo do Ikey na kuličky. Kámoši se dělili na huliče a nehuliče, dýloše a nedýloše.

Měnilo se znova osazenstvo tohoto sídliště. Přišli cizinci, lidi z venkova, přišel kněz, vozičkář a nebo hříšní lidé.

Před sedmi lety se tady nejstarší sestře Rajský Zahradě, cigánskému Účku a druhému bílému dvojčeti, Mikojanovému Maxovi, narodila ségra, dali jí jméno „Nová“. Narodila se do místa, který si už vytvořilo vlastní historii, a mohla se koukat po svejch bráškách a ségře, jak se to dělá.

Ted' je maminka v očekávání dalšího dítěte, my nevíme, jestli se vůbec narodí, kde se narodí, natož jakou bude mít povahu nebo pohlaví. Narodí se ale už do místa, který ví, jak má vypadat, a ví, jak ostatní chtějí, jak má vypadat. Narodí se do místa, který má svoji historii, svoji kulturu, svoje legendy, svůj jazyk. Ví, že to nikdy nebude dáma nebo navoněná modelka z centra, ale je to upřímná holka z periferie, od který víš, co máš čekat. (Márty, září 2014)

Tohle světu vzkázal Márty, třicetiletý kluk, který vyrostl na Černém Mostě v Praze. Jako syn rodičů, kteří pracovali v ČKD, prožil na zdejší sídlišti mládí a stal se výrazným členem místní skateboardové komunity i zdejšího komunitního centra *Výměník*. Když si před lety začal vydělávat jako podnikatel ve stavebnictví, odstěhoval se do centra Prahy. Rodiče už se ze sídliště také dávno odstěhovali, zůstali tu ale kamarádi, a proto se na sídliště pořád vrací.

V Mártyho divadelním vystoupení, tzv. *Storytellingu*³, vystupuje jeho sídliště v kontextu lokálních, politických i materiálních dějin. Toto drama o čtyřech sourozencích, tedy čtyřech černomosteckých sídlištních okrscích, poprvé převyprávěl během festivalu o veřejném prostoru Street for Art, jehož sedmý a poslední ročník se na Černém Mostě konal v září 2014.

Mártyho dramatický příběh je samozřejmě stylizací. I tak ale přináší relevantní reprezentace konkrétního sídliště, které jsou založeny na tom, jak svůj domov zakouší. Příběh zároveň ilustruje, proč jsou původně socialistická modernistická sídliště analyticky tolik zajímavým fenoménem. Zaujímají svébytnou pozici, která odkazuje k širším souvislostem vývoje společnosti i urbanismu v zemích střední a východní Evropy v období posledních zhruba sedmdesáti let. Kolektivně-anonymní svět složený z přísně racionalizovaných betonových krabic a velkoryse vyhlížejících zelených ploch vytváří specifickou formu městského života. Je vlastně jedno, jestli o takovém světě lidé referují v dobrém, bez hlubšího zájmu či ve zlém: panelová sídliště všeobecně vyvolávají ambivalentní reakce. A to samozřejmě i u lidí, kteří na sídlištích žijí, pracují nebo zde tráví čas. Tito lidé jsou nesporně ovlivňováni socio-materiálním „používáním“ nevyhraněných prostorů urbanistického modernismu a zároveň do těchto prostor promítají své jednání a praktiky. To můžeme

---

³ Tato divadelní metoda pracuje zpravidla s neherci a klade důraz na osobní zkušenost účinkujících s určitým tématem. Vystoupení proběhlo v rámci Festivalu Street for Art 2014 19. 9. 2014, kromě Mártyho vystoupili ještě čtyři další obyvatelé Černého Mostu.

vysledovat například ze způsobů, kterými hovoří o tom, jak k bydlení přišli, jak se na sídlišti usazovali a zakládali rodinu, jak se zde cítí opuštěni, nebo z toho, jak se o současné sídliště starají. Stejně tak můžeme zaznamenávat a interpretovat, jak někteří obyvatelé veřejná prostranství sídliště užívají, jak vzpomínají na sídlištní dětství odehrávající se na staveništi/v přírodě, nebo připomínají konkrétní negativní sociální aspekty zdejšího života. Obyvatelé sídlišť nad svým okolím nejen přemýšlejí, oni sídliště v první řadě praktikují, materializují a žijí, tzn. účastní se na jeho přetrvávající existenci. Průmět těchto sfér do fyzického i symbolického prostředí sídlišť je proto i hlavním předmětem zájmu mé disertace.

Původně šedavé paneláky a jejich okolí se svým obyvatelům různě barvitě přibližují a vzdalují. Mártýho otevřený příběh je jen jedním z mnoha, který tyto tendence a jejich hlubší kontexty vhodně reprezentuje, neboť připomíná, že sídliště jsou místy, která ví nejen to, „jak mají vypadat“, ale i to, „jak ostatní chtějí, aby vypadala“. Podobné příběhy by neměly zůstat stranou naší pozornosti, protože právě ony dávají sídlištním rozměr živého města a spoluvytvářejí jejich prostory. Dokazují tak, že interakce člověka se sídlištním prostředím proměnila koncept modernistických sídlišť v globálně ukotvenou realitu, jež daleko přesahuje jeho původně utopickou povahu.

***

Mártýho příběh představil sídliště jako živoucí a proměnlivou entitu. Modernistické sídliště ale může být reprezentováno i takto:

Kamera několik minut projíždí opuštěnými prostory jakéhosi sídliště, perspektiva přechází od detailů k leteckým záběrům na celky obytných budov a zase zpět. Veřejné prostory jsou prázdné, zdemolované. Budovy mají vytlučená skla a veřejnými prostranstvími se prohání odpadky. Podmanivá hudba s nepravidelným rytmem jako by narážela na pravidelné geometrické hrany modernistických budov. Pozorovatel se nemůže ubránit stoupajícímu napětí. Náhle se začnou budovy hroutit, detonace střídá detonaci, záběry se opakují, jsou přidávány další a další perspektivy. Modernistické sídliště pozvolna mizí v sutinách.⁴

Architektonický modernismus, jehož derivátem je i ve střední a východní Evropě dobře známý modernismus socialistických sídlišť, představuje architektonicko-urbanistický směr založený na všeobecném důrazu na funkci, racionalizaci bydlení i organizaci života jednotlivce, proměny prostorové struktury města a oddělování městských funkcí. V dějinách urbanismu 20. století má své nezastupitelné místo a jeho původ lze spojovat s tzv. Athénskou chartou (Le Corbusier 1964, 1973; Hrůza 2002: 41–48; Spurný 2016: 127–133; Zdražilová 2013: 26)⁵, jejíž jednoduché a dobově atraktivní základní principy jasně definovaly budoucí podoby urbanismu po celém světě. Z dnešního pohledu je však pověst realizovaných

⁴ Popis scény z filmu Godfrey Reggia, *Koyaanisqatsi* (Reggio 1982).

⁵ Athénská charta (1933), jejíž základní principy vydal v roce 1943 anonymně sám Le Corbusier, jako závěry IV. mezinárodního kongresu architektů (Zdražilová 2013: 26), definuje potřebu vytvářet samostatná a racionalizovaná města s oddělenými funkcemi bydlení, práce, rekreace a dopravy. Tato východiska jsou opřena o myšlenky tzv. město-parku a funkčního zónování, kdy jednotlivé urbanistické funkční zóny měly být odděleny zelenými plochami, představuje zásadní teoretické prizma pro vznik modernistických sídlišť napříč celým světem.

obytných modernistických celků či měst značně pošramocená. Odkaz hromadných bytových projektů (tzv. *Mass Housing Projects*⁶) je totiž často reprezentován a rámován neúspěšnými pokusy o reformu společnosti skrze novou specificky racionalizovanou urbanistickou organizaci. Jedním z význačných příkladů neúspěšného projektu modernistického bydlení je komplex Pruitt–Igoe v St. Louis v USA, jehož legendární demolice byla zachycena sekvencí záběrů ve filmové poémě *Koyaanisqatsi* (Reggio 1982).⁷ Tuto vizuální reprezentaci jsem se pokusil reprodukovat ve výše citovaném úryvku.

Poměrně ojedinělý bytový projekt vznikl jako lokalita pro umístění marginalizovaných obyvatel St. Louis v USA v 50. letech 20. století. Industriální stagnace metropolitní oblasti St. Louis spolu se segregační politikou Spojených států vedoucí k akcelerující prostorové koncentraci chudoby a exkluze v tomto komplexu poměrně záhy vyústila v prohloubení sociální dezintegrace místních obyvatel. Sociální dopady ghettoizace samozřejmě vedly i k chátrání bytového komplexu. Po nuceném vystěhování všech obyvatel bylo v 70. letech 20. století sídliště strženo. Širšímu společenskému kontextu zániku Pruitt–Igoe se věnuje například dokumentární film *The Pruitt–Igoe Myth* (Friedrichs 2011), který se snaží dokumentovat, že hlavní příčinou zkázy tohoto sídliště byl právě industriální úpadek zdejší městské aglomerace.⁸

Modernistických sídlišť s podobným osudem není málo. Pošramocenou pověstí se vyznačuje i komplex Tlatelolco v Mexico City, jenž vstoupil do světových dějin hned dvakrát. Vojenským masakrem spáchaným na demonstrujících studentech během olympiády v roce 1968 a o sedmáct let později také tragickým zřícením jedné ze zdejších betonových budov během ničivého zemětřesení, které v troskách pohřbilo více než dvě stovky obyvatel zaživa (McGuirk 2014). Obdobného ohlasu se dočkal také avantgardní modernistický projekt La Scampia v Neapoli, který se přes své počáteční ambice proměnil ve stigmatizovanou zónu ovládanou místní mafií a který město v nedávné době strhlo. Z dob nedávných je možné si vzpomenout rovněž na rok 2005 a hořící automobily na pařížských či lyonských etnicky i sociálně segregovaných předměstích, často obecně označovaných jako *banlieue* (Wacquant 1995, 2008). Tyto i další podobné události v kulisách francouzské masové modernistické výstavby byly filmově zpracovány ve filmech *La Haine* (Kassovitz 1995; česky *Nenávist*)⁹ nebo *Les Misérables* (Ly 2019; česky *Bídníci*)¹⁰. Oba snímky zachycují hlubší povahu konfliktu mezi policií a místními obyvateli. Česká mainstreamová média pak během posledních let referovala i o problémech stockholmského sídliště Rinkeby¹¹ nebo komplexu Rosengard¹² v Malmö. Obě sídliště pod vlivem nově příchozích imigrantů a dlouhodobého sociálního vyloučení původních obyvatel vykazují podobné charakteristiky jako některá francouzská *banlieue* (Power 1997, 1999). Všeobecně je pak o některých multi-etnických

---

⁶ Celosvětově se jedná se o projekty pro tisíce až statisíce obyvatel.

⁷ Informace o filmu dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/37440-koyaanisqatsi/prehled/>.

⁸ Informace o filmu dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/293529-the-pruitt-igoe-myth/prehled/>.

⁹ Informace o filmu dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/29541-nenavist/prehled/>.

¹⁰ Informace o filmu dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/723541-bidnici/prehled/>.

¹¹ O nepokojích referoval například server iDNES.cz (2017). Článek je dostupný (online) na adrese: <https://www.novinky.cz/zahranicni/clanek/svedska-policie-vysetruje-nepokoje-v-imigrantske-ctvrti-ve-stockholmu-40025280>.

¹² O všeobecných problémech švédských sídlišť informovala na serveru E15.cz P. Palašáková (2013). Článek je dostupný (online) na adrese: <https://www.e15.cz/zahranicni/svedove-hledaji-priciny-nasilnosti-991037>.

sídlíšťích nejen v západních a severních státech Evropy referováno jako o místech, kde bují násilí a islámský radikalismus. Situace v některých z těchto *banlieue* je v poslední době uváděna do hlubšího kontextu etnografickými studiemi (Slooter 2019; Truong 2018).

Mnozí autoři dlouhodobě připomínají, že kořeny selhávání modernistických městských struktur v kontextu západních tržních ekonomik mají sociálně a kulturně podmíněný původ (McGuirk 2014; Power 1997, 1999; Wacquant 1995, 2008, 2014). V USA a západnějších částech Evropy je referováno zpravidla o kombinaci nefunkční bytové politiky státu, sociální a etnické segregace, efektů pracovní imigrace a dopadů úpadku průmyslové výroby (Wacquant 2008). Kořeny lokálních problémů tak často dalece přesahují urbanismus i společenské mikroklima jednotlivých bytových projektů (Dukmasova 2014). Zároveň z obecného hlediska sídliště po celém světě vznikala tak trochu ve spěchu – především z touhy a potřeby řešit bytovou nouzi spojenou s populačním nárůstem jednotlivých států, akcelerující migrací a proměnami rodiny i společenských představ o bydlení (De Singly 2009). Lokální příklady společensky podmíněného selhání tak přispěly k tomu, že byly v některých zemích západního světa – i přes to, že většina projektů hromadného bydlení poměrně úspěšně prosperuje dodnes (Graham 2016: 184) – ideje modernismu už zhruba v 70. letech zavrhnuty (Rowlands, Musterd, Van Kempen 2009; Zadražilová 2013: 18). V souladu s tímto odmítnutím se Reggio zachycení demolice Pruitt–Igoe stalo jedním ze symbolů „smrti modernismu“ v urbanismu a architektuře (Jencks, Kropf 1997: 9 in Graham 2016: 185).

2.1 Odstíny modernismu

Doposud se může zdát, že porovnávám neporovnatelné. Modernistická sídliště v prostředí tržní ekonomiky byla stavěna do konce 60. let 20. století zpravidla jako sociální a startovací bydlení pro nižší společenské třídy a stala se útočištěm i pro mnoho pracovních migrantů proudících do ekonomických metropolí v druhé polovině 20. století (Turkington, Van Kempen, Wassenberg 2004; Wacquant 2008; Zadražilová 2013: 18-20). Velká panelová sídliště socialistických států byla naopak z převážné většiny budována až do začátku 90. let 20. století a jejich obyvatelská struktura podléhala silné kontrole tak, aby zde byly rozvrstveny všechny socio-profesní skupiny, tzv. od úderníka po ministra. I tak socialistický modernismus a modernismus Pruitt–Igoe i dalších výše zmíněných „západních“ měst představují odloučené sourozence. Tento vztah je důležité osvětlit z toho důvodu, že se v této práci analyticky soustředím i na širší a méně zjevné kontexty obytných prefabrikovaných celků, které z československého prostředí známe jako součást tzv. komplexní bytové výstavby (Musil 1985; Musil 2002; Skřivánková, Švácha, Novotná, Jirkalová 2016; Skřivánková, Švácha, Koukalová, Novotná 2017; Špaček 2012b; Zadražilová 2013). Podobné modernistické celky a města samozřejmě nevznikaly jen v Československu a jejich obdoby lze nalézt také v dalších post-socialistických státech i (Ackermann, Liubimau a Cope 2016; Power 1997; Stanilov 2007; Van Kempen, Hall, Dekker, Tosics 2005).

Československá komplexní bytová výstavba představuje jednu z pozdějších fází vývoje socialistických modernistických měst, v jejímž rámci byl od 60. let 20. století kladen důraz na tvorbu samostatných urbanistických celků, okrsků, z nichž mohly sestávat větší sídlištní

komplexy, často umístěné po okraji urbanizovaných oblastí (Zadražilová 2013: 86–88). Při jejich tvorbě byl kladen důraz na typizaci, standardizaci a prefabrikaci. Tak vznikla v 70. a 80. letech 20. století i většina samostatných periferních sídlištních měst (např. Jižní Město, Severní Město, Jihozápadní Město i torzo plánovaného Východního Města – Černý Most), umístěných v prstenci kolem širšího centra Prahy, jež měla být soběstačná a měla poskytovat dostatečný dopravní, občansko-vybavenostní, kulturní i pracovní komfort na to, aby zde socialistický člověk mohl nerušeně žít a podílet se na rozvoji beztřídní společnosti. Francouzský filosof Henri Lefebvre podobné procesy nazval „tvorbou“ nového člověka existujícího v konturách „totální“ produkce prostoru (Lefebvre 1991: 56). V jeho pojetí je ambicí takového prostoru zcela organizovat život socialistického individua důrazem na práci a kolektivitu.

Tehdejší socialistická urbanistická vize se ideologicky opírala i o další „kolektivní“ socialistické ideje v podobě rovnosti, sociální mixity a důrazu na vzájemnost (Elman Zanečorová 2015; Musil 1985; Zadražilová 2013; srov. Musterd, Van Kempen a Rowlands 2009). Podle Zadražilové byly tyto principy v československém prostředí předeslány už meziválečnou avantgardou, která modernismus spojovala se třemi principy navrhování založenými na rovnosti, vzájemnosti a pravdivosti (Zadražilová 2007: 45).

V technologickém ohledu v zemích střední a východní Evropy vládla metoda prefabrikace.¹³ Ta společně s proudovou výstavbou¹⁴ představovala v socialistických zemích zásadní výdobytek a zároveň nadějnou praxi, jak zvýšit stavební produkci v oblasti bydlení. Dlouhodobá bytová nouze, kterou bylo možné v Českých zemích pozorovat již od dob industrializace Rakouska-Uherska (Musil 1967, 1971, 2002), byla přiživována konstantním přílivem obyvatel do měst v 50. a 60. letech 20. století a demografickým boomem spojeným s reprodukcí generace prvních poválečných dětí (Musterd, Van Kempen, Rowlands 2009: 5; Říha 2007). Přes počáteční neduhy, spojené s optimalizací prefabrikované technologie a výroby stavebního materiálu, začaly především v 70. letech minulého století stavební podniky v tehdejší Československu, stejně jako v dalších socialistických státech, produkovat enormní množství sídlištních bytů (Pelikánová 2009; Říha 2007; Zadražilová 2013), což ve výsledku přispělo k celkovému počtu zhruba 1,2 milionu panelových bytů, ve kterých v dnešní době přebývá celkem okolo 2,7 milionu obyvatel České republiky (Skřivánková et al. 2016: 9). Všeobecná klíčovitost modernistického urbanismu pro socialistické zřízení a jeho bytovou politiku na sídliště nakonec přivedla i Mártýho rodiče a některé další aktéry této etnografie.

Na tomto místě je třeba zdůraznit zajímavou skutečnost: když mezi lety 1972 a 1976 úřady nechaly Pruitt–Igoe strhnout, v zemích východního bloku socialistická modernistická bytová výstavba dosahovala svého kvantitativního vrcholu (Skřivánková et al. 2016: 13; Říha 2007). V počáteční fázi výstavby byla tehdy i první část sídliště Černý Most. Metaforicky řečeno, tito sídlištní sourozenci, kteří byli od sebe odděleni těsně po „zrodu modernismu“ železnou oponou, v 70. letech 20. století prožívali naprosto odlišné příběhy.

---

¹³ Jedná se o metodu, kdy je stavba skládána ze stavebních prvků, které nejsou vyrobeny přímo na stavbě, ale ve specializované výrobě.

¹⁴ Proudová výstavba představuje trend v racionalizaci stavebních prací, spočívající ve výstavbě domů v dlouhých celcích tak, aby výškové jeřáby mohly být jednoduše posouvány po kolejích a minimalizovala se tak nutnost prostorové manipulace s nekolovými stavebními stroji.

A právě proto je nezbytné upozornit na podobnosti. Povaha takové operace se ale zákonitě musí zakládat na volnějším nakládání s časoprostorem. Vedle nesporně odlišných kontextů vzniku i každodenních realit různých variant sídlišť lze totiž „sbíhavost modernismů“ nalézat právě v rovině analytického propojení reprezentací a konceptualizací jejich prostorů, tedy toho, jak podobně jsou různá modernistická města zobrazována a rámována v různých časově ne zcela souvislých obdobích či bodech jejich vývoje. Díky tomu je možné kontext Mártého příběhu o post-socialistickém sídlišti a příběhy o selhávání či dokonce smrti modernismu spojit do diskontinuitního, avšak propojeného příběhu. Takové propojení – tedy především uznání, že tato několik tisíc kilometrů a několik desítek let vzdálená sídliště mohou být v určitém ohledu spřízněna – umožňuje vystavět produktivní analytické pole pro hlubší empirické zkoumání realit středo a východoevropských sídlišť v kontextu (re)produkce a transformace jejich prostoru po roce 1989 až do současnosti.

Mártého příběh referující o okrcích Černého Mostu jako o sourozencích na rozdíl od Reggiova filmu neobletěl celý svět a nestal se svého druhu symbolem. Přesto trefně ilustruje, že modernistická města, která byla postavena v geopolitickém střední a východní Evropy během období geopolitického vlivu Sovětského svazu, zaujímají ve světovém kontextu důležité postavení: s pádem železné opony tato sídliště připomněla, že modernistická architektura, která měla „zemřít“ s Pruitt–Igoe, najednou v globálním měřítku dostala nový rozměr. Otázka proměny bytové politiky socialistických států, která se o modernistickou architekturu opírala, se tak stala důležitou součástí transformace. Na rozdíl od fyzického bourání nebo rozsáhlé sociální a etnické segregace, tak na většině socialistických sídlišť došlo „pouze“ a především k rekonfiguraci individuálního i společenského vztahu k procesům a praktikám spojeným se zavrženým socialismem. Nová státní zřízení musela přijít se způsobem, jak socialistické město adaptovat pro potřeby volného trhu a návratu k demokracii. Díky tomuto globalizačnímu efektu, se socialistická sídliště od roku 1989 musí často vyrovnávat i s pověstí svých „nesocialistických“ soupeřů. Ojedinelé případy košického sídliště Luník IX na Slovensku či segregovaných oblastí Chanova či Janova v severních Čechách, jež připomínají a do značné míry kopírují osudy sociálně či etnicky segregovaných modernistických sídlišť vzniklých v prostředí tržní ekonomiky, k podobnému hodnocení svádí. Tyto mediálně vděčné narativy ale nic nemění na tom, že kritizovaný sociálně-inženýrský koncept socialistického modernistického sídliště v kontextu transformace projevily vysokou schopnost kooptovat specifika společenského i ekonomického vývoje po roce 1989 a udržet si svůj dominantně středostavovský charakter. Snímek Koyaanisqatsi tak v kontextu východní a střední Evropy reprezentuje „smrt modernismu“, která nikdy zcela nenastala.

2.2 (Re)produkce prostoru sídliště

Tato etnografie nechce přeceňovat distinkci mezi tím, co je v geopolitickém i kulturním ohledu „východ“ a „západ“. Záměrem je naopak ukázat, že východ i západ svůj protějšek vždy určitým způsobem zrcadlily. Pokud už nějakou rozdílnost dvou zmiňovaných forem modernismu uvažují, činím tak v kontextu režimů politik bydlení, podob vlastnictví a společenské organizace v socialistických zemích a v zemích s tržní ekonomikou před rokem 1989. Po roce 1989 ale část této distinkce zejména s rozšířením globální hegemonie tržního

hospodářství a nových ústavních zřízení post-socialistických států ztratila část své opory. Jinými slovy, od roku 1989 oba dříve oddělované režimy vykazují určitou sbíhavost. I když hraje odlišný „původ“ socialistického modernismu stále důležitou situační roli, v procesu reprezentace sídlišť se s erozí socialistických režimů začínají odrážet i stigmata, negativní ohlasy a reakce ovlivněné zkušenostmi z oblastí mimo východní a střední Evropu.

V zájmu adekvátního zachycení procesů vytváření blízkých i vzdálených prostorů sídlišť vychází teoretický rámec této studie z Lefebvroy komplexní teorie (re)produkce (nejen) sociálního prostoru (Lefebvre 1991). Tato teoretická konstrukce dovoluje ukázat, jakým způsobem spolu mohou dlouho nesouladné a posléze propojené kulturní, sociální, ekonomické i politické sady režimů, praktik a perspektiv koexistovat v myšlenkovém i socio-materiálním¹⁵ prostředí středo a východoevropských sídlišť. Socialistický prostor Lefebvre popisuje jako pokus o prostor totální, který se snaží neustálou mezihru mezi sférami (re)produkce prostoru pohlit svým ultimátním apelem na jednání a praktiky socialistického člověka v konturách materiálních vztahů (tedy především kolektivní produkce a práce). To je v určitém protikladu s prostorem kapitalistickým, který se dle Lefebvra snaží navozovat dojem neutralnosti, přirozenosti a inertnosti. Socialistické zřízení se tak podle Lefebvra snaží přetvořit inertní prostory kapitalistické a zároveň vytvářet prostory nové (Lefebvre 1991: 54). Novými prostory mají být i velká socialistická sídliště. V nich se zhmotňují jak ideje předválečného modernistického město-parku, tak poválečné deriváty ve formě socialistické moderny a sociálně inženýrských idejí kolektivismu a socialistické politiky bydlení.

I když si byl Lefebvre určité sbíhavosti prostorů socialismu a tržního hospodářství vědom, v některých momentech jeho sugestivní popis, zastírá jemné nuance. Takové nuance jsou však při důsledné aplikaci konceptu sociální (re)produkce prostoru ze strany jeho následovníků snadno identifikovatelné. Lze tak odhalit, že se tvorba měst v zemích se socialistickým zřízením často nezakládala pouze na „totálních“ socialistických principech, ale byla inspirována mnohými „západními“ urbanistickými vzory (Spurný 2016: 164; Oberstein 1980). Tyto průniky vycházely z nedokonalé společenské a materiální organizace socialistického zřízení, stejně tak jako z určité propustnosti mezi tehdejšími dvěma geopolitickými sférami. Tato propustnost nicméně nemohla nic změnit na tom, že socialistická sídliště po roce 1989 zakoušela transformaci své kolektivní povahy z pozice poměrně nových městských čtvrtí nepolíbených předválečným státním kapitalismem. Sídlíště tak představovala města bez svobodné historie, která byla po roce 1989 nejen v českém prostředí některými ideologickými proudy o to silněji stigmatizována v odborných, ale i veřejných diskusích.

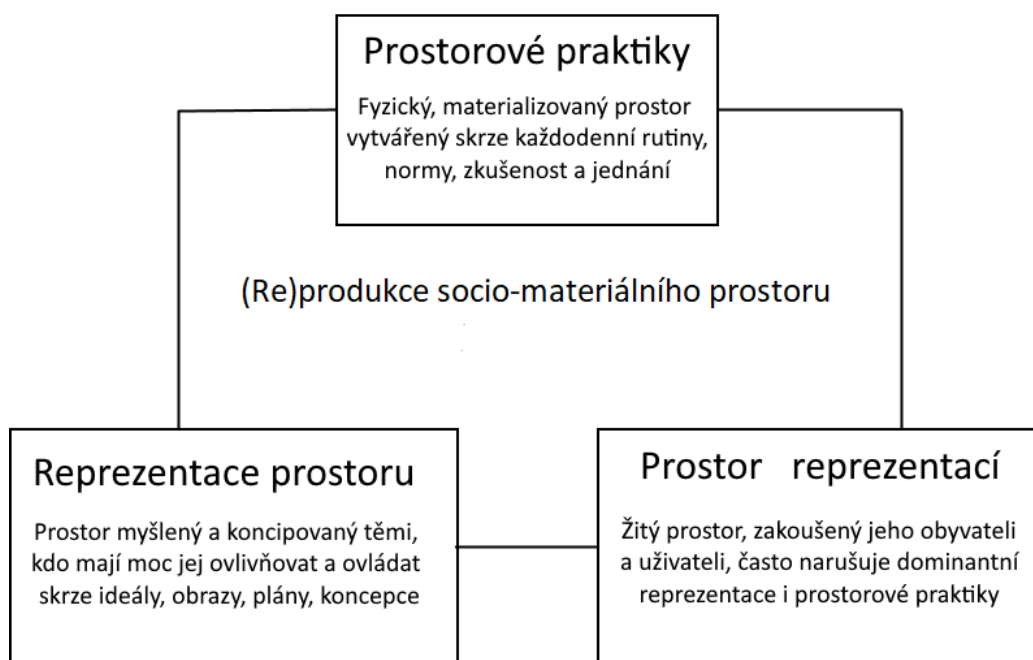
Právě proto se v této kapitole – abych si připravil prostor pro další zkoumání – věnuji souvislostem některých stigmatizačních reprezentací prostorů modernistické výstavby. Ty totiž představují vhodný výchozí bod pro pochopení makro-procesů, které na panelová sídliště působily a působí. Pro náležité etnografické zkoumání (re)produkce, tedy vytváření a přetváření, soudobého sídliště budu v dalších kapitolách tyto procesy, jakožto i jejich

---

¹⁵ Pojmy *socio-materiální* a *socio-materialita* mají v tomto textu zdůraznit silné propojení sociální a materiální sféry (re)produkce prostoru. I když Lefebvre hovoří o „pouhé“ sociální (re)produkci prostoru, svým analytickým výkladem demonstruje, že konstituci fyzického i symbolického prostoru ovlivňují nejen společenské praxe, ale i fyzikální, přírodní i technologické entity a objekty. Tyto procesy spolupůsobení proto nelze zcela přehlížet, neboť by tak zůstaly skryty nuance vzájemného ovlivňování živé a neživé složky reality.

ruptury, sledovat s dalšími měřítkově odlišnými, propojenými, souladnými i protikladnými úrovněmi. V souladu s Lefebvrovou „prostorovou triádou“ (Lefebvre 1991: 33; Hruška 2014: 593–594; Osman 2014: 44–45; Soja 1996) proto v celém textu vycházím z předpokladu, že socio-materiální prostor sídliště je neustále a souběžně (re)produkován:

1. Na úrovni *prostorových praktik (spatial practice)*, které vycházejí z materiální a fyzické podoby prostoru sídliště a s tím spojených činností a aktivit, které jsou identifikovány jako „sídlitní“. Jedná se o rovinu, v jejímž kontextu se například spolukonstruují, vyjednávají i zpochybňují kompetence a performance spojené s fungováním i regulací veřejného (veřejná prostranství, občanská vybavenost), polosoukromého (společné prostory domů, předzahrádky) a soukromého prostoru (byty, školní zahrady). Tato rovina představuje to, *jak je prostor vnímán*.
2. V odborných, politických i mediálně popularizačních diskurzech (projekty, vizualizace, revitalizace, analýzy, veřejné debaty a tvrzení o vývoji sídlišť), které vytvářejí určité *reprezentace prostoru (representations of space)*, tedy imaginace a konceptualizace sídlišť a jejich vztahu k městu i společnosti jako celku. Do těchto prostorů nemusí zákonitě vstupovat pouze odborníci. Tato rovina poukazuje na to, *jak je prostor koncipován a pojímán*.
3. Tam, kde se prostor sídlišť (re)produkuje sám, je *žitý* – prostřednictvím symbolů, ve kterých se odráží plynutí času, vývoj každodenního života, vzorců chování i emocí jeho (ne)viditelných obyvatel i otisky jeho ne-lidského a materiálního prostředí. Děje se tak prostřednictvím ulpívání práce, pohybu, času, chátrání a růstu. Jedná se o rovinu *prostoru reprezentací (representational space)* na rozmezí materiálního a imaginárního prostoru, která se vyjevuje zpravidla jako bezděčný a nereflektovaný vztah podřízených obyvatel sídliště k jeho normativní a materiální stránce i k těm, kteří prostor regulují a koncipují. Tato rovina představuje to, *jak je prostor zakoušen*.

Obrázek 1 - Lefebvra prostorová triáda

Všechny tři sféry se v určitých situacích překrývají a neustále na sebe vzájemně působí (viz obrázek 1). Reprezentace prostoru sídliště tak vždy vznikají v interakci s prostorovými praktikami i prostory reprezentací. Podle Osmana (2014: 46) to lze ilustrovat dvěma protisměrnými procesy, které identifikuje sám Lefebvre. Oba procesy podle něj vycházejí z prostorových praktik a jejich výklad se váže dominantně k prostoru kapitalistickému. První proces je spojen s převládající reprezentací prostoru, *abstraktním* prostorem, který v kapitalistickém zřízení slouží jako prostředek vytvoření dojmu neutrality a inertnosti prostoru, nad nímž tak ve skutečnosti může být jednoduše vykonáván dohled. Druhý proces se váže s (re)produkci, které se s mocenskými silami vycházejícími z dominantních reprezentací prostoru a prostorových praktik chtějí utkat. Jedná se o alternativní prostory reprezentací, které se brání kolonizaci každodenního života. V kontextu toho, co Lefebvre tvrdí o totálních socialistických a kapitalistických prostorech, tak oba výše zmíněné procesy přílehlavě ilustrují, že v prostředí sociální (re)produkce prostoru socialistických sídlišť po roce 1989 dochází k zajímavému prolínání. Na jedné straně se „totální“ prostory socialistických sídlišť stále více přibližují inertnímu prostoru kapitalismu – především skrze prostorové praktiky a reprezentace prostoru. Na straně druhé jsou tyto pozvolna neutralizované prostory sídlišť stále ovlivňovány kolektivní a veřejnou povahou jejich původně „totální“ ambice. Principy „totálního“ prostoru se tak po roce 1989 vlastně proměňují do formy reziduálních a alternativních kontra-praktik zakotvených v prostorech reprezentací. Důležitým východiskem pro zbytek této kapitoly proto je, že některé reprezentace sídlišť (re)produkují obrazy i teze o problematičnosti a zavrženíhodnosti modernistické architektury částečně právě pod vlivem nároků, které má splňovat abstraktní reprezentace kapitalistického prostoru zdánlivě zbavená vší ideologie. Socialistická modernistická ideologie, která je do sídlišť vepsána a je v nich materializována, představuje něco, co je třeba postupně odstranit nebo alespoň proměnit, neboť sídlištní prostory potřebu inertnosti nespĺňují a jsou naplněny fyzickými i symbolickými relikty totální ideologie socialistického prostoru. Cílem dalších kapitol této studie je proto ukázat, že uvedené procesy vytvářejí v prostoru sídlišť, jež prošly transformací po roce 1989, konfliktní a nejednoznačné formy (re)produkce. Možná právě proto se (i přes značný společenský ohlas) kritické reprezentace nikdy nestaly převládajícími.

2.3 Stigma nemizi

Sekvencí z filmu *Koyaanisqatsi* a dalšími výše uvedenými příklady selhání modernismu proto ilustrují, že ambivalentní obraz středo a východoevropských sídlišť lze ve formě různých odkazů a symbolů nalézt i mimo post-socialistické kontexty. Obraz bydlení v paneláku v České republice tak může být ovlivňován reprezentacemi, které přesahují lokální měřítko a odkazují k obrazu selhání modernistické koncepce *in toto* (Maier, Gebert 1998). V Reggiově zobrazení „smrti modernismu“ v Pruitt–Igoe lze proto vždy hledat i záblesk prognóz „zkázy“ modernismu socialistického.

Obraz bourání Pruitt–Igoe jako symbol „smrti modernismu“ není sice v české společnosti široce znám, i přesto může reprezentovat vstupní bod do myšlenkového nastavení, které ve střední a východní Evropě v kontextu sídlišť zaujalo své pevné místo. I když spíše opatrná společenská kritika sídlišť ze strany jednotlivců, jakým byl například urbanista Jiří Hruza

(Hrůza 1967; Roubal 2019: 318), rezonovala v československém prostředí již od 60. let 20. století a mnohé kritické pohledy byly ztvárněny i filmovou optikou mj. ve filmech *Panelstory* (Chytilová 1979) a *Vesničko má středisková* (Menzel 1985) nebo v televizním seriálu *Dnes v jednom domě* (Filip 1980; více viz Janečková 2020), je třeba dobový dopad projevů kritiky chápat především v kontextu všeobecné cenzury a společenských podmínek socialistického zřízení (Spurný 2016: 57). Skutečně pervazivní kritika se tak objevila až s obdobím pádu socialistického režimu. Ta byla spojena zejména se skepsí urbanistické post-moderny ohledně možnosti racionálního městského plánování (např. projekt *Urbanita 86 a 88*; více viz Roubal 2019: 336; Janečková 2017: 295). V ideologickém hledání nových směrů po roce 1989 pak byl socialistickým sídlištím po celé střední a východní Evropě frekventovaně prorokován „západní osud“ (Musterd, Van Kempen, Rowlands 2009; Špaček 2012a: 966; Švácha 2017). Podle některých kritiků nemohla tvář v tvář přechodu na kapitalistický systém produkce a spotřeby a s proměnou smýšlení občanů přežít, neboť myšlenky socialistického kolektivismu byly mnohými komentátory rozpoznány jako nepřírozené a zhoubné (Roubal 2019; srov. Spurný 2016).

Rozhlédneme-li se po světě, zjistíme, že v této kritické době vznikaly v rámci celosvětového bádání o městském prostoru, byť ojediněle, i práce, které empiricky představily prostor urbanistické moderny nejen jako pouhou geometrickou (ne)kvalitu a slepou uličku urbanismu, ale především jako důležitou složkou formování a kontroly společenské organizace života (nejen, i když zprvu především) ve městě (např. Rabinow 1989; Holston 1989). Zejména Holstonova inspirativní etnografická interpretace „skrytých socialistických agend“ urbanistického konceptu města Brasilia je toho zajímavým úkazem. Holstonova etnografie ilustruje důležitý úkaz v přemýšlení o modernistickém městě na poli urbánních studií. Epistemologicky důležité je zejména to, že Holston nevykresluje modernistickou ideologii jen jako mýtus o možnosti realizace socialistické utopie, totálního prostoru, ale snaží se poukázat na hybriditu, situačnost a otevřenost realizovaných principů „socializujícího“ modernismu.¹⁶

V Československu kolem roku 1989 vznikají odlišné modernistické „mýty“ (Maier, Gebert 1998). Ten o nehumánnosti života v paneláku a sídlištích jako „králíkárnách“ přisuzovaný Václavu Havlovi se stal obligátním uvozujícím narativem profilujícím východiska mnoha relevantních analytických prací (Barvíková 2010: 60–61; Hubatová-Vacková a Říha 2007; Maier 2003: 654; Roubal 2019; Špaček 2012a: 980), které se fenoménem sídlišť a jejich vývojem po roce 1989 zabývají. Frekventovaná snaha těchto prací odhalit neopodstatněnost tohoto „mýtu“ vypovídá o specifické ideologické povaze celé společenské diskuse.¹⁷ A skutečně bylo (a stále je) na co reagovat. Některé z těchto hlasů jsou totiž poměrně radikální. Například Roman Koucký, přední český urbanista a hlavní tvůrce Metropolitního

---

¹⁶ Odkazuje pak na to, že tvůrce konceptu Lucio Costa socialistické agendě celkového urbanistické skici takticky upřednostnil především typicky jihoamerické mýty a nacionální odkazy (historie jihoamerických obyvatel, symbolika domorodých kmenů). Kolektivistické rysy modernistického urbanismu, jež byly pro Costu společensky důležitější, touto taktikou zmiňovaný urbanista podle Holstona rafinovaně skryl. Věděl totiž, že politické prostředí tomuto myšlenkovému směru nebylo v době jeho návrhu nakloněno (více Holston 1989).

¹⁷ Označení sídlišť za „králíkárně, kterých se je třeba zbavit“ utkvěl v paměti zejména obyvatelům Jižního města, z nichž někteří si tuto repliku Václava Havla berou dodnes velmi osobně.

plánu hlavního města Prahy¹⁸, v období po roce 1989 požadoval, aby sídliště byla označena za „zločin proti městskosti“ (Roubal 2019: 337), ve svém prohlášení na setkání architektů v pražském Mánesu prohlásil, že by „vrahové měst“ měli být potrestáni minimálně zákazem činnosti (Koucký 1993). Podobnou – avšak změkčenou a transformovanou – kritiku od Romana Kouckého slyšíme prakticky dodneška:

Nakonec se ukázalo, že sídliště jsou mnohem „stabilnější“, než jsme si přáli. Městské části na sídlištích nechtějí nic měnit. Jsou spokojeny s tím, co mají. To je ale strašně nebezpečné. Postupně probíhají změny – sídliště stárnou, hloupnou a chudnou. To je statisticky prokázáno, jen jsou čísla zatím malá a tak to není tolik vidět. Ale tím, že současné politické reprezentace zablokují jakoukoliv výstavbu na sídlištích, aby si nerozhněvaly voliče, nechávají v Praze nastraženou tikající bombičku. (Roman Koucký v rozhovoru pro Echo24.cz, 24. 4. 2018)¹⁹

Tento po nějakou dobu dominantní myšlenkový směr představuje v domácím prostředí stále poměrně viditelný, i když ustupující proud reprezentace sídlišť. Přesvědčení některých odborníků i části společnosti o tom, že na sídlištích je mnoho věcí v urbanistickém i sociálním ohledu špatně, nelze jednoznačně doložit obecnými statistikami z posledních deseti let (Němec, Brabec 2015: 15–17; Špaček 2012b; Špačková a Pospíšilová 2017: 318–325; Van Beckhoven, Bolt, Van Kempen 2009: 21–34) I když lze sledovat mírné oslabování společenské pozice sídlištních čtvrtí, míra vzdělanosti například na některých pražských panelových sídlištích konstantně stoupá podobně jako průměr celku společnosti (Špačková, Pospíšilová: 320–321).

I přes projevy stigmatizace sídlišť je dnes, tedy třicet let po roce 1989, situace na většině panelových sídlišť, použijeme-li demografickou terminologii, diferencovaná ale stabilizovaná. Jinými slovy, zdejší urbanismus obyvatele nezahubil a nevypudil a sídliště se zvládají vyrovnat s multiplikovanými dopady jevů, jakými byly a jsou individualizace společnosti, přechod k tržnímu hospodářství, privatizace bytového fondu, otázky údržby veřejných prostranství či etnické proměny struktury obyvatelstva (Dekker, Rowlands 2005; Dekker, Van Kempen 2005; Hoření Samec, Lehečka 2020; Přidalová 2017; Špaček 2012a, 2012b).

Podle většiny autorů, kteří se problematiku stigmatizace sídlišť snaží analyzovat je zmiňovaná stabilita výsledkem privatizace bytového fondu (Gibas 2019; Murie et al. 2005; Špaček 2012a)²⁰, během níž byla převážná část bytů v průběhu 90. let 20. století a nultých let 21. století převedena do soukromého nebo družstevního vlastnictví (viz např. Bazac-Billaud 1996; Dekker, Van Kempen 2005: 22–23).²¹ Právě toto tvrzení nicméně vyžaduje konstantní

---

¹⁸ Je paradoxní, že návrh tohoto plánu sídliště svojí regulací tzv. „parku ve volné zástavbě“ poměrně striktně chrání.

¹⁹ Citováno z rozhovoru „Sídliště jsou tikající bombička. Stárnou, hloupnou a chudnou“, který vedla pro sever Echo24.cz Tereza Vilímová (2018) s urbanistou Romanem Kouckým je dostupný (online) na adrese: <https://echo24.cz/a/S8pWx/sidliste-jsou-tikajici-bombicka-starnou-hloupnou-a-chudnou>.

²⁰ Zamyšlení Petra Gibase (2019) nad současnou povahou sídlišť lze nalézt (online) na adrese: <https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/mf-dnes-praha-2019-03-28-strana-18.pdf>.

²¹ Privatizaci jako samostatnému a důležitému fenoménu (re)produkce prostoru se tato práce bude věnovat v dalších kapitolách. Zde postačí konstatovat, že napříč post-socialistickou i západní Evropou probíhaly privatizace různým způsobem a s odlišnou intenzitou. Například v Maďarsku existovaly určité formy osobního

empirické přezkoumávání, neboť zdánlivě transformovaná a zprivatizovaná sídlištní „pohoda“ generuje přítomnost mnoha třecích ploch. Tyto třecí plochy rámcově nastínil Mártý ve svém příběhu a jejich detailní prostorové implikace osvětlím napříč kapitolami 4, 5, 6 a 7.

2.4 Od stigmatizace k periodizaci a estetizaci

Pokud hovoříme o stigmatizaci, je vhodné rámcově přiblížit i dosavadní proces rehabilitace sídlišť. V sociálně-vědních i transdisciplinárních projektech je během posledních zhruba patnácti let sídliště identifikováno jako fenomén hodný zkoumání (Ferenčuhová, Galčanová, Vacková 2010; Novotná 2010; Semrád 2018; Špaček 2012a; Veselý 2015; srov. Gorzcyca 2016; Ackermann, Cope a Liubimau 2016). Pionýrskou roli v tomto obratu v českém prostředí pak hraje především kolektivní publikace Husákovo 3+1, která fenomén sídlišť i jeho bytovou kulturu představila v novém atraktivním světle (Hubatová-Vacková, Říha 2007). Po dlouhém období nezájmu tak dochází k upozornění na to, že panelák může být i „kamarád“ a že je kvalita sídlištní struktury v odborných reprezentacích i ve veřejném diskursu často podceňována (Říha 2007: 17; Zdražilová 2007: 38-57). Mnohé z těchto textů navíc vychází z explicitní potřeby navázat na zkoumání sídlišť započaté Jiřím Musilem a jeho kolektivem na konci 70. a počátku 80. let minulého století (Musil 1985, 2002).

Mimo sociální vědy dochází k podobné rekodifikaci reprezentací prostoru sídlišť. V posledních letech se znovu stává relevantním urbanistickým a kunst-historickým problémem především v kontextu úvah o struktuře, historii (vzniku), estetice i ochraně sídlišť (Kohout, Tichý, Tittl et al. 2016; Mráčková, Šimonová a Vejvoda 2014; Skřivánková et al. 2016; Skřivánková et al. 2017; Švácha 2015; Zdražilová 2013). Urbanistický a kunst-historický „sídlištní obrat“ má však při bližším ohledání oproti sociálně-vědním přístupům, ke kterým se tato práce explicitně hlásí, mnohá specifika. Některé projekty totiž ve svém jádru, i přes snahu o rehabilitaci sídlišť, vytváří prostor pro přiživování fragmentů příběhu o „smrti“ modernistického urbanismu. V kontextu této práce si dovoluji zmínit především dva rozsáhlejší projekty: kunsthistorický projekt *Paneláci* a urbanistický projekt *Sídliště, jak dál?* Druhému jmenovanému projektu se budu hlouběji věnovat v úvodu kapitoly 4. Na tomto místě věnuji pár odstavců prvně zmiňovanému projektu.

Tříletý projekt *Paneláci* (2014–2016) vychází ze standardní kunst-historické praxe – po několikaletém a skutečně rozsáhlém bádání v interdisciplinárním týmu tvůrci projektu dospěli k vlastní periodizaci sídlišť, která tvoří páteř závěrečných publikací projektu, doprovodných výstav a dalších aktivit (Skřivánková et al. 2016: 14–18). Tato periodizace vývoje sídlišť odpovídá v zásadě lineární časové ose vývoje jejich urbanistických koncepcí. Jedním z kritérií periodizace je hodnocení urbanismu i architektury a celkových estetických kvalit. Od tzv. „dřevní“, „socialisticko-realistické“ a „pionýrské“ fáze se přes „krásná humanistická“ sídliště 60. let 20. století dostáváme k normalizačním „technokratickým“ sídlištím a dále k „pozdním krásným a post-modernistickým“ sídlištím (Skřivánková et al. 2016). Jako vedlejší produkt chvályhodné osvěty však periodizace vytváří kvalitativní hranice mezi jednotlivými

---

vlastnictví bytu na sídlišti již před rokem 1989, privatizace v Británii byla pro změnu spojena s tzv. „Thatcherismem“ přelomu 70. a 80. let 20. století (Dekker, Van Kempen 2005).

vývojovými etapami, a tedy také jednotlivými sídlišti. Tato forma stigmatizace se nepojí se sídlišti obecně, ale je vázána především na „technokratickou fázi. Do této etapy vývoje lze volně zařadit i sídliště Černý Most, kterému je v mé etnografické studii věnován dominantní analytický prostor. Jako technokratická ale mohou být označena další sídliště vzniklá v 70. a 80. letech 20. století, se kterými situaci na Černém Mostě konfrontuji.

Když v 70. letech 20. století v USA bourají Pruitt–Igoe, v českém kontextu tedy modernistická výstavba dosahuje svého maxima. „Technokratická“ výstavba paneláků je dvakrát intenzivnější než v dekádě předchozí i v té následující (Říha 2007: 17). Ve veřejných projevech členů výzkumného týmu jsou ale tato sídliště zpravidla i přes složitý kontext dlouhotrvající socialistické bytové krize zasazována do poněkud zjednodušeného obrazu období normalizace:

*Komunistický režim chtěl masově uspokojit základní potřeby lidí, aby neprotestovali proti normalizaci. Proto se začalo stavět ve velkém a vůbec se nehledělo na kvalitu. (rozhovor s historičkou projektu Paneláci Martinou Koukalovou, iDNES.cz, 6. 8. 2016)*²²

Zdůrazňováním výrobní nekvality na úkor sociálního významu výstavby (více také Skřivánková et al. 2016: 13) se technokratická fáze vývoje socialistického modernismu v pojetí *Paneláků* blíží slepým uličkám modernismu. I když to na jiných místech tvůrci sami uvádějí (jako důležitou, ale poněkud izolovanou informaci), zůstává poněkud upozaděno, že hlubší kontext vzniku „technokratické“ výstavby musíme hledat v dekádě předchozí. Stěžejní je především rok 1960 a XI. sjezd ÚV KSČ (Zadrazilová 2013: 90), který nesplnitelností cílů stanovených pro nadcházející dekádu do značné míry předznamenal osud československé bytové výstavby na dvacet let dopředu. Když se v roce 1969 ukázalo, že závazek postavit 1,2 milionu bytů do roku 1970 nebude splněn, znamenalo to ještě vyšší tlak na výstavbu v následující dekádě. Potřeba rozvoje bytového fondu byla důsledkem tehdejšího společenského tlaku způsobeného populačním nárůstem v Československu po roce 1945 (mezi lety 1950 a 1971 vzrostl počet obyvatel české části federace o zhruba 800 tisíc, na Slovensku ještě výrazněji). Tento tlak na politiky a výrobní podniky, jenž se ve svém důsledku ovlivňoval i práci urbanistů a architektů, kulminoval právě od konce šedesátých let dále. 70. léta 20. století proto představují především vrchol důrazu na ekonomizovanou výstavbu (Švácha 2017: 205), a tedy zcela zásadní období pro proměnu bydlení v období socialistického Československa.

V periodách *Paneláků* „technokratická sídliště“ představují urbanistický protipól architektonické propracovanosti a měřítkům ostatních období výstavby – tedy například „krásných nebo humanistických sídlišť“, sídlišť tzv. „pionýrské fáze“ nebo tzv. „pozdních krásných a post-modernistických sídlišť“²³ (Švácha 2017). Dochází tak k částečnému upozadění společenské a demografické podmíněnosti technokratismu. Tato skutečnost je způsobena uzávorkováním sídlišť do podoby muzejních artefaktů. Může tak

²² Celý rozhovor J. Šrámkové (2016) s Martinou Koukalovou o plzeňských sídlištích pro server iDNES.cz je dostupný (online) na adrese: https://www.idnes.cz/plzen/zpravy/sidliste-plzen-odbornice-architektura-martina-koukalova-bory-lochotin.A160805_105344_plzen-zpravy_pp.

²³ Post-modernistická sídliště v urbanistickém významu slova znamenají komplexy staveb, které se svým architektonickým výrazem snažily ideje modernismu oslabit a přiblížit návrhy klasické městské zástavbě.

uniknout pozornosti, že původní urbanistické studie Jižního a Jihozápadního Města, v kategoriích *Paneláků* typických příkladů „technokratického“ a „post-moderního“ sídliště vznikly v téměř shodném časovém období a jejich finální podoba nezáležela jen na technokratických zjednodušujících zásadách přetvářejících původní urbanismus a dostupnosti stavebních prvků, ale také na bytové krizi a vytrvalosti a přítomnosti tvůrce konceptu během stavby (Mráčková, Šimonová a Vejvoda 2014; Oberstein 1980).

K dílčí stigmatizaci prostřednictvím periodizace sídlišť odkázaly i vizuální reprezentace na výstavě²⁴, kterou byl projekt na půdě Uměleckoprůmyslového muzea v Praze symbolicky zakončen. „Krásná sídliště“ (např. pražské Ďáblice) byla kurátorským týmem *Paneláků* reprezentována ukázkami užitého designu a velkoformátovými fotografiemi ilustrujícími kvality veřejných prostranství. Sídliště „technokratické fáze“ byla naopak exotizována (jinak samozřejmě skvělými) fotografiemi Jaromíra Čejky (Čejka 2020; Zadražilová 2013; ČKA 2015) z počátků existence Jižního Města či artefakty připomínajícími plánování asanace Žižkova. „Krásné post-modernistické“ Jihozápadní Město už bylo opět reprezentováno spíše důrazem na kvalitně provedená veřejná prostranství a technologické inovace, nehledě na to, že jeho finální podoba je oproti prvotnímu návrhu Iva Obersteina značně technokratizovaná a v počátcích jeho existence bylo pro své obyvatele podobně nedostavěným torzem jako Jižní Město (Bazac-Billaud 2000; Lehečka 2013a, 2013b).

Panelákům jejich kunst-historickou perspektivu nelze vyčítat, je fakticky podložená a odborně relevantní. Projekt odvedl nezměrné množství archivní, analytické, kurátorské a popularizační práce, která v období po roce 1989 v českém prostředí nemá obdoby. Celkový přístup projektu k sídlištím ale poukazuje na určitou mimoběžnost s pohledem sociálních věd i místních obyvatel. Tvůrci projektu jsou si toho do určité míry sami vědomi. Takto o rozdílných perspektivách hovoří garant projektu profesor Rostislav Švácha:

Sociologové se tážou, jaká sídliště jsou, jak se v nich lidem žije, kdežto my se ptáme, proč jsou sídliště právě taková, sociologové se zaměřují spíše na současnost, kdežto my se snažíme jejich současnost a minulost spojit do jednoho celku. (Švácha 2015: 41)

Pokud necháme stranou profesorovy zavádějící představy o přístupech sociálních věd, je třeba zdůraznit především to, že projekt proklamovanou kunst-historickou snahu o hlubší propojení minulosti se současností sídlišť přináší jen v omezené míře. Kombinace periodizace a estetizace zkrátka nemůže zachytit některé roviny sociální dynamiky (re)produkce prostorů sídliště: sídliště „neskončila“ jejich výstavbou, ani jejich revitalizací, ale dorůstala, byla a stále jsou neukončeným procesem (re)produkce jejich společenské i materiální podstaty, jež se napíná mezi jejich životadárnou socialisticky-utopistickou silou a porevolučně individualizačním vývojem. Periodizace jednotlivá sídliště uzavírá do pomyslných škatulek a ukazuje spíše to, jaká by si sídliště tvůrci projektu přáli mít a jaká už dávno nejsou. Takové reprezentace prostoru pak fungují podobně jako Reggiova „smrt“ Pruitt-Igoe: ukazují roli, přínosy a nedostatky sídlišť redukovanou perspektivou, která je časoprostorově odpojována od soudobých prostorových praktik a prostoru reprezentací sídlišť. Odvádí pozornost

---

²⁴ Více viz webová stránka projektu. Dostupné (online) na adrese: <http://www.panelaci.cz/stranka/bydliste-panelove-sidliste-plany-realizace-bydleni-1945-89>.

k lapidarizované a specificky interpretované minulosti, pod jejíž tíhou se ztrácí skutečnost, že dříve zatracované Jižní Město nebo i Černý Most z hlediska každodenní organizace života, správy majetku, přírodních kvalit a infrastruktury ony „krásné“ Ďáblice už dávno dohnaly. Jinými slovy, kvůli periodizaci můžeme snadno opomenout, že sídliště jsou sourozenci s otevřenými příběhy. Jsou proto neustále „v očekávání“ právě jako Černý Most v Mártého příběhu.

2.5 Stěžejní sídliště

V dosavadním textu jsem se snažil představit některé roviny stigmatizace sídlišť, v jejichž kontextu je možné demonstrovat základní ideové kontury méj perspektivy pro další interpretace etnografického materiálu, který vznikl přímo ve fyzickém terénu sídlišť. Díky tomu nyní mohu přikročit k hlubším teoretickým, metodologickým a reflexivně etickým východiskům této práce. Doposud jsem se pokusil ukázat, že to, jak jsou sídliště (re)produkována, se může odrážet ve velmi vzdálených nebo naopak velmi detailních kontextech. Konkrétní reprezentace sídlišť v kontextu (re)produkce socio-materiálního prostoru mohou vykazovat ne zcela viditelné spojitosti. Tyto kontexty a jejich implikace přitom lze jen těžko „kvalitativně“ hodnotit. Je však nutno je kvalitativně zkoumat v kontextu každodenního života na sídlištích.

Ambicí této práce je poskytnout adekvátní a detailní pohled, ve kterém jsou tyto variace reprezentací zasazeny do celistvého interpretačního rámce a jehož východiskem je popis socio-materiální (re)produkce prostoru sídlišť. Samozřejmě se jedná o další fragment, a tedy neúplnou reprezentaci pozorované reality. I tak se ale snažím přinést srozumitelné odpovědi na to, jak jsou prostory sídlišť (re)produkovány, tzn. z čeho sestávají, co je na nich specifického, jaké jsou aktérské praktiky, mocenské vztahy, hranice, jakou roli hraje při (re)produkci fyzické prostředí a jak lze všechny tyto procesy zasadit do makro-strukturálních kontextů.

I přes určitý geografický rozptyl se primární linie výkladu odvíjí od mého nejintenzivnějšího terénního výzkumu na sídlišti Černý Most. Lze na něm (a nejen na něm) demonstrovat mnohé širší souvislosti: vztah Mártého příběhů k obrazům selhání modernistických staveb v USA, Mexiku, Francii či Švédsku, lokální socio-demografická data, koncepce rozvoje, majetkovou transformaci, ale i nadávání do „králíkáren“ a demaskování modernistických mýtů. Všechny tyto fragmenty představují části nových reprezentací, ze kterých se snažím analyticky sestavit příběh této etnografie. Sídliště v mém pojetí nemusí být blízká ani vzdálená, čistě „východní“ ani téměř „západní“, kolektivní ani anonymní, městskou strukturou ani přírodním prostředím. Jsou to hybridní prostory, které v časoprostoru rekonfigurují svoje socio-materiální kulisy. Časoprostor sídlišť i přes jejich relativní novost přesahuje současnost, je „bývalým městem budoucnosti“, jež se pro některé stalo „městem zpřítomňované minulosti“. Sídliště tak představují modernistické palimpsesty (Huysen 2003) – neustále přepisované texty, entity, které lze chápat, číst i mapovat různými způsoby. Toto čtení podléhá naší perspektivě a vzdálenosti, kterou k tomuto fenoménu v prostoru zaujímáme. Podle míry vzdálenosti tak (re)produkuje i svoje reprezentace. Podobně jako Mártý, Goddfrey Reggio i projekt *Paneláci* tak budu činit i já.

3 Zkoumat sídliště: teorie, metodologie a etika terénního výzkumu

Tato etnografie měla mnoho začátků. Především proto, že nejde jen o text, ale také o zachycení prostorových obrysů dlouhodobého myšlenkového procesu, který svým sklonem k nabývání a neustálému odrážení se ode zdi reflexe sociální reality nedá svému tvůrci příležitost hranice terénu řádně fixovat (Gupta, Ferguson 1997). I proto se po ideovém osvětlení zasazení sídlišť do širšího kontextu, pokusím zachytit dynamiku samotného výzkumu, tedy to, jak se má teoretická východiska, praktiky, měřítka i perspektivy (Stöckelová, Abu Ghosh 2013) v časoprostoru sídlišť měnily. To odpovídá etnografově snaze (na základě systematické činnosti a pozorování) přiléhavě a srozumitelně interpretovat a reprezentovat zkoumané prostředí (Clifford 1986; Grygar, Abu Ghosh, Skovajsa 2007).

Každý člověk nahlíží a rekonstruuje svět trochu jinak. Každý okupujeme jiné a neustále se měnící pozice a perspektivy, s nimiž se nerozlučně vážou i specifické emoce. Toto zdánlivě kontrolované „švenkování“ připomínající často spíše obtížně ovlivnitelné zmítání se ve víru témat, fenoménů a pozorované skutečnosti, je nedílnou, a přitom zpravidla nejasnou součástí každého etnografického výzkumu (Clifford, Marcus 1986).

Kotvící měřítka jsou pro tuto etnografii důležitá, především proto, že se zabývá městskými prostory. Prostory nejen fyzickými a geografickými, ale i jejich abstraktními a symbolickými průměty a dynamikou jejich ustavování a přetváření. Jak bylo patrné již z úvodní kapitoly, záměr práce směřuje k detailnímu zaostření na jedno sídliště obohacené zachycováním variací režimů, které jsou typické pro další česká a všeobecně modernistická sídliště. Proto bylo předchozí kapitole zdůrazněno, že když Mártý hovoří o okrcích Černého Mostu jako o bratřech a sestřích, odkazuje vlastně k tomu, že i všechna sídliště jsou tak trochu sourozenci, kteří si mohou být velmi vzdálení, a přitom svoji spřízněnost nezaprou. Každé sídliště se muselo a musí vyrovnávat se stigmatem králíkárny, estetikou filmu *Panelstory* i „smrti modernismu“ v Pruitt-Igoe. Sídliště jsou prostředím plným synergií, nesouladů i paradoxů – jsou transformovaným modernistickým městem, sídlákem, dírou, ghettem, králíkárnou, hoodem, centrem i periferií, kvalitním bydlením, město-parkem, přírodním biotopem, místem paměti i domovem. Jsou specifickým projevem, produktem i konstituentem procesů (re)produkce prostoru. Pohlí vše, co do nich vepíšeme, a sálají to pozvolna zpět, stejně jako jakékoli jiné městské struktury.

Pobývání v terénu sídliště Černý Most – ale i dalších zkoumaných sídlišť – vytváří základní kontury časoprostoru mého výzkumu. Reálie těchto míst budu představovat přímými i nepřímými konexemi, které podporují některá zobecňující tvrzení o sídlištních realitách. Můj pohled na urbanistické struktury, zaznamenané události, vytvořené poznámky, facebookové i emailové komunikace, obrazové i zvukové stopy a diskuse či zápisy v diáři je tak značně proměnlivý a „multifokální“. Celkový prostor sídlišť se tak pro mne rozprostírá napříč časovými osami ve strukturovaném metaprostoru: mezi materiálním prostředím, odbornými a veřejnými diskusemi o jeho rozvoji, popkulturními reprezentacemi i těmi nejpartikulárnějšími fragmenty jeho každodennosti.

3.1 Sídlištní obrat: (re)produkce prostoru a *Spatial Turn*

Když jsem na jaře roku 2013 dopisoval diplomovou práci o sídlišti Stodůlky (Lehečka 2013a), doporučila mi jedna z vyučujících na FHS kontakt na skupinu lidí, kteří zkoumají sídliště na Praze 14 a shánějí někoho, kdo by jim pomohl s aplikovaným výzkumem. Nabídce jsem nepřikládal velkou váhu, neboť jsem předně potřeboval dokončit kvalifikační práci shrnující tři roky výzkumu. Na získanou emailovou adresu jsem nabídku spolupráce odeslal, nikdo ale neodpověděl.

Během podzimu se Praha 14 vrátila jako bumerang. Tentokrát jsem nabídku zapojení do výzkumu na Černém Mostě v Praze dostal rovnou od členů tehdy začínajícího studia aplikovaného antropologického výzkumu Anthropictures, na nějž jsem o více než půl roku dříve dostal kontakt. Vzhledem k tomu, že jsem tou dobou v návaznosti na plánovanou povahu disertačního projektu rozmýšlel, které terény pro výzkum sídlišť zvolit, byla tato nabídka ideální. Tak jsem se na začátku roku 2014 stal výzkumníkem a členem spolku Anthropictures. V kontextu postgraduálního studia a souběžné práce na aplikovaných projektech pro toto studio vznikla většina původních dat, která v této práci interpretuji. Rozrůzněná aplikovaná povaha sociálně antropologického výzkumu městského prostředí, si vyžadovala dostatečně obecné a otevřené prizma nahlížení prostoru panelových sídlišť, i proto se již tehdy mým rámcovým teoretickým východiskem stala perspektiva sociální (re)produkce prostoru.

Když Henri Lefebvre v 70. letech 20. století publikoval svůj esej *La production de l'espace*, nezbudilo to celosvětově nijak zvláštní rozruch. Později, když v roce 1991 vyšla v anglickém překladu celá kniha, vstoupila do úplně jiného prostředí. Prostor se tehdy pozvolna znovuetabloval jako jedna ze zásadních domén sociálně-vědního bádání. Mé teoretické úvahy se s Lefebvrovým pojetím setkaly, až když jsem výzkum na Černém Mostě zahajoval. Čtyřicet let po prvním publikování Lefebvrových zásadních konceptualizací prostoru jsem postupně s rozvíjejícími se výzkumnými zkušenostmi začal rozšiřovat zájem o sídliště do rovin jeho urbanistické a institucionální operacionalizace či sociálních politik a politik bydlení. To s sebou neslo nutnost zorientovat se v normativních dokumentech spojených

s územním rozvojem, bydlením či s využitím veřejných prostranství v kontextu socio-demografického charakteru prostředí sídlišť (Němec, Brabec 2015; srov. Dekker, Van Kempen 2005: 19–45). Prostor sídliště se jako sociální a materiální produkt, začal odhalovat samovolně. Moje výzkumná perspektiva se tak od původního zájmu o sídliště jako o nepříliš problematizovanou „středostavovskou“ entitu naplněnou apolitickými sociálními vztahy a vágními prostorovými identitami (Lehečka 2013a, 2013b) či vtěleností prostorových praktik (Lehečka 2015a), rozvinula do podoby, která nahlíží sídliště jako komplexní multi-fokální prostor, jenž je spoluvytvářen často neviditelnými či nevyřčenými (ne)oficiálními normami. Strategie a praktiky lokálních aktérů na tato „pravidla“ vždy nějak reagují, čímž vytvářejí síťovinu produkce různě nárokovaných prostorů (Lehečka 2019), osobních i odosobněných, podobně jak tvrdí právě Lefebvre:

Jsme neustále konfrontováni se všeobjímajícím množstvím prostorů, které se přes sebe hromadí (pokud se přímo nepohlcují: geografických, ekonomických,

demografických, sociologických, ekologických, politických, komerčních, národních, kontinentálních, globálních. Nemluvě o prostoru přírodním (fyzickém prostoru), prostoru (proudů) energie a tak dále. (Lefebvre 1991: 8, pracovní překlad autora)

Lefebvrovo pojetí prostoru jako sociálního produktu je pravděpodobně (stejně jako Foucaultovy koncepty ze 70. let, více viz Foucault 1986) konstitutivně zakotveno v jeho osobní zkušenosti se sociálními nepokoji v Paříži v roce 1968 (Soja 2009: 18; viz také Lefebvre 1996). Dle Lefebvra existence prostoru ovlivňuje a zároveň je ovlivňována společenskými praktikami a materiálními důsledky těchto praxí. Vzniká tak perspektiva, v níž je především urbanizovaný prostor nahlížen jako souhra „sociálních a prostorových fenoménů“ (Osman 2014) či, Lefebvrovými slovy, souhra tří již dříve představených propojených dimenzí – prostorových praktik, reprezentací prostoru a prostorů reprezentací (Lefebvre 1991: 32). Tyto roviny odkazují k socio-materiální a temporální povaze (re)produkce prostoru a také k tomu, že A) žijeme v sociálně produkovaných prostorech, jež jsou silně urbanizovány, B) tyto prostory jsou spíše než přirozené právě (re)produkované, proto je jejich proměna možná především prostřednictvím sociálních praktik, C) podoba prostorů, ve kterých žijeme, produkuje pozitivní i negativní dopady na životy skupin a jednotlivců a D) nerovnosti a útlak, které jsou do prostoru vepsány, se mohou stát strategickou silou k mobilizaci a organizaci inovativních přístupů prostorových praxí (Soja 2009: 32).

Spolu s Foucaultovým vymezením heterotopie (Foucault 1986) tato linie přemýšlení ovlivnila a spolu-konstituovala to, co je v sociálních vědách označováno jako „prostorový obrat“ (*Spatial Turn*, Soja 1989, 1996; Warf, Arias 2009; srov. Low 2014, 2016; Low, Lawrence-Zúñiga 2007).²⁵ Do prostředí sociálních věd se tak zhruba před třiceti lety začal vracet důraz na to, jakým způsobem skutečnost a zkušenost prostoru ovlivňuje lidské konání a jaké dlouhodobé (re)produkční procesy je možno na pozadí prostoru pozorovat, analyzovat a interpretovat. Předchozí opuštění prostoru jako analytické kategorie lze přitom datovat do 19. století, kdy tzv. historicismus a sociální darwinismus ujařmil prostor svým důrazem na časová období vývoje lidstva. Prostor mimo Evropu se tak stal v podstatě prostorem „před Evropou“ (Warf, Arias 2009: 2-3).

Dílejší návrat prostorovosti do sociálních a humanitních věd je možné datovat do první poloviny 20. století a činnosti Chicagské školy urbánní sociologie (Anderson 1975 [1923]; Park 1968 [1925]; Wirth 1938, 1956). Není divu, že to byli právě urbánní sociologové, kdo s prostorovostí koketovali, vzhledem k humánně ekologickému přístupu zástupců Chicagské školy však bylo nejen s prostorem, ale i rasou či genderem nakládáno spíše okrajově a ilustrativně (Hannerz 1980: 19–59). K odkazu chicagské školy se ostatně hlásil i „otec“ výzkumu sídlišť v Československu sociolog Jiří Musil (2012). Určité uznání pionýrské role chicagské školy pro městskou etnografii lze ostatně vysledovat i v některých urbánních výzkumech předního českého etnologa Zdeňka Uherka (např. 2003).

---

²⁵ V následujícím textu jsou u některých pojmů spojených s teoretickou literaturou uvedeny i originální pojmy. Číním tak pro lepší orientaci čtenáře zejména v situacích, kdy český ekvivalent ne zcela odpovídá anglickému originálu. Některé pojmy jsem se v zájmu zachování jejich významu a konotací rozhodl nepřekládat vůbec.

Skutečnou renesanci prostoru jako důležitého aspektu fungování moderní společnosti však znamenaly až post-moderní přístupy, mezi nimiž ten Lefebvrův zaujímá zásadní místo dodnes. Především proto, že s prostorem začal pracovat nejen jako s geometrickou kvalitou a materiálním objektem, ale především jako s ideologickým, vtěleným a subjektivním fenoménem (Lefebvre 1991: 21–26; Warf, Arias 2009: 3). Takto nahlížený prostor byl ihned využit k obohacení novo-marxistických přístupů v sociální geografii (např. Harvey 1989; Massey 1991, 2005; Soja 1989) a jak bývá často opomíjeno i v sociální antropologii (Holston 1989; Rabinow 1989).

Samotný pojem prostorový obrat je pak asi nejpevněji spjat s Edwardem Sojou a jeho publikací *Postmodern Geographies* (Soja 1989), ve které nejenže definuje potřebu proměny historicismem pokřivené ontologie nahlížení časoprostorové dialektiky, na níž už upozornili Lefebvre s Foucaultem. Soja přichází s konceptem „trojí dialektiky“ (*Trialectics*), která propojuje socioprostorové, časoprostorové a socio-historické fenomény (Soja 2009: 21) jako zásadní elementy při tvorbě sociální reality. Ve shodě s Lefebvrem tak i Soja tvrdí, že pokud zkoumáme sociální realitu, je k ní třeba přistupovat jako k fenoménu, který je bytostně prostorový.

3.2 *Multi-sited etnografie jako „produkt prostorového obratu“*

Modernistická sídliště představují prostorově rozšířenou reakci na nutnost rekonfigurovat a racionalizovat město pro potřeby moderního člověka. Moje metodická práce s tématem prostorovosti sídliště proto volně odpovídá sadě východisek, jež jsou spojována s tzv. *multi-sited etnografií* (Coleman, Von Hellerman 2011; Falzon 2009; Marcus 1995, 1998, 2009, 2011).²⁶ Tento přístup vychází z předpokladu, že fenomény mají rozostřený a vícemístný prostorový charakter a jsou do značné míry spolukonstruovány výzkumníkovou činností. Coleman a Von Hellerman s jistou mírou nadsázky hovoří o zkoumajícím subjektu jako o „tvůrci terénu“ (*Fieldmaker*; Coleman, von Hellerman 2011: 3). Sám George Marcus pak hovoří o terénu *multi-sited etnografie* jako o mapě, která je materializována skrze proces výzkumu i jeho zpracování (Marcus 2011: 22), to potvrzuje podobné tvrzení, podle kterého je *etnografie* vždy zároveň metodou i žánrem (Abu Ghosh, Grygar, Skovajsa 2007).

Skutečnosti, které etnograf popisuje, jsou vždy určitým způsobem usazeny v globálním systému a nějakým způsobem z něj vyplývají. V takové etnografii mikro-struktury poukazují i na struktury globální a odhalují jejich neustálé spolupůsobení a povahu jejich vztahovosti (Falzon 2009). Sociálně konstruovaná povaha prostoru a obecné zaměření na tzv. „prostorovosti“ (*Spatialities*; Crang 2011) tak v tomto přístupu představují zásadní teoretické prizma. Jinými slovy, byl to mimo jiné právě „prostorový obrat“, který etablování „*multi-sited*“ výzkumů předznamenal (Soja 1989).

---

²⁶ V textu pracuji s původním anglickým zněním pojmu, neboť české ekvivalenty jako více-místná etnografie poněkud zastírají, že přístup nemusí být vázán pouze na fyzické prostory, místa.

Takový terén je prostorově i temporálně de-centrován (Falzon 2009: 2), to znamená, že je založen na neustálém pohybu (a interakcích) napříč jeho režimy.²⁷ To tvrdí původně i Marcus: na to abychom dosáhli skutečně multi-sited přístupu, je třeba soustředit se na sledování či „trasování“ (*To Follow*) fenoménů napříč prostorem a časem. V tomto modu může výzkumník trasovat a sledovat osoby, věci, metafory, příběhy, náměty, alegorie a životní příběhy i biografie (Marcus 1995: 107-110), na jejichž pozadí lze souběžně analyzovat reprezentace prostoru, prostorové praktiky a žitý prostor. Díky této holistické ambici, která samozřejmě není oproti starším etnografickým přístupům ničím zcela novým (Falzon 2009), se podle Marcuse rozplývá klasický etnografický problém podružnosti či „podřízenosti“ některých témat (*Sublatern*; Marcus 1995). Zároveň se ale komplikuje důraz na dlouhodobost pobytu v terénu, neboť samotná prostorová ukotvenost zůstává oslabena. Jinak řečeno, *multi-sited etnografie* se snaží, v souladu s tehdejšími a dodnes částečně aktuálními trendy (např. Latour 2003, 2007; Tsing 2011), koketovat s tím, co bývá v sociálních vědách nazýváno symetrizací (Stöckelová, Brož 2015), tedy snahou všechny fragmenty skutečnosti de-hierarchizovat a vztáhnout ke kontextu důležitých nerovnovážností na pozadí systému (tedy svého druhu socio-materiální aktérské sítě).

3.3 *Strategicky situovaná etnografie*

Častým problémem aplikace multi-sited přístupu je nedostatečné uchopení Marcusovy snahy sledovat fenomén napříč časoprostorem. Někteří kritici dokonce tvrdí, že v případě mnoha na první pohled multi-sited témat, je vhodnější pracovat spíše s „geograficky nesusouvislým terénem“ (Hage 2005 in Falzon 2009: 2).

Podobné otázky doprovázely můj disertační výzkum už od jeho počátku. Tuto počáteční fázi provázely především naivní otázky pátrající po tom, jak lze multi-sitedness výzkumu vlastně kontrolovat. Je provádění terénu současně na dvou či třech místech v rámci republiky dostatečně multi-sited? Stačí na to, aby byl výzkum muti-sited, zkoumání v jiných východoevropských zemích? Rozhoduje snad šíře tématu nebo vzdálenost jednotlivých lokací? Co má být vlastně pojítkem mých terénů? Výzkumná náhoda a častá diskontinuita zkoumání nakonec všechny tyto otázky překonala odhalením, že geografické i symbolické prostory výzkumu sídlišť nelze jasně ohraničovat, ale naopak je následovat, prozkoumávat a třeba i zpochybňovat.

Pokud i přes to rámcově vytrasuji svůj pohyb v prostoru sídlišť, „vyskytoval“ jsem se především v těchto lokacích (jsou seřazeny převážně chronologicky, ale překrývají se, pro potřeby práce časová posloupnost není hlavním analytickým kritériem):

- A) Praha – sídliště Stodůlky (leden 2010–2018),
- B) Praha – sídliště Černý Most (únor 2014 – srpen 2017),
- C) Plzeň – komplex sídlišť Severní Předměstí (duben 2014 – srpen 2014)
- D) Praha – sídliště Jižní Město I. (duben – červen 2017)
- E) Visaginas, Litva (srpen 2017).

---

²⁷ Režimem v tomto ohledu uvažuji sadu socio-materiálně ovlivněných praxí a teritorialit, které se v prostoru vyskytují a zakládají podmínky pro jeho neustálou (re)produkci. V určitém slova smyslu jsou podobné tomu, co by Lefebvre popsal jako sady prostorových reprezentací a praktik.

- F) Praha – Jihozápadní Město, sídliště Nové Butovice, Hůrka, Lužiny (únor 2018 – září 2018)
- G) Krátkodobé pobyty například v Berlíně (Hellersdorf a Marzahn, duben 2016) či Minsku (Vostok a Seryabranka, prosinec 2017), a další turistické pobyty v zemích východní i západní Evropy (Lille, Lipsko, Janov, Stockholm, či Vilnius).
- H) Abstraktní sféra reprezentací prostoru socialistického modernismu se rozprostírá napříč všemi výše zmíněnými prostory (re)produkce modernistických měst. Ta vychází z odborných, veřejných i laických diskusí a konceptualizací jak na domácí, tak zahraniční úrovni, Těchto diskusí se situačně účastním, sleduji je a soustavně analyzuji již od roku 2010.

Z výčtu „lokací“ je zřejmé, že multi-sitedness mého výzkumu má z hlediska fyzického prostoru poměrně jasné geografické hranice. Představuje prostor jednoho města s dílčím přesahem do východní Evropy. Zároveň zcela absentuje přímá zkušenost s modernistickými městy mimo střední a východní Evropu. Jejich ohlas a specifika se do předkládané práce snažím zařadit alespoň ve formě sekundárních dat podobně jako v kapitole 2.

I tak jsou si velká panelová sídliště, a to i ta pražská²⁸, geograficky vzdálená. Určitou hranici pro konstituci prostoru výzkumu proto představují i moje finanční a existenční možnosti. Ty umožnily výzkum právě ve výše vymezených parametrech multi-fokálnosti. Tyto proměnné jsou situační a ilustrují různě úspěšnou snahu nahodilost výzkumných aktivit systematizovat a ovlivňovat tak vlastní schopnost zkoumat jednotlivé fyzické terény „zhuštěně“ či „řídce“ (*Ethnography Through the Thick and Thin*; Marcus 1998). Roli hrají i výzkumné perspektivy a rozhodnutí výzkumníka v určité chvíli výzkum ohraničit (*Making the Cut*; Falzon 2009: 11). Tento řez může být čistě utilitární, navíc bezpečně nezaručí multi-sitedness. Tu ostatně nezaručí ani teoretické zázemí. Multi-sitedness lze tedy dosáhnout pouze skrze etnografii citlivě vybraných subjektů a objektů.

V mém případě bylo cílem sledovat i globální jevy. Například proč a jakým způsobem po roce 1989 původně socialistické urbanistické struktury modernistického města kooptují a absorbují zdánlivě neslučitelné transformační a rozvojové aktivity a procesy spojené s přechodem k tržnímu hospodářství i následnými dopady financionalizace a globalizace bydlení (Madden, Marcuse 2016). Zároveň je to ale vždy právě urbanistická specifická modernistických měst a jejich hybridní transformace, a tedy určitá lokálnost Černého Mostu a dalších sídlišť, co je z možnosti univerzálního nahlížení tak trochu vyčleňuje. Proto jsem udělal malý úkrok stranou.

V případech, kdy je sledování zkoumaného fenoménu napříč globálním časoprostorem prostorově oslabeno, pracuje Marcus s pojmem tzv. *strategicky situované etnografie* (Marcus 1995). Tento přístup je velmi blízký výše zmiňovanému „geograficky nesouvislému terénu“. Výzkumník fyzicky nenásleduje fenomén v časoprostoru a kontextu globálního světa, ale snaží se o etnografický přístup, který je zaměřen na jeden v zásadě koherentní geografický terén. Zároveň však bere v potaz dostupná empirická (ne nutně jeho) zjištění z dalších lokací,

---

²⁸ Pražská komplexní bytová výstavba byla umístěna na tzv. periferním prstenci okolo Prahy, tedy v místech, kde město přecházelo ve volnou krajinu. To znamená, že jednotlivá sídliště leží na okrajích Prahy a vazby mezi těmito komplexy jsou, vyjma monocentrickosti Prahy, poměrně slabé.

díky kterým tzv. „kalibruje“ analytické závěry výzkumu (Marcus 1995: 110). Dle Marcuse se v takových případech jedná o pokrácený multi-sited (*Fore-shortened*) přístup, který ale rozhodně nelze označit za klasický výzkum fixovaný na jednu výzkumnou geografickou či symbolickou lokaci.

Marcusovy koncepty rozhodně nelze chápat rigidně, sám autor je ostatně během posledních let revidoval a uváděl na pravou míru (Marcus 2009, 2011). Implikace přístupu je třeba upravit dle zaměření konkrétního výzkumného tématu (Falzon 2009). Jinými slovy, jedná se spíše o sadu přístupů, které ve výsledku mohou k vytvoření multi-sited etnografie přispět. Předkládanou práci – zejména protože se zakládá na prostorově oscilujícím sledování mnoha vrstev fenoménu produkce prostoru sídlišť v kontextu globálních jevů a vlivů specifických pro země střední a východní Evropy – považuji za text, který svým výzkumným kódem odpovídá *strategicky situované etnografii*. Silné vazby na Marcusův původní koncept mne ovšem vedou k tomu, že v některých vhodných momentech pracuji i s pojmem multi-sited-výzkum a multi-sitedness.

I když předmětem výzkumu není prostorově těžko uchopitelný fenomén a hlavní kontury etnografického výkladu jsou zasazeny dominantně do prostředí sídliště Černý Most, sledoval jsem napříč celým časoprostorem výzkumu tak, jak Marcus vymezuje:

(A) Metafory, jež jsou se sídlištěm spojovány jak na lokálních úrovních, tak to, jakými způsoby jsou sídliště reprezentována v médiích, ve veřejných diskusích, ale třeba i v odborné literatuře a na výstavách.

(B) Biografie a životní dráhy tvůrců sídlišť, urbanistů, lokálních politiků, rozvojových pracovníků a obyvatel tak, jak se v prostoru zrovna objevovali a vstupovali do utváření režimů sídlišť.

C) To, jak se na jednotlivých místech i napříč prostorem projevuje souhra mezi člověkem a ne-lidskými aktéry, kteří do sídlištního prostředí fakticky nebo symbolicky vstupují – jaké je využití vybavení veřejného prostoru, jaká je politika údržby veřejných prostranství nebo jakou roli v sídlišti hraje infrastruktura či příroda.

D) a E) Pohyb klíčových aktérů napříč časoprostorem, jejich jednání, praxe, koalice i konflikty v geografickém i symbolickém slova smyslu (srov. Marcus 1995, 2011).

Aktérem, který spolu-konstruoval prostor výzkumu a kterého jsem v časoprostoru nezbytně musel sledovat také, jsem byl vždy i já sám. Souhlasím proto s tím, že Marcus připodobňuje práci etnografa k pozici konstruktivistů²⁹, mezi něž lze řadit například režiséra Dzigu Věrtova. Filmoví konstruktivisté 20. let 20. století byli podle něj vnímáni jako „inženýři, jejichž systematickým úkolem je konstruovat užitečné objekty podobně jako dělníci a přitom aktivně participovat na vytváření nové společnosti“ (Marcus 1995: 105–106). I proto Marcus popisuje výzkumníka jako „nepřímého aktivistu“ (ibid. 113–114) a jindy jako spoluúčastníka (Marcus 1998). Pohybuje se totiž v dlouhodobě (re)produkovaném prostoru, výzkumné krajině, kterou sám spoluprodukuje (Falzon 2009). Ta se mění ve své staticce, ale i napříč lokacemi, mezi kterými výzkumník přechází či lépe řečeno přeskakuje (Marcus 1995:

---

²⁹ Konstruktivistické hnutí se váže především s architekturou a uměním v Rusku po roce 1917. Směr zdůrazňoval hmotnou stránku tvorby účelnost a odmítal luxus.

112). S jednotlivými přesuny se mění i výzkumníkovo epistemologické sebe-pojetí. Osobní zkušenosti jsou tak soustavně zasazovány do širšího společenského a politického kontextu.

3.4 Tady, tady... a tady! *Trans-lokus* výzkumu

Na základě Marcusových konceptů se nyní *strategicky situovanou etnografií* pokusím zasadit do konkrétní časoprostorové niky, kterou označuji jako *trans-lokus*. Jedná se o textuální zkratku vycházející z časoprostoru deseti let výzkumu. Je tudíž značně redukováná a bude hlouběji kontextualizována v dalších empirických kapitolách.

Každá etnografie se musí snažit přesvědčit o analytické reliabilitě a přenositelnosti zjištění (Bryman 2001; Vine, Clark, Richards, Wier 2017; srov. Grygar 2016). Etnografická reliabilita je přitom vytvářena touhou představit a přesvědčivě dokázat, že výzkumník byl v terénu a plně okusil jeho realitu. Clifford Geertz o této snaze, cíli i kvalitě hovoří jako o „being there“ (Geertz 1988). V kontextu této práce ale spíše než s Geertzovským „being there“ máme co do činění s Hannerzovým *Being there... and there... and there!* (Hannerz 2003), především proto, že je tuto práci nutno považovat za etnografií diskontinuitního časoprostoru (i časoprostoru autora života).

Na pozadí teoretických, metodologických a reflexivně-etických rozměrů předkládané etnografie se nyní pokusím v souladu s epistemologickými východisky přiblížit jednotlivé terény, jejich vztahy a své konání v těchto terénech. Centrem zájmu je „fieldmaking“ (Marcus 2011), tedy to, jakým způsobem jsem produkoval prostor této etnografie. Rovněž osvětlím, jakými činnostmi, skutečnostmi a etickými dilematy byla moje práce v terénu panelových sídlišť ovlivňována.

Z hlediska pozicionality má role v terénu oscilovala mezi rolami sociálního antropologa (aplikovaného i akademického výzkumníka), obyvatele a aktivisty, přičemž jednotlivé role v průběhu konkrétních období různým způsobem oslabovaly nebo vstupovaly do popředí. Charakter těchto rolí, lze zjednodušit do následujících komponent. Ty jsou nejen diachronní, překryvné, ale i určitým způsobem kumulativní:

Výzkumník-obyvateľ (2010–2020). Můj život je spojen s vyrůstáním na sídlišti, které později přerostlo, jak v pregraduální, tak postgraduální zkoumání sídliště. Jedná se o komponentu, která přesahuje období výzkumného zájmu.

Výzkumník-koordinátor (2014–2020). Tato role vymezuje praktiky a pozice spojené se zkoumáním sídliště Černý Most a pozdějších aplikovaných výzkumů na sídlištích. Spojujícím faktorem pro tuto perspektivu je souběžné rozvíjení akademických i aplikovaných terénních výzkumů veřejného prostoru a komunitního života na sídlištích, tedy právě (re)produkce prostorů sídliště. Zde jsem byl zprvu outsiderem, tedy moje počáteční znalost místních prostředí byla okrajová a její nabývání bylo spojeno s prací aplikovaného antropologa (viz níže). Zde někde se začíná utvářet skutečná strategická situovanost, a tedy určitá prostorová neukotvenost mého přístupu k prostorovosti a teritorialitě sídliště.

Výzkumník-aktivista (2014–2020) Tato role se pojí s prvními vstupy do odborné, mediální a veřejné diskuse za účelem snahy popularizovat a destigmatizovat pověst sídlišť. Zesílení těchto aktivit a praxí se váže s omezením terénního výzkumu na sídlišti Černý Most v roce 2016. Komponenta zároveň zpředměťuje Marcusem popisovaný fenomén „náhodného

aktivisty“, který se váže s neukotveným přístupem k prostorovosti výzkumu a zasazením zkoumaného fenoménu do prostředí globálních vlivů.

Celkově jsem během posledních deseti let absolvoval tisíce hodin pozorování a pobytu v prostorech sídlišť, realizoval více než dvě stovky polostrukturovaných, neformálních, narativních, skupinových či go-along rozhovorů a popsal stovky stran terénního zápisníku i deníku. Tento materiál jsem průběžně po celou dobu výzkumu přepisoval a analyzoval, tedy segmentoval, poznámkoval a kodoval, abych epistemologicky průběžně ověřoval adekvátní trajektorii svého výzkumu, využití pojmů i vlastní pozici ve vztahu k tématu i aktérům výzkumu (Růžička 2015). Do tohoto korpusu dat je možné započítat i desítky diskusních a plánovacích setkání, ze kterých jsem vytvořil několik analytických materiálů z aplikovaného výzkumu (jak primární data, tak výzkumné zprávy). Během deseti let jsem navíc natočil filmový dokument *Odrazy sídliště* (Lehečka 2015b), produkoval výstavu *Arrival City Prague: Jihozápadní město* (Heřmanová, Lehečka 2019) a účastnil se mnoha veřejných i odborných debat zabývajících se tematikou prostorovosti města a sídliště.

Tyto praxe s sebou nesly určitá etická úskalí vážící se s transparentností výzkumu (srov. Zandlová, Šťovíčková-Jantulová 2019: 67–75). Některým aktérům jsem nebyl schopen dostatečně vysvětlit potenciálně dvojakou povahu využití vytvořených dat – tzn. jak pro aplikovaný výzkum, tak i pro disertační práci. To vyplývalo především ze specifického kontextu aplikovaného výzkumu, a rozhovorů provedených v rámci zúčastněného pozorování. Ze strany klíčových aktérů tohoto výzkumu, s nimiž jsem navázal hlubší vztahy, souhlas samozřejmě mám. Základní identifikační charakteristiky všech účastníků výzkumu i některých lokálních místopisných názvů nicméně striktně anonymizovány, co se týče jmen a některých základních identifikačních údajů. V souladu s pravidly pro výzkum v dětském prostředí jsem pro „nedospělé“ aktéry použil silně zobecněnou a zcela anonymizovanou formu popisu, neboť v některých případech nebylo možno získat informovaný souhlas od jejich rodičů zkoumaných dětských. Z důvodu ochrany aktérů proto nejsou k textu přiloženy žádné obrázky či mapy, které by mohly anonymizaci míst i obyvatel narušit.

Problematickou sféru představuje také kontakt s pracovníky místních samospráv, jejichž identita je i přes anonymizaci poměrně snadno dohledatelná. Privilegovaná pozice těchto lidí je ošemetná: jejich pozice může svádět k tomu být k nim méně shovívavý a zároveň je z povahy věci veřejná. Vzhledem k tomu, že jsem s takovými aktéry často jednal a diskutoval ve víceméně neformální rovině, zůstanou některá zjištění v zájmu ochrany a zachování integrity těchto aktérů skryta.

Obdobná dilemata otevírá často upozadovaný etický problém spojený s pozorováním ve veřejných prostranstvích. Uspokojivou odpověď na to, jak získat informovaný nebo alespoň ústní souhlas pro pozorování dění ve veřejných prostranstvích či na veřejných akcích, nejsou schopny jasně odpovědět ani antropologicko-etické texty ani profesní směrnice a kodexy (např. American Anthropological Association či Česká asociace pro sociální antropologii). Je to především proto, že si je vědecká obec vědoma arbitrárnosti a situačnosti jednotlivých procedurálních i mikroetických konsekvencí výzkumu. Etika výzkumu ve svých základech proto musí brát vždy ohled také na občanské právo (Fassin 2009; Zandlová, Šťovíčková Jantulová 2019).

3.4.1 Sídliště Černý Most

Do terénu sídliště Černý Most jsem vstoupil v únoru 2014. V několika prvních týdnech jsem prostor především mapoval. Během následných let jsem – s rostoucí mírou citlivosti pro lokální detaily – počal sestavovat jeho strukturovaný obraz, jenž se pokusím reprodukovat v následujícím textu.

Předně je třeba zdůraznit, že nepovažuji za zcela nezbytné detailně popisovat všechny zkoumané prostory sídlišť, neboť to 1) není pro koncepci disertace nutné, když bazální představa o tom, jak vypadá modernistické sídliště, je všeobecně rozšířena a 2) význačné prostory zkoumaných sídlišť jsou, tam kde je to důležité, detailně popsány v empirických kapitolách. Vyhnout se ale rozhodně nelze představení – pro tuto etnografii páteřního geografického prostoru – sídliště Černý Most. Toto sídliště představuje pomyslné jádro časoprostoru výzkumu, od kterého se odvíjí i řada mých dlouhodobějších reflexivně-etických postřehů (viz následující podkapitoly). Popis následně rozšířím o reflexivně-etické kontury toho, jak můj „fieldmaking“ během posledních deseti let probíhal nejen na Černém Mostě.

V socio-materiálním prostoru jednoho z nejmladších „technokratických“ pražských panelových sídlišť, jež se řadí mezi urbanistické objekty tzv. komplexní bytové výstavby, jsem v roli aplikovaného výzkumníka trávil čas prakticky denně více než dva roky.

Sídliště Černý Most je typickým i specifickým „technokratickým“ modernistickým městem umístěným na východním okraji Prahy. Jako většina ostatních velkých sídlišť, která jsem zkoumal, je prostorově odděleno od okolní zástavby. V souladu s koncepcí komplexní bytové výstavby navíc představuje samostatný urbanistický celek sestávající z okrsků, v nichž dohromady žije více než 23 tisíc obyvatel. Mezi specifika naopak patří fakt, že sídliště vykazuje specifickou majetkovou strukturu a jeho společenská pověst značně přesahuje jeho prostorové hranice. V celopražském prostředí je sídliště označováno za jedno z nejhorších ve městě. Což je nezřídka zesilováno i jeho mediální prezentací.

Pro popis vnitřní struktury sídliště je třeba znovu připomenout Mártýho příběh o čtyřech částech sídliště. Z hlediska vnitřní struktury je sídliště členěno stářím, urbanisticky, i toponymicky do dvou až čtyř různě spřízněných okrsků. Pomístní názvosloví vychází z více kritérií. Jednotlivé okrsky sídliště jsou odlišovány:

- A) Urbanisticky pomocí římských číslic (Černý Most I a Černý Most II, který se skládá z více samostatných okrsků označených I, II, III a IV). Z tohoto členění vychází zjednodušené rozlišování sídliště mezi obyvateli na „jedničku“ a „dvojku“ i Mártýho narativ o čtyřech sourozencích.
- B) Podle důležitých lokalit či názvů ulic a škol (*Farské sady, Tupolevka, Mikojanka* atd.).³⁰
- C) Dalšími pomístními a často i subkulturními názvy (*Na Větrníku, Romantičky, Fetky, Na Zeleném, U Faska, Výměník* apod.).³¹

Nejstarší část sídliště tzv. Černý Most I byla vystavěna z konstrukčního systému VVÚ-ETA především pro pracovníky ČKD na konci 70. let 20. století a od ostatních novějších sousedství je oddělena prostorem městské zeleně – Centrálním Parkem. Prostor Černého

³⁰ Názvy jsou anonymizovány.

³¹ Názvy jsou anonymizovány.

Mostu I se v této studii objevuje pouze okrajově. Další a pro tuto disertaci klíčové samostatné okrsky, s nichž sestává část s označením II, jsou výsledkem výstavby z konstrukčních systémů VVÚ-ETA a Larsen-Nielsen v pozdních 80. letech a na začátku 90. let 20. století (o konstrukčních typech a jejich technických specifikacích panelové výstavby v Československu více viz Smíšek 2007). Pro tyto okrsky je urbanisticky typické rozmístění nepravidelných vnitrobloků, liniových a bodových panelových domů a spíše nevyhovující koncepce veřejných prostranství. Struktura přidělování bytů v této části je spíše roztříštěná, navíc sídlištní populace se zde během posledních let značně proměňuje.

Součástí lokalit Černého Mostu II je i tzv. *Účko* neboli *Tupolevka*, lokalita několika panelových objektů, která vzhledem ke své etnické skladbě a vysokému počtu usazených Romů představuje význačné místo i v celopražském kontextu. V tradovaných místních stereotypy je obraz tohoto shluku paneláků často vykreslován v konturách stagnujících etnicky smíšených sídlišť ze severu Čech či ze zahraničí. Pro okrsek I a II je urbanisticky typické rozmístění nepravidelných vnitrobloků, liniových a bodových panelových domů a spíše nevyhovující koncepce veřejných prostranství.

Nejmladší sídlištní okrsek Černého Mostu se rozkládá na místě, kde měla původně stát nerealizovaná čtvrtá stavba sídliště Černý Most II. Tato oblast sestává z téměř klasické polootevřené blokové výstavby z přelomu milénia. Nejde tudíž historicky ani urbanisticky o klasickou sídlištní lokalitu, neboť zdejší urbanistická struktura ve formě koherentních polozavřených bloků spíše kopíruje zástavbu ve vnitřním městě. Zároveň se zde vyskytuje velké množství městských a obecních bytů, z nichž část funguje jako neoficiální sociální bydlení, což tomuto okrsku propůjčuje pověst podobnou zmiňované *Tupolevce*. Po okrajích sídliště, jehož páteř je definována především sběrnou komunikací, Utáhlovou ulicí, v průběhu času přibývají další post-transformační bytové komplexy, které s původní strukturou sídliště více či méně komunikují.

Centrálními komunikačními uzly sídliště a také místy, která komplex spojují s Prahou, jsou dvě stanice metra, okolo nich se také dnes soustřeďuje většina služeb. Z východní strany k sídlišti přiléhá nákupní zóna Centrum Černý Most, které ve své době představovalo vůbec první velké nákupní centrum v Praze. Místní obyvatelé všeho věku jej hojně využívají. Centrum je zároveň důvodem, proč v sídlištních okresech již více než dvacet let příliš rozmanitých služeb nenajdete.

Na sídlišti Černý Most je z hlediska majetkové struktury, na rozdíl od většiny ostatních velkých pražských sídlišť, poměrně vysoký počet bytů a objektů vlastněných hlavním městem Prahou a příslušnou městskou částí (KPMG 2016). Právě toto specifikum spoluurčuje rozmanitou socio-profesní i etnickou strukturu sídliště. Černý Most je sídlištěm, které mimo útočiště pro pražské romské rodiny (viz Kapitola 5, 6 a 7) představuje, jako mnohá další sídliště, domov pro poměrně vysoký počet osob původem z jiných států (kapitola 5). Podíl tzv. „non-Czech Citizens“, tedy osob s přechodným nebo trvalým pobytem v České republice, avšak bez českého státního občanství, se zde v roce 2011 pohyboval okolo 13 % (Němec, Brabec 2015: 19; Přidalová, Ouředníček 2017). Tento procentuální poměr sice v pražském prostředí znamená průměr, množství lokálně sídlících etnik však z Černého Mostu činí sídliště nadprůměrně rozmanité (Ouředníček, Temelová 2012).

Černý Most zároveň jako jedno z mála sídlišť během let 2001 až 2011 zaznamenal razantní přírůstek obyvatelstva, přesně o 27 %.³² Kořeny tohoto jevu je možno hledat v kombinaci zahraniční migrace, populačního růstu spojeného s obdobím demografického vývoje sídliště a etnického složení obyvatelstva. Tento fakt je také částečně spojen s výše zmiňovanou navazující novou výstavbou.³³

3.4.2 Fokus: *Mikojanka a Tupolevka*

Socio-demografická struktura, rozmanitost a multikulturnost tak zásadním způsobem ovlivňují charakter sídliště. Černý Most díky tomu odkazuje nejen k jevům, které jsou typické pro ostatní zkoumaná středo a východoevropská sídliště. Zdejší etnické a socio-profesní realie poukazují i na daleko širší souvislosti. Lokální projevy marginalizace toto původně socialistické sídliště přibližují konturám, které můžeme zaznamenávat i mimo země východní a střední Evropy. Modernističtí sourozenci tak znovu vstupují na scénu.

Centrální roli ve skladbě této etnografie hrají především dva okrsky, které leží v oblasti Sídlíště Černý Most II – *Tupolevka* a *Mikojanka*. Oblasti byly představeny i v Mártýho příběhu, kde vystupují jako „bílý“ a „černý dvojče“. Jedná se o sousedství, která jsou si z hlediska půdorysného rozložení budov nesmírně podobná a podléhají podobnému kompozičnímu klíči, a přesto jsou si v mnohém cizí. Svůj etnografický výklad proto odstartují v prostředí okrsku *Mikojanka* (kapitola 4), který v kontextu celého sídliště představuje nadstandardně stabilizovanou, privatizovanou a etnicky homogenní lokalitu. Aktivita některých místních lidí v průběhu času z lokality vytvořila prosperující a do určité míry privilegovanou část Černého Mostu. Hlavní zdejší vnitroblok je v současné době určen k pilotní rekonstrukci veřejných prostranství sídliště v celé Praze. Zároveň se zde vyskytuje komunitní centrum *Výměník* se skateparkem, které v oblasti celého sídliště Černý Most představuje ohnisko lokálního kulturního i subkulturního života.

Druhou ze sublokalit je oblast výše zmiňované *Tupolevky*, která se nachází pouze několik set metru od oblasti *Mikojanky* a svým charakterem představuje specifickou sídlištní strukturu, co se týče sociálních i prostorových jevů. Poměrně vysoká míra výskytu domácností a jednotlivců v bytové i hmotné nouzi tuto prostorovou organizaci do značné míry předurčuje. I když je pro některé obyvatele z ostatních lokalit tato oblast místem, kam by nikdy nešli, v opačném směru tato nepropustnost nefunguje. Lokální prostorové strategie se odsud šíří i do ostatních částí sídliště.

Analytické propojení těchto lokalit mi na pozadí poznatků z dalších sídlišť a obecných transformačních jevů dovoluje hlouběji interpretovat povahu (re)produkce prostoru sídliště Černý Most jako celku. I tak ale rozrůzněný, avšak volně plynoucí, prostor sídliště moje interpretace často odvádí k daleko širšímu prostorovému rámci. Pokud k tomu dochází, jsou v následujícím textu potřebné realie a kontury vždy dostatečně osvětleny.

---

³² Mezi lety 2001 a 2011 stoupl počet obyvatel na Černém Mostě z 18 529 na 23 548 (Brabec a Němec 2015: 35).

³³ Je důležité podotknout, že na jiných pražských sídlištích, kde byla výstavba během sledovaného období 2001–2011 ještě razantnější, k tak vysokému procentuálnímu nárůstu obyvatel nedocházelo.

3.4.3 Co tu vlastně děláme?

Kromě snahy získat základní znalost lokality, bylo mojí hlavní rolí po vstupu do fyzického terénu Černého Mostu především dát jasné kontury mé nově nabyté identity aplikovaného výzkumníka a *komunitního koordinátora*, se kterými jsem neměl žádnou zkušenost. Koncept práce týmu komunitních koordinátorů rozmístěných po Praze 14 vycházel z rozšíření role sociálního antropologa do pozice člověka, který vyjma výzkumných praktik založených na etnografickém přístupu souběžně komunikuje s aktéry a aktérskými skupinami v terénu. Tyto aktivity měly vést k lepšímu poznání aktérů mezi sebou a k harmonizaci a rozvoji komunitního života díky větší informovanosti všech zapojených skupin a jednotlivců. Už od prvních dnů výzkumu se ale ukazovalo, že inovativní koncept nemá oporu v ničem, co by doposud bylo v Čechách praktikováno, a na co i zahraniční odborníci zpravidla spíše jen odkazují, aniž by měli skutečné empirické znalosti o tom, jak tato činnost reálně funguje (Hall, Rowlands 2005).

Aplikace a kombinace kvalitativních metod výzkumu v terénu neměla zásadní překážky – zúčastněné pozorování, neformální, polo-strukturované či narativní rozhovory a vizuální i materiální výzkum tak probíhaly standardně, stejně jako kdekoli jinde. Problém představoval koncept komunitní koordinace, tedy nadstavba výzkumné role. Tření vytvářela zejména vágně definovaná role překladatele, mediátora, facilitátora mezi jednotlivými aktéry a jejich skupinami. Obávali jsme se překračování našich kompetencí. Ve výzkumném týmu jsme se sami sebe neustále ptali koho, co a jak jsme měli koordinovat, mediovat, facilitovat a jak je tímto nastavením ovlivněna naše pozice vůči obyvatelům a především zadavateli výzkumu, místní kulturní příspěvkové organizaci a dále k místní samosprávě a radním městské části. Toto počáteční tápání popisuje i úryvek z terénního deníku. Ze zápisků je patrná snaha činit unáhlené závěry a především tendence úzkostně sledovat zadání aplikovaného výzkumu:

Procházka po východní části sídliště. 16:00 – zase ryze komunikační funkce veřejného prostoru. Místo se vyznačuje naprostou absencí komunikačních uzlů, vyjma prostoru stanic metra (dnes Černý Most). Místo má velice hustou síť komunikačních os, která i přes to není zcela vyhovující. Jako by prostor nenutil či jinými slovy nepudil, neponoukal (pojem byl někde u Pauknerové), svoje obyvatele k zastavení či produktivnímu využívání veřejného prostoru. Krajina sídliště se tak stává jen potencialitou, která není do značné míry živě prožívána a pocíťována. V průběhu chůze jsem narazil jen na tři potenciálně komunitní skupiny lidí.

· *Maminky s kočárky a malými dětmi v prostoru zrekonstruovaného hřiště pod Oříškem (dětské hřiště na Mikojanec, pozn. autora)*

· *Skupinku asi pěti pokuřujících náctiletých ve veřejném prostoru pod protihlukovou stěnou oddělující páteřní ulici.*

· *Skupinku mladých Romů, jež seděla na schodech před nízkoprahovým klubem a debatovala o problému, jak se dostat k alkoholu. (terénní deník, únor 2014)*

Během týmových konzultací s tehdejšími kolegy začalo po počátečním tápání v terénu docházet k napjatým situacím mikroetické povahy (Fassin 2009). Kladli jsme si otázky, zdali nejsme jen hlásné trouby a špióni městské části a zdali bychom se neměli v první řadě řídit výzkumnými aspiracemi, tedy preferovat pobývání mezi lidmi. Má být na prvním místě výtěžitelnost naší činnosti pro zadavatele? Neměl by pro nás být i samotný zadavatel projektu, tedy místní samospráva, spíše výzkumně reflexivním tématem, jež nelze od komunitního prostředí Černého Mostu oddělit? Co v kontextu terénního výzkumu znamenají líbivé výrazy z koncepce realizovaného projektu jako „potenciál“, „lídři“, „pravý okamžik“ či „harmonizace“? Je adekvátní, abychom jako antropologové vnímali prostor (re)produkci městského života deduktivně a zabarveně podle neověřeného zadání? Neměli bychom se naopak ptát, jaká je povaha vytváření moci nad prostorem? Není konflikt něčím, co do prostoru patří, a jaké jsou limity našich intervencí, tedy náleží nám vůbec harmonizovat dlouhodobě (re)produkované prostorové vztahy?

Deskriptivní povaha projektu a naší role nás papírově předurčovala k tomu plnit poslušně zadání, které bylo výhodné především pro radnici. Zadání a cíle původního projektu komunitní koordinace totiž vycházely z lokálních koncepčních dokumentů a snažily se přispět k implementaci některých strategických cílů, například Strategického plánu MČ Praha 14³⁴ či Strategie Prahy 14 pro sport, kulturu, umění a volný čas pro léta 2014–2024³⁵. Deduktivnost konceptu i vymezených cílů komunitních koordinátorů tak v průběhu našeho výzkumu odhalila určitou antropologicky-etickou neschopnost pracovat zakotveně a plnit důsledně předdefinované cíle, jejichž naplnění se pod tíhou zjištění a reflexí z terénu ukázalo jako nesplnitelné. Rozhodně jsme tak nemohli naplnit některé ambiciózní formulace z koncepce komunitní koordinace. Eticky a metodologicky jsme proto byli schopni takto nastavené hranice kolaborace jen těžko respektovat, neboť to razantně vychylovalo povahu a snahu o neutralitu naší terénní práce.

3.4.4 Výzkumný tandem

Text v předchozí podkapitole přešel do první osoby množného čísla, neboť předkládaná reflexe pozice koordinátora v terénu a většiny dalších terénů vychází ze stovek a stovek hodin společné práce a diskusí a reflexí naší činnosti s druhou komunitní koordinátorkou Barborou Bírovou, která v rámci projektů prováděla aplikovaný terénní výzkum v sousedních částech Prahy 14. Tato spolupráce na Černém Mostě ve svém důsledku vedla k dalšímu společnému zkoumání sídlišť, které po skončení komunitní koordinace na Praze 14 následovalo a konstituovalo tak *trans-lokus*, který se v této kapitole snažím ohraničit

Barbora se pro mě – a snad podobně i já pro ni – stala na dlouhou dobu „antropologickým svědomím“, důležitým druhým, kolegyní, přítelkyní, aktérkou a především osobou, na jejímž

---

³⁴ Strategický plán rozvoje městské části Praha 14 na období 2015 až 2025. Dokument je dostupný (online) na adrese: <https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/sites/3/2014/04/SPR-M%C4%8C-Praha-14-v-final-1.pdf>.

³⁵ Strategie pro kulturu, umění, sport a volný čas na Praze 14 pro léta 2014 až 2024. Dokument je dostupný (online) na: https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/usneseni/rada/2014/04/206p_82MR.pdf.

profesním vývoji jsem si byl nejlépe schopen uvědomit vlastní aspirace, úspěchy i selhání.³⁶ To neznamená, že bychom byli vždy zajedno a ve všem spolu souhlasili. Byli jsme ale pravidelně nuceni docházet ke konsenzuálním rozhodnutím, která jsme poté aplikovali různě úspěšnou měrou i během našich projektů.

Rozměry týmové práce jsou popsány v mnohých antropologických člancích a publikacích (např. Novotná, Heřmanský, Bittnerová 2010; Woods, Boyle, Jeffrey, Troman 2000). Týmová práce je zpravidla popisována jako interaktivní proces a zároveň výzkumný produkt. Odvrácenou stranou je to, do jaké míry společná skupinová práce může vést k jakési skupinové mlze – stejnému myšlení (Novotná, Heřmanský, Bittnerová 2010: 124), kolektivnímu zrcadlení a opomenutí některých důležitých skutečností, jež konkrétní výzkumná práce generuje.

Právě tomu jsme se chtěli vyvarovat. Náš společný proces uvažování o terénech vedl k tomu, že jsme nemohli a ani nechtěli předcházet krizovým situacím. Naopak z terénního pozorování se ukázalo, že konflikt, organizovaná rezistence nebo sestavení petičního kolektivu jsou často jediným prostředkem, jak jsou obyvatelé schopni vyvolat veřejnou diskusi ohledně vývoje městské části či podoby prostoru sídliště a donutit tak radní i úředníky k činnosti (viz kapitola 4). Naším hlavním antropologicky naučeným posláním bylo popisovat a interpretovat, ne však sblížovat. Naše touha postupovat co nejvíce induktivně proto nepadala na úrodnou půdu. Právě induktivnost a tendence tlumočit hlas méně viditelných aktérů zrodila vnější obraz nekonceptnosti naší práce. Tento neduh byl v očích některých našich institucionálních partnerů interpretován jako neřiditelnost či „*hra na amatérské sociální pracovníky*.“ Donekonečna jsme vedli interní týmové diskuse o tom, jakou měrou je adekvátní se zapojovat do spolupráce na agendě místní samosprávy, jakým způsobem reflektovat snahy našich partnerů zapojit nás do implementací různých forem disciplinace (Městská policie, odbory místní samosprávy atd.) či do jaké míry přesvědčovat naše aktéry o nutnosti zapojovat se do komunitního rozvoje zkoumané čtvrti. I když jsme se v těchto ohledech drželi zkrátka, stali jsme se z hlediska (re)produkce sídlištního prostoru význačnými aktéry. Ačkoli jsme lokální děje ovlivňovali nepřímou, v několika momentech jsme nepřímou porušili jednu ze základních výzkumně-etických pouček: nezpůsobit aktérům svého výzkumu žádnou újmu (Gullemin, Gillam 2004; Zandlová, Štovičková Jantulová 2019: 64-65). I proto mohlo dojít například k některým eticky sporným situacím:

Během jara 2015 jsem byl přítomen vyjednávání ohledně provozního řádu zdejšího komunitního centra Výměník na žádost nespokojených místních obyvatel. Ke spokojenosti zejména starších obyvatel bylo vyjednáno, že v zájmu nastavení provozního řádu místního skateparku budou zesíleny hlídky v oblasti této lokality, a to jak denní, tak ty motorizované večerní. Na první pohled neproblematická domluva nicméně velmi záhy vedla k tomu, že motorizované hlídky, které lokalitu a osoby pohybující se ve veřejném prostoru neznaly, začala

---

³⁶ V terénu Prahy 14 jsme se pohybovali většinou nezávisle na sobě, protože v rámci koordinace jsme měli na starosti jiné oblasti, mně připadlo celé sídliště Černý Most. Barbora Bírová se po celé dva roky pohybovala v oblasti Hloubětína, Lehovce, Hutí a Aloisova. Díky jednotlicímu zadání naší činnosti i návazných projektů jsme spolu sdíleli kancelář a scházeli se během těchto let pravidelně alespoň jednou týdně. Po skončení projektu jsme společně s Barborou Bírovou spolupracovali na několika dalších menších projektech, jejichž zaměřením byl především územní rozvoj specifických lokalit v Praze i v regionech.

poměrně přísně pokutovat zejména osoby ohrožené marginalizací a bezdomovectvím. Vysokou pokutu tak dostal Volt, člověk, který byl ve velmi složité situaci způsobené kombinací bytové nouze, duševní choroby a závislosti na návykových látkách, který už dlouho v sídlišti přespával na různých místech a komunita okolo skateparku byla jeho jediným zázemím. Jak si své nepřímé angažmá v této situaci mám ospravedlnit? Nevede naše činnost nakonec pouze k útlaku? (terénní deník, srpen 2015)

V touze plnit zadání projektu a konat „dobro“ se tak několikrát stalo, že dopady naší činnosti měly neblahé důsledky na osoby, které už tak byly v prostoru sídliště marginalizovány. I když se jedná o nepřímé zavinění, které mohlo být jen těžko předpokládáno, nesu na vzniklé situaci svůj podíl viny. Zároveň je ale nutno konstatovat, že tato selhání často otevřela prostor k zachycení hlubších vztahů v prostoru sídliště, které bych jinak velmi těžko zaznamenal. V reakci na selhání a frustrace jsme během zmiňovaných dvou let vedli pře i o to, do jaké míry by měla být naše pozice v prostoru výzkumu neutrální, angažovaná nebo dokonce politická.

3.4.5 „Do ústraní?“ – práce s dětmi a mládeží

Tuto rovinu přemýšlení akcelerovalo zejména dlouhodobé napojení na místní sociální organizace a znalost terénních sociálních pracovníků včetně jejich každodenní agendy. Jistá blízkost mezi perspektivami sociální antropologie (aktéři, komunikační partneři) a sociální práce (klienti), mi byla patrná již od našich prvních setkání na jaře 2014. Velmi blízký a intenzivní kontakt s těmito gatekeepery, během kterého jsem mnohokrát absolvoval terénní odpoledne přímo s terénními pracovníky a jejich klienty, odhalil zprvu nenápadné, ale důležité roviny (re)produkce prostoru sídliště ze strany důležité skupiny jeho obyvatel – děti a dospívajících ve veřejných prostranstvích (viz především kapitoly 6 a 7). Profesní blízkost a možnost trans-disciplinárního pozorování procesu (re)produkce prostoru sídliště následně umožnila mé oficiální zapojení do animačního projektu realizovaného místní sociální organizací Oříšek. Cílem projektu byla podpora veřejnoprostorových aktivit pro děti a mládež, což znamenalo především to, že jsem jako pracovník v sociálních službách zprostředkoval dětem a dospívajícím ve veřejných prostranstvích různé aktivity, hry, sporty, ale mimo jiné také odkazoval na profesionální podporu kolegů sociálních pracovníků.

Z etického hlediska je toto období svázáno s další eticko-reflexivní skutečností. Propojení osobního a politického vedlo až k tomu, že jsme se s jednou sociální pracovnící z Oříšku na nějakou dobu navázali romantický vztah. Což zpětně hodnotím jako další z etických pochybení (v žádném případě však lidských chyb) v rámci mého mikro-etického nakládání s terénem. Výzkumné aktivity, které by mohly vést ke střetu zájmů, jsem ihned pozastavil, neboť jsem nechtěl být obviňován z jakékoli předpojatosti. Tato zkušenost poukazuje na často opomíjenou oblast terénního výzkumu, a tedy to, že s mírou intenzity pobývání v terénu a zesilujícími společenskými vazbami výzkumníka na prostředí i aktéry vstupují do hry i skutečnosti, které je akademicky a eticky těžké obhájit, zároveň však určitým způsobem vyplývají z charakteru lidského sdružování.

Prostřednictvím realizace animačního projektu *Streetwork and Fun* pod hlavičkou organizace Oříšek jsme tak v období od června do listopadu 2015 s kolegyní Barborou Bírovou, která se k projektu také připojila, rozšířili výzkumné pole i do roviny kontaktů s dětmi. Díky tomu, že naše činnost spočívala v organizaci her, sportu a dalších volnočasových činností pro děti přímo ve veřejných prostranstvích sídliště, se nám podařilo navázat kontakt i s rodiči dětí. Jelikož jsme se ocitli v situaci, kdy jsme zkoumali i nezletilé aktéry, museli jsme svojí dvojakou pozici výzkumníků a sociálních pracovníků jejich rodičům neustále osvětlovat i připomínat (Zandlová, Štovičková Jantulová 2019: 72–73). I přes soustavné snahy si nás ale místní aktéři zařazovali spíše mezi sociální pracovníky.

Tak jsme se dostali do kontaktu zejména s rodinami ohroženými sociální marginalizací z oblasti *Tupolevky* (viz kapitola 5 a 7). Pod vlivem mnoha negativních jevů, z nichž mnoho nemůže být v textu disertace z důvodu ochrany informátorů zmíněno, jsme začali stále silněji pociťovat politicko-aktivistický rozměr naší výzkumné pozice na Černém Mostě. Nabyli jsme přesvědčení, že pokud od sociálně marginalizovaných aktérů v prostředí čerpáme znalosti, je třeba je více zastupovat v rovinách správy sídliště.

Tato advokacie směrem k úředníkům a zastupitelům ve svém důsledku logicky vedla k určité marginalizaci naší vlastní pozice. Tlumočení zájmů opomíjených skupin obyvatel a uživatelů sídliště a s tím spojené připomínání politicky těžko řešitelných strukturálních problémů naší neprůhlednou roli v očích místní samosprávy ještě více problematizovalo a vylučovalo nás z vlastního „životního světa“ (více viz Levínská, Bittnerová, Doubek 2017: 97–99). I proto, mimo jiné, městská část nechtěla podpořit jakékoli financování návazných projektů komunitní koordinace. Naše činnost upozorňovala na určité socio-materiální aspekty (re)produkce žitého prostoru obyvatel, jež nebyly v souladu s představami a obecně tolerovanými prostorovými praktikami a reprezentacemi politické reprezentace. Jinými slovy, omlouvat vandalismus či problematické jednání jednotlivců i skupin jejich sociálním hendikepem z vás v očích držitelů moci dělá tak trochu spolupachatele.

Tato skutečnost nás vedla k tomu, že jsme – zejména v závěru projektu, kdy jsme věděli, že návaznost a zachování kontinuity naší činnosti nebude zajištěna – začali otevřeně apelovat na obyvatele Prahy 14, se kterými jsme spolupracovali, aby naše společné aktivity, pokud je považují za důležité, realizovali dále po vlastní ose. Některým aktérům jsme se snažili dokonce pomoci se zajištěním finanční podpory pro jejich činnost skrze žádosti o malé granty na rozvoj městské části. Zní to jako velmi intervenční a zoufalé řešení. I přes vyličené limity konceptu komunitní koordinace pro nás ale vidina toho, že naše dvouletá činnost nebude mít jakoukoli návaznost, byla naprosto nepřipustná.

3.4.6 Aplikované výzkumy prostorů sídlišť

Působení na Černém Mostě z hlediska konstituce *trans-lokusu* výzkumu předurčilo moje další směřování. Detailní pozorování procesů (re)produkce socio-materiálního prostoru na mnoha úrovních každodenního života, rozvoje i správy proto představuje i hlavní empirické prizma této studie. Pobyt na Černém Mostě zároveň v kostce odhalil mnohá eticko-reflexivní úskalí, se kterými jsem se v předchozím výzkumu nesetkal, avšak často se opakovala ve výzkumech navazujících. Sřet se světem *Mikojanky*, *Tupolevky* i dalších okrsků na Černém

Mostě znamenal také důležitý milník v tom, že jsem opustil vlastní sídliště a na vlastní kůži zakusil to, že i když mají sídliště ve strukturálních rovinách mnoho společného, podoba (re)produkce jejich prostoru může být rozmanitá.

Záměry dalších projektů v letech 2014–2018 už směřovaly výhradně do roviny výzkumu a konzultace s návržením parametrů následné realizace kulturních projektů nebo plánování úprav veřejných prostranství (tedy jako analytické podklady pro architektonické a urbanistické studie).³⁷ Ke koordinační činnosti jsem se nikdy nevrátil a během následujících projektů jsem se jí snažil vyhnout a vyjednat, aby má role byla především výzkumná, pozorovatelská či konzultační. S tím se do výzkumných aktivit vrátila určitá induktivní volnost spojená s nutností nahlédnout a rekonfigurovat proces výzkumu a zúčastněného pozorování pro různá sub témata i kontexty jednotlivých sídlištních prostředí.

První projekt, který byl takto orientován, probíhal souběžně s prací na Černém Mostě v roce 2014. Jednalo se o podporu podprojektů Evropského hlavního města kultury 2015 v Plzni. Ty směřovaly do roviny rozvoje sousedského života a mapování každodenního života sídlištního komplexu Severní Předměstí ve vztahu k jeho veřejným prostranstvím. Čtyři měsíce výzkumu obohatily moji perspektivu o rámcovou znalost života na mimopražském sídlišti, celkový kontext výzkumu ale neposkytoval podmínky pro to věnovat se výzkumu prostoru zdejšího sídliště v dostatečném rozsahu.

Pociťovanou neúspěšnost projektové činnosti na Černém Mostě se podařilo na konci roku 2015 alespoň částečně narušit také zapojením do zprvu nenápadného a velmi nejistého projektu plánování rekonstrukce zdejšího okrsku *Mikojanka*, který hranice sídliště Černý Most svým zaměřením a ambicemi daleko přesáhl. *Trans-lokus* se tak opět začal rozpínat, tentokrát o analyzování prostoru reprezentace sídlišť na odborně institucionální úrovni, především v kontaktu s odbornými pracovišti hlavního města Prahy a Institutem plánování a rozvoje hlavního města Prahy.

Během tohoto období jsem v kombinaci se souběžnou prací na animačním projektu mezi sociálně marginalizovanými dětmi na *Tupolevce* (viz výše) sledoval a analyzoval disproporce mezi jednotlivými sousedstvími společně s tím, jak se tyto disproporce projevují v celém spektru (re)produkcí prostoru od vyjednávání na celoměstské úrovni až po neformální aktérské praktiky ve fyzických kulisách sídliště (viz kapitola 4 a 5). Na tento výzkum navázaly projekty zaměřené na průzkum jednání a praktik v prostorech parků na Černém Mostě (2016) a Jižním Městě (2017). Časoprostorově se tak jednalo o terény, které (re)formovaly mé perspektivy, tentokrát silným důrazem na přírodní a ne-lidský charakter prostředí městského parku jako určitého ekosystému (Low, Scheld, Taplin 2005).

V srpnu 2017 jsem navštívil nejvzdálenější a zároveň socio-materiálně asi specifitější sídliště, s jakým jsem se v rámci postgraduálního výzkumu setkal. Díky účasti na letní škole Laboratoře kritického urbanismu při European Humanities University ve Vilniusu jsem strávil dva týdny v sídlištním městě Visaginas (dříve Sniečkus), které bylo na konci 70. let 20. století vystavěno jako zázemí pro pracovníky jaderné elektrárny Ignalina. Ta byla původně součástí systému nejvýkonnějších jaderných elektráren v Sovětském svazu (Ackermann, Cope,

---

³⁷ Z důvodu snahy o zamezení prolomení anonymizace některých aktérů na výstupy aplikovaných projektů v této práci neodkazuji.

Liubimau 2016). Během krátkodobého výzkumu, který přerostl v práci na článku v kolektivní publikaci (Lehečka, Nessler, Liubimau 2021), jsem se soustředil na parametry zdejší post-sovětské privatizace a toho, jak je tato privatizace spjata s technologizovanou podstatou města Visaginas.

„Východní“ zkušenost jsem zužitkoval hned v následujícím a dosud posledním terénním výzkumu. Pomyslný návrat domů, tedy na Jihozápadní Město v Praze, s nímž jsem nikdy své výzkumné aktivity nerozvázal, se stal skutkem v roce 2018, tentokrát však v kontextu migrace. Během méně než jednoho roku jsem tak mohl sledovat dva sídlištní režimy s opačným znaménkem: A) opouštění Visaginas, jinými slovy vyprazdňování specifického post-sovětského prostoru a B) usazování imigrantů na Jihozápadním Městě, tedy proměny pražského modernistického sídliště pod vlivem nově příchozích obyvatel především z post-sovětských republik (Heřmanová, Lehečka 2019).

Trans-lokus sídlišť zůstává stále otevřený. Mé činnosti na sídlištích byly často problematické, na některá selhání a neúspěchy nemohu být nijak hrdý. I přes to jsem se pokusil být upřímný a své často naivní a nezkušené jednání přiznat a zreflektovat. Snažím se tak eliminovat alespoň některá slepá místa této etnografie, protože i to by mělo být součástí antropologického výzkumu.

Sídliště se dál proměňují, transformují a situačně tak odkrývají nové možnosti svého zkoumání. Stejně jsem se za dobu zkoumání změnil a posunul profesně i lidsky já sám. I proto tato kapitola nepředstavuje pouhý popisný průřez posledních deseti let výzkumu. Jejím účelem je klást překážky a také zpochybnit některá svá někdejší východiska i aktivity, zhodnotit jejich dopady a zpětně se ve svém „vytváření terénu“ lépe vyznat. Vymezením *trans-lokusu* jsem tak pokusil dostat principům *strategicky situované etnografie* a představit v krátkosti neukončený pohyb v časoprostoru světa, města, sídlišť, vědy, mezilidských vztahů, politiky i aktivismu. Pokusil jsem se rovněž ukázat, že, i přes mnohdy rozdílné tematické nastavení a rozdílnou délku pobytu a míru intimity v jednotlivých terénech, jsem nikdy neztratil ze zřetele, že zkoumám, trasuji a (re)konstruuji prostory sídliště jako jeden více méně celistvý strategicky situovaný terén, který není výhradně vázán na fyzickou lokalitu.

3.5 Výzkumné otázky

Napříč kapitolou jsem pokusil shrnout teoretické a prostorové ukotvení i metodická a reflexivně-etická dilemata do koherentního vyprávění. Jednotlivé teoretické impulsy vystupují přímo v textu a jejich hlubší rozbor je dohledatelný v dalších textech (Heřmanová, Lehečka 2019; Hoření Samec, Lehečka 2020; Lehečka 2010, 2013a, 2013b, 2015a, 2018, 2019a, 2019b Lehečka, Nessler, Liubimau 2021). Zároveň jsem se pokusil nastínit, že výzkumné nastavení situuje moji disertační práci směrem k antropologickým proudům spojeným s tzv. *multi-sited etnografií* a *strategicky situovanou etnografií*, které se různou měrou snaží o sledování procesů a jevů napříč časoprostorem (Falzon 2009; Marcus 1995, 1998, 2011). Orientace na časoprostor je pro text důležitá, protože moje teoretická východiska jsou už od počátku akademické činnosti ovlivněna tzv. prostorovým obratem, který je s idejemi *multi-sited etnografie* nerozlučně spjat a který do značné míry podmínil její vznik.

Text této etnografie nepředstavuje vyčerpávající popis. S ohledem na limity rozsahu i náročnosti práce a specifické povaze mého výzkumu jsem se rozhodl některé skupiny aktérů zohlednit jen nepřímou. Například kvůli stáří okrsků *Mikojanka* a *Tupolevka* v empirické části této etnografie velmi sporadicky vystupují obyvatelé sídliště starší 65 let, jejichž prostorové produkce jsou pro kontext sídlišť důležité, neboť v řadě jiných sídlišť představují jednu z nejpočetnějších demografických skupin. Nelze zde nalézt ani detailní popis toho, jak v prostředí sídliště ko-existují početné skupiny lidí s hendikepem či lidé bez domova. Tyto skupiny v kontextu sídliště zasluhují samostatnou publikaci. Můj výklad prostoru sídliště se tak – kromě materiální sféry prostoru, odborného prostředí, aktivit zástupců institucí místních samospráv, orgánů státní správy či soukromých subjektů – orientuje především na obyvatele sídlišť do cca 65 let věku na dospělé jedince, rodiny s dětmi a děti a dospívající. Po mnohých úvahách jsem rovněž vypustil analýzu některých fenoménů, které jsou sice sídlišť vlastní, ale jedná se o všeobecně městské fenomény – například problematiku parkování.

Přes všechny doposud reflektované limity považuji zvolený teoreticko-metodologický rámec i konstrukci vzorku za adekvátní a relevantní pro důvěryhodnou interpretaci toho, jak jsou sídliště (re)produkována v kontextu jejich nárokování fyzického i symbolického prostoru. Zajímá mne ale také to, jakou roli v procesu nárokování hrají sociální privilegia či hendikepy a jak se promítají a odrážejí do/v podobách lokální sociální organizace, stavu veřejných prostranství či pojetí vlastnictví.

Moje teoretická a epistemologická východiska tak představují provázaný systém, k němuž je třeba přistupovat s vědomím, že jde o nedělitelný celek, který reprezentuje základ pro zhruba deset let snahy o naplnění principů epistemologické reflexivity ve vztahu ke mně samému, výzkumnému tématu, antropologickému vědění i fyzickým terénům sídliště.

Toto myšlenkově nastavení, v souladu s doposud vytyčenou teoretickou výbavou, otevírá cestu k vymezení a ukotvení následujících stručných výzkumných otázek, jež jsem obecně nastínil už v úvodu této studie:

Jak a proč jsou (re)produkovány – tedy reprezentovány, praktikovány a zakoušeny – socio-materiální prostory panelových sídlišť?

Jaké instituce, aktérské skupiny a normativní, neformální i materiální vztahy tyto procesy spoluvytvářejí a jak a proč nárokují a přetvářejí samotná sídliště?

Jaké aktérské vztahy, životní dráhy, mocenské role, praxe a strategie, objekty a věci se s těmito (re)produkcemi vážou?

V kontextu těchto otázek panelové sídliště Černý Most představuje specifický produkt, který je svébytný, ale zároveň v určitých momentech podobný mnoha dalším modernistickým městům. Díky přítomnosti sociálního bydlení na *Tupolevce* dokonce i těm geograficky vzdálenějším, která nikdy nepodléhala původním socialisticko-modernistickým logikám a byla tak vystavena jiným a pozvolnějším změnám nastavení společnosti. Černý Most se stal – podobně jako mnoho dalších modernistických měst střední a východní Evropy – post-transformačním hybridem, málem opuštěným bastardem, kterého se post-transformační logika produkce prostoru ujala po svém. Je odrazem experimentů a úvah nové demokracie 90. let 20. století a pozdější globalizace a financionalizace bydlení po roce 2000. Zároveň nikdy nezapře,

že je původně produktem experimentu založeného na specifickém pojetí vlastnictví, bydlení i vzájemnosti vycházejícím ze socialistického modernismu a řízeného hospodářství.

4 Rozvíjet a spravovat sídliště. Teritorialita, formální spolupráce a konflikt.³⁸

Na sídlišti Černý Most, na *Mikojance i Tupolevce*, bydlí někteří lidé už několik desetiletí. Velká část z nich tu vlastní byt a sleduje pomalý a těžkopádný vývoj sídliště – privatizace, proměnu obyvatelstva, nové stavby v okolí, chátrající veřejná prostranství i revitalizace, sanace a zateplování fasád domů. Jsou tu zorientovaní, mají zde sousedské sítě, přátele i příbuzné a oceňují, že klidné sídliště poskytuje i mnohé přírodní kvality. Pro udržení této spokojenosti nepotřebují žádné zásadní změny ve svém okolí. Čas od času se ale někteří mohou dostat na internetu k textům, ve kterých se dočtou následující:

Podstatným rysem komunikační sítě většiny sídlišť je, že tato síť z valné části nekoresponduje s hmotovou strukturou staveb a veřejných prostranství. Veřejná prostranství nevytváří srozumitelný hierarchický systém od významnějších po sekundární. Komunikace tak z velké části vůbec nenabývají charakteru ulic, ale podobají se spíše silnicím, tedy charakteru komunikací typických pro extravilán. (...) A srozumitelnost napomáhá nejen se s místem lépe identifikovat, ale především pochopit, jak se v něm chovat, jak je možné ho užívat, a tím si i vyjasnit, komu místo patří a kdo se o něj stará. Veřejný prostor sídlišť ale s těmito fenomény neumí pracovat nebo je neumí dostatečně lapidárně artikulovat, přestože v názvech některých míst se o tato pojmenování snaží. (Kohout, Tichý, Tittl 2015)

Citace pochází z pera tvůrců architektonicko-urbanistického projektu *Sídliště, jak dál?*, jehož bližší představení jsem avizoval na konci kapitoly 2. Spolu s projektem *Paneláci jde za polední léta* o jeden z nejviditelnějších počínů na poli veřejné diskuse o perspektivách revitalizace a budoucnosti panelových sídlišť v České republice. Během dvou let (2014–2015) se realizátoři projektu pokusili toto téma popularizovat na mnoha úrovních. Kromě článků v různých publikacích byly veřejné aktivity týmu složeného z architektů a urbanistů započaty v roce 2014 na poli Fakulty architektury ČVUT v Praze prostřednictvím přednášek o různých sídlištních tématech. V listopadu téhož roku se pak konala mezinárodní konference zaměřená na dobrou praxi v západoevropských zemích. Ukázalo se, že kontext revitalizací a rekonstrukcí sídlišť v Německu, Francii a Nizozemí umožňuje specifická majetková struktura zdejších modernistických urbanistických celků.³⁹ Představené zahraniční projekty uspěly díky tomu, že modernistické objekty byly vlastněny státem nebo obcemi, a proměny tak mohly být snadněji fundovány a implementovány ze specializovaných dotačních fondů. Úpravy a rekonstrukce proto mohly být poměrně invazivní: mohly si dovolit bourat či urbanisticky dotvářet struktury sídlišť. Konference tak byla ukončena konstatováním, že

³⁸ Kapitola volně vychází z mých textů vydaných v kolektivních publikacích a recenzovaných člancích (Lehečka 2018, 2019b).

³⁹ Bližší informace o zaměření, aktivitách a výstupech projektu *Sídliště, jak dál?*, jsou dostupné (online) na adrese: <http://www.sidlistejakdal.cz/mezinarodni-konference/pro-media/>.

podobně rozsáhlé intervence jsou v prostředí České republiky obtížně realizovatelné, a to zejména z důvodu dominantně privatizované vlastnické struktury bytového fondu.

Na rozdíl od převážně revitalizovaného bytového fondu ale veřejná prostranství sídlišť i některé budovy občanské vybavenosti zůstávají ve správě a vlastnictví obcí nebo přešla do rukou restituentů, soukromých vlastníků či developerských subjektů. Velkorysá veřejná prostranství mezi paneláky i v jejich okolí se tak stávají předmětem úvah o naplnění potenciálů současných sídlišť prostřednictvím jejich dotvoření a zahuštění. Potřebu přiblížit sídliště blokové organizaci vnitřního města proto propagují i architekti Michal Kohout a Filip Tittl ve svých teoretických úvahách (Kohout, Tittl 2015). Projekt *Sídliště, jak dál?*, v němž se ke dvěma zmiňovaným připojili i další urbanisté a architekti, toto teoretické východisko vtělil i do závěrečné publikace (Kohout et al. 2016). Jedním z hlavních sdělení tvůrců projektu je tvrzení, že modernistická morfologická struktura je pro obyvatele i návštěvníky nesrozumitelná a proto jejich veřejná prostranství nefungují (viz úvodní citaci). Nesrozumitelnou a nehierarchizovanou urbanistickou skladbu sídlišť navrhnou autoři doplnit do formy městské blokové zástavby, a tak „odčinit hříchy Athénské charty tvorbou městských ulic“ (Špaček 2017: 636). Praxe přibližování struktury blokové zástavby podle nich pomůže intenzifikovat město a podpořit jeho přidružené občansko-vybavenostní funkce i ekonomický rozvoj. Součástí projektu se proto staly i modelové studie úpravy osmnácti panelových sídlišť z celé České republiky, které navrhli studenti Fakulty architektury ČVUT v Praze pod vedením zmiňovaných autorů.

Pro tvorbu koncepčního ideového přeřešení modernistického města si studenti vybrali i sídliště Černý Most a zdejší okrsek *Mikojanka*. V červnu 2015 tyto návrhy – i jejich ideové ukotvení – představili místnímu publiku ve zdejším kulturním centru *Výměník*.

Reakce části obecnostva byla překvapivě prudká. Diskuse se po prezentaci projektů zvrhla v hádku mezi obyvateli přilehlého sídliště zastoupenými především místním školníkem a aktivistou Pavlem a tehdejší pracovníci místního odboru majetku Milenou. Ti odhalili v projektu zásadní problém. Pavel tento problém popsal v úvodu své promluvy směrem k tvůrkyni návrhu slovy: „*Tenhle váš návrh mi přijde nesmírně arogantní.*“ Milena pro změnu velmi sugestivně reagovala slovy: „*To snad nemyslíte vážně, jak to těm lidem vysvětlíte?*“ Studentům zahnaným do kouta v tu chvíli jejich roli jen málokdo záviděl.

Přítomné pobouřil fakt, že studenti – i přes to, že v místě před zahájením navrhování prováděli architektonický terénní monitoring – vypracovali projekt nezávisle na limitech místních majetkoprávních vztahů. Nejen Pavla a Milenu tak překvapilo, že v návrzích projektů se počítalo se zbouráním celých obytných jednotek, samostatných vchodů, podobně jako se to dělo například na sídlištích na území bývalé NDR po roce 1989.⁴⁰ Studenti tak překvapivě nezohlednili, že bytový fond Černého Mostu i většiny ostatních středo a východoevropských sídlišť nikdy neprošel zásadním exodem obyvatel a byl z velké části

---

⁴⁰ Bourání, nebo zmenšování celých obytných bloků v NDR po roce 1989 vzniklo jako reakce na hromadný exodus obyvatel sídlišť do západní části SRN. Počet místních obyvatel klesl natolik, že budovy byly poloprázdné. Na velkých panelových sídlištích jako např. Marzahn či Hellersdorf v Berlíně v reakci na vylidnění docházelo k dočasnému sestěhování obyvatel do předem vybraných objektů tak, aby mohly některé další být technologicky zmenšeny zhruba o polovinu podlaží nebo zbourány. Vylidnění sídlišť vedlo například i k demolicím objektů občanské vybavenosti jako byly školy, po kterých na některých sídlištích dodnes zůstávají rozlehlé proluky.

převeden do družstevního nebo kolektivního soukromého vlastnictví jeho obyvatel. Studenty pod tlakem se snažil podpořit i jejich vedoucí Michal Kohout. Rozzlobené obyvatele uklidňoval tvrzením, že se jedná pouze o ideové koncepce, na kterých se studenti pouze učí různé varianty uvažování o městě. To však oponenty nijak neupokojilo. Jakákoli diskuse vyšla do ztracena, přičemž místní obyvatelé i studenti si z prezentace odnesli velmi rozpačité pocity.

Nedorozumění zdůraznilo analyticky zásadní kontextuální rámec. Privatizace a vlastnictví sídliště představují zásadní faktory limitů jeho rozvoje a revitalizace, o čemž realizátoři museli vědět minimálně od podzimní konference. Pravděpodobně ale podcenili důležitost těchto jevů v místních kontextech. Na jedné straně se tak střetl pocit neúcty a potřeby ochrany vyplývající z určitého formálního nárokování místa, na straně druhé pak určitá nevinnost vyvěrající z přesvědčení, že navrhování revitalizací si z určitého didaktického důvodu nárokuje volnost a svobodu při nakládání s estetikou a hmotou města. Střetla se různá pojetí rozvoje a spravování sídliště. Spor odhalil, že potíže se sídlišti vyplývají spíše než z nesrozumitelné morfologie modernistické struktury z jejich nejasné, transformací proměněné, majetkoprávní struktury.

Výměna názorů mezi Pavlem, Milenou a studenty odhaluje kontury subjektivity a nejasnosti povahy (re)produkce hranic v sídlištním prostředí. Role jsou relativní a do popředí nevstupují nejen jednotliví aktéři, ale i socio-materiální realie sídliště: jeho hmotná podoba, ne-lidští aktéři, správní agendy i majetková struktura. V popsaném případě tak sledujeme materializované vztahy, prostorové praktiky i žitý prostor obyvatel, kteří jsou nejen obyvateli, ale i vlastníky, z čehož vyvozují specifická a doložitelná práva, nároky a privilegia. Zároveň zde vystupuje odborná licence studentů urbanismu. Ta představuje nárok na přetváření sídliště ve formě myšlenkových a vizuálních reprezentací prostoru. Majetková struktura, která pro studenty představuje neprobádanou oblast, je pro obyvatele přehlednou a zažitou realii, o níž se nediskutuje. Původně nevinná ideová hra s prostorem – vedená snahou o (de)stigmatizaci sídliště prostřednictvím jeho rozvoje – tak dala vzniknout situaci, kdy se původně neviditelné, usazené a lokálně sdílené nároky aktivizovaly a vyjevily s plnou intenzitou.

Na sídlištích je možno tyto nároky sledovat na celé plejádě dalších fenoménů. Mimo vlastnictví se vážou například s uživatelským komfortem, stavem a povahou fungování veřejných prostranství a samozřejmě i s jejich rozvojem. Výše zmíněný úvodní příklad představuje proces nárokování, který má v zásadě formalizovanou a veřejně artikulovanou povahu. O podobných procesech nárokování na pozadí (re)produkce prostoru na sídlištních a jejich zmnožených a překrývajících se podobách bude i zbývající část studie. Dopad, který tyto i další méně formální a méně viditelné procesy mají na proměnu prostoru sídlišť, je proto jeho hlavní interpretační linií. Nárokům, které jsou různou měrou formalizovány, ať už občanskými aktivitami, právními kroky nebo jednáním s úředníky, se budu věnovat ve zbytku této kapitoly. Kontexty interakce formálních a méně formalizovaných i těžko postřehnutelných procesů nárokování sídliště budu analyzovat v následujících kapitolách (5,6 a 7).

4.1 Prostor, teritorium a teritoriální nárok⁴¹

Pro zbývající text je proto důležité osvětlit ještě jeden teoretický přístup. Jedná se koncept „produkce teritorií“ (Kärrholm 2007, 2012: 14), který se váže primárně ke zkoumání veřejných prostranství města a lze jej specificky svázat s analýzou (re)produkce prostoru. Propojení Lefebvroy a Kärrholmovy perspektivy volím zejména proto, že na sebe navazují měřítkově. Koncept teritoriální produkce směřuje k procesům vytváření teritorií a umožňuje analyzovat detailněji jednotlivé interakce, procesy a rekonfigurace v prostoru. Zároveň usnadňuje odhalení a popis jemného přediava lokálních sítí vztahů a jejich překryvu.

Proces (re)produkce teritorií v prostoru vykazuje specifické podoby „zmnoženého přivlastnění“ (Kärrholm 2012; Stulíková 2015; Lehečka 2019), ve kterém vstupují do hry lidské i ne-lidské, tedy socio-materiální fragmenty aktuálních lokálních i translokálních konfigurací. Fyzické, symbolické i sociální hranice prostoru se tedy nejen překrývají, ale i účelově rozšiřují, rytmizují, temporalizují, zpochybňují, negují či z(ne)viditelnují a zároveň narážejí či navazují na hranice jiných, jinak situačně definovaných prostorů. I tak banální příklad jako spor mezi studenty a obyvateli sídliště, v jehož jádru hrají aktivní roli fenomény vlastnictví, proto vždy odráží vztahovost, zkršenost, nahodilost i nejednoznačnost procesu (re)produkce prostoru skrze teritoria.

Na Kärrholmově přístupu je nejprínosnější především rozvedení konceptu tzv. *teritorologie* (Brighenti 2010; Mubi Brighenti, Kärrholm 2020). Tento směr se zaměřuje na způsoby vytváření, přetváření a postupování hranic v prostoru. Proto je nutné osvětlit vztah pojmů prostor, teritorium, teritoriální hranice či teritorializace.

Prostor jsem dosavadním výkladu popisoval jako proměnlivou fyzickou i symbolickou entitu, proces (Lefebvre 1991: 33) zažívaný skrze mysl a tělo (tamtéž: 44), který je historicky, situačně, vědomě i nevědomě naplňován významy, jednáním a materií. Povaha prostoru se tak pod vlivem těchto rozrůzněných (re)produkčních procesů neustále mění. Teritorium není samo o sobě prostorem, ale znamená situační individuální i skupinový průmět určitých vztahů, vzorců, konfliktností či synergií do nějakého prostoru (Mubi Brighenti, Kärrholm 2020: 22). Takové teritorium je vždy zároveň „myšlené“ (*Imagined*; ibid: 23; srov. Anderson 2006), obsahuje demonstrativní a funkční komponenty (Mubi Brighenti, Kärrholm 2020: 24). Teritoriální hranice tak představuje výsledek klasifikace prostoru a získávání určitých forem kontroly nad fyzickými i symbolickými místy, tedy poukazuje na mocenské rozměry prostoru (Van Houtum, Van Naerssen 2002). Teritorium proto není objektem, ale především nárokem, materiálním fenoménem, který se z podstaty věci zakládá na socio-materiálních skutečnostech (Kärrholm 2012: 13). Prostor se proto mimo jiné konstituuje právě z proměnlivých teritorií, teritorialit a teritoriálních hranic. Je tedy neustále (re)produkovaným procesem, který se mimo jiné skládá z důsledků prosté skutečnosti pohybu a práce – aktérů, věcí, přírody a myšlenek. Sám Kärrholm k tomu uvádí, že teritoria pro něj nejsou vektory, ale spíše (re)produkované procesy, které vyžadují konstantní činnost, tedy „práci a explicitní vyjádření“ (*Work and Expression*; Kärrholm 2012: 14). Podobně s pojmem práce v kontextu prostoru operuje i Lefebvre, který jej podřazuje pojmu produkce (Lefebvre 1991). Teritorium, teritorialitu

---

⁴¹ Následující podkapitola volně rozvíjí teoretická východiska recenzovaného článku, který vyšel v časopise Sociální Studia (Lehečka 2019a)

a teritoriální hranice proto vnímám jako souhru pohybu, práce a vyjádření, a tedy jako nárok praktikovaný skrze teritorializovaná těla a objekty, jež představují základnu pro celkové pochopení (re)produkovanosti prostoru.

Důraz na proměnlivost a komplexitu u Kärholm vychází z pojetí socio-materiální prostorovosti jako svého druhu ekosystému (Kärholm 2007, 2012), k čemuž dlouhodobě směřují i jiní autoři zabývající se městem a prostorem (srov. Low 2016; Low, Lawrence-Zúñiga 2003; Low, Taplin, Scheld 2005; Stevens 2008). Pro osvětlení tohoto pojetí teritoriality a ve snaze vyhnout se obvinění z naturalizace socio-materiálního světa je důležité zmínit, že Kärholm navazuje na Browna a Capdevilovou, kteří tvrdí, že proces teritorializace nestojí primárně na instinktech, ale na konstantní činnosti a demonstraci teritoriality:

Proč je pojem teritorium tak přiléhavý: protože řád a jistota, jež přináší, nejsou statické, ale naopak pohyblivé fenomény. Podobně jako prostor označovaný teritoriálním živočichem, se teritorium konstantně přesouvá a je neustále přeznačkováváno a (re)prezentováno různými způsoby. Úsilí vynaložené takovými teritoriálními stvořeními nám navíc ukazuje značné obtíže, jež jsou spojeny s udržitelností samotného procesu přeznačkovávání. (Brown, Capdevila 1999: 41–42, pracovní překlad autora)

Teritorium je tedy (ne)viditelně, avšak trvale (re)konfigurováno (Kärholm 2012: 2). (Ne)viditelnost s předponou v závorce zdůrazňuje dvojaký charakter zachytitelnosti daných jevů – teritoriální (re)produkce jsou v terénu zpravidla různě viditelné či skryté. Stejně tak jsou různě viditelní či nenápadní původci těchto produkcí. Jinými slovy, někdy je těžké je zachytit, někdy se naopak nároky v prostoru demonstrativně střetnou, např. právě při diskusi o bourání paneláku. Různá míra (ne)viditelnosti tak vyplývá z pozice aktéra v aktuální prostorové a mocenské konfiguraci.

Dle Mattiase Kärholm se proces teritorializace prostoru odehrává primárně ve fluidním poli mezi různými druhy produkcí: strategiemi, taktikami (srov. De Certeau 1984), přivlastňováním (apropriacemi) a spojováním (Kärholm 2007: 441; Stulíková 2015: 74). První dva druhy produkcí jsou v jeho pojetí považovány za intencionální, naopak přivlastňování a spojování definuje autor jejich bezděčností. Ve svých dalších pracích Kärholm toto členění rozšiřuje o další pojmy jako teritoriální synchronizace či singularizace (Mubi Brighenti, Kärholm 2020: 20)

Teritoriální strategie, taktiky, přivlastňování i další Kärholmovy kategorie vykazují značný překryv s Lefebvrovou prostorovou triádou, tedy s *prostorovými praktikami, reprezentacemi prostoru i prostory reprezentace*.⁴² Pro další využití v této práci proto nemají zásadní roli. Co

---

⁴² Teritoriální strategie představují konkrétní a často formální snahy o vymezení a nárokování prostoru, jež jsou činěny s určitou distancí, tedy tak trochu mimo (re)produkovaný čas a prostor. Ilustrativním příkladem může být například vytváření provozních řádů hřišť na *Tupolevce* či *Mikojanec* či čistopis projektu revitalizačního plánu sídliště. Teritoriální taktiky oproti tomu představují normativní produkce činěné přímo v prostoru. Jedná se tedy například o prosazování provozního řádu hřiště jeho správcem, stavební činnosti, vymáhání nočního klidu ze strany městské policie či petiční stánek proti výstavbě v sídlišti. Obě tyto kategorie dohromady volně odpovídají Lefebvrovu propojení *prostorových praktik a reprezentací prostoru*. Do procesů na rozhraní (re)produkce teritoriálních strategií a taktik tak svým charakterem spadá i nedorozumění mezi studenty zapojenými do projektu *Sídliště, jak dál?* a místními obyvateli. Idejím Lefebvrova *prostoru reprezentací, tedy toho, jak je prostor zakoušen*, je blízká rovina teritoriálního přivlastňování. Ta dle Kärholm představuje především

je však důležité, že synergické i konfliktní projevy zmíněných teritoriálních produkcí vytvářejí teritoriální komplexitu – neustále se reprodukující a vyvažující proces vztahů v prostoru (Kärholm 2012: 137–138).

Kärholmovým primárním zájmem je tedy poukázat na tekutost, proměnnost a překryv vymezených způsobů (re)produkcí. Stěžejní pro následující interpretace jsou proto především pojmy *teritorium*, *teritorialita* a *teritoriální nárok*, jež představují konstituenty procesu (re)produkce prostoru. V kontextu teritoriální komplexity je proto ke konkrétním procesům a demonstracím prostorových nároků vhodné přistupovat podobně jako k Lefebvrově rovinám (re)produkce prostoru, tedy s vědomím, že konkrétní modalita (re)produkce prostoru mohou spadat do všech kategorií zároveň, přebíhat mezi nimi a unikat jednoznačnému zařazení.

4.2 Různé potenciály sídliště

Studenti Fakulty architektury samozřejmě nechtěli obyvatele *Mikojanky* rozzlobit. Svoji reprezentaci sídliště pouze ochudili o některé důležité reálie. Tím demonstrovali, že se jejich pojmání sídliště opírá především o rovinu (de)stigmatizačních teoretických idejí, které jsou teritoriálně ukotveny mimo fyzický prostor sídliště a nevyplývají z lokálních prostorových praktik a zakoušení *Mikojanky*. Reakce místních oproti tomu představují základní prvek formálního teritoriálního nárokování jejich pozice v sídlišti, tedy to, že svět sídliště zakoušejí a sami sebe nahlížejí jako obyvatele a vlastníky. Nárokované teritorium tak na chvíli ukázalo své kontury a záruky, protože bylo z jejich pohledu situačně zpochybněno. Zpochybnění zapůsobilo tak silně, že další sporné součásti studentských návrhů projektů přestavby sídliště, jako například dostavby nových budov do proluk ve veřejných prostranstvích, zůstaly stranou zájmu diskutujících. Jindy by přitom pravděpodobně byly hlavním tématem rozhovoru.

Hlubší podstata takových nedorozumění spočívá v tom, že pro odborné urbanistické reprezentace sídlišť je typické přesvědčení, že veřejná prostranství i kulturní a společenský rozvoj na sídlištích byly v posledních více než třiceti letech spíše zanedbávanými doménami (IPR 2015; Lehečka 2018; Veselý 2015). Proces správy a rozvoje vykazuje disproporci: bytový fond sídlišť je zpravidla zvelebován kolektivním úsilím těch, kteří byty privatizovali, kdežto veřejná prostranství obtížně spravuje zpravidla městský správce nebo příslušná městská část. Nesoulad se pokoušejí pojmenovat i napravit všichni. Nejen obyvatelé, ale právě i teoretici a teoretičky architektury a urbanismu, prakticky založení územní plánovači a plánovačky, stejně tak jako mnohé místní samosprávy:

Obecné problémy veřejných prostranství sídlišť jsou zakořeněny v samotné podstatě sídlišť, v okolnostech jejich vzniku a následného vývoje. Ponecháme-li stranou ta sídliště, jež vykazovala již ve fázi návrhu výrazné nedostatky, lze v zásadě obecné problémy zjednodušit a rozdělit do dvou typů. Na ty, jejichž

---

opakované a konzistentní procesy produkce teritoria z jeho socio-materiálních komponent. Takový proces není cílený, formalizovaný a podle autora nemusí být ani uvědomovaný. Rozhodnutí o vědomosti a bezcílnosti těchto produkcí je ale přinejmenším velmi sporné. Míru intencionality je třeba vždy vyvozovat z kontextu situace. Příkladem může být mládež scházející se v prostorech sídlišť, které k tomu nejsou primárně určeny a které většina ostatních aktérů ani nepovažuje za pobytové prostory. Takto produkované teritorium je důsledkem zaběhlých, všedních a nutných rutin. Poslední komponent, teritoriální spojování, vyjadřuje procesní komplexitu využívání určitého prostoru pro určité funkce, jež vyplývají z konkrétních konvencí a pravidel.

příčinou je rozpor mezi původní vizí autorů a její realizovanou, reálnou podobou, a ty které jsou spojeny se změnou politicko-spoločenského režimu po roce 1989. (IPR, 2015: 7)

Pro pracovníky Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy (dále jen IPR) sídliště představují lokality s rozvojovým „potenciálem“ (IPR: 2015: 8). V tomto přesvědčení se shodují i s výše zmíněnými architekty kolem projektu *Sídliště, jak dál?* Dlouholetý nezáměr a stigmatizace sídlišť ze strany urbanistů se tak proměňuje v poněkud paternalistickou snahu sídliště rozvíjet. Potencialita je argumentována faktem, že veřejná prostranství na sídlištích představují zhruba 70 % celého prostoru sídliště, což je oproti blokové zástavbě vnitřních měst, kde je poměr veřejných prostranství zhruba na 30 %, značný rozdíl. Pro architekty a urbanisty se jedná o jeden ze základních distinktivních znaků sídlišť ve vztahu k (re)produkci jejich prostoru, a urbanisticky řečeno k jejich územnímu rozvoji. Tento nesporný odlišující znak zároveň vede k ideovým rozepřím: mezi developery, odborníky, samosprávami i obyvateli. Představy o rozsahu revitalizací či dostaveb, tedy o mantinelech potenciálu sídlišť, jsou totiž rozmanité a nesouladné.

Toto zmnožené teritoriální přivlastňování je nutno více osvětlit. Ve zbytku této kapitoly představím konkrétní prostory, koalice a opozice aktérů i formy komunikace, nekomunikace a formálních praktik, které jsou v prostoru *Mikojanky* (ale i jinde) fakticky (re)produkovány prostřednictvím aktivit spojených se správou a rozvojem. Popisované procesy odkryjí podoby teritoriálních nároků založených na spolupráci i konfliktu, jež jsou v obecné rovině (re)produkce prostoru a jeho nárokování pozorovatelné i na mnoha dalších sídlištích.

Sféru neustálého procesu (re)produkce prostoru socialistického modernistického města pod vlivem formálních mocenských vlivů a nároků lze nahlížet především v kontextu tzv. participace s veřejností.⁴³ Interakce občanů s institucemi i soukromými subjekty totiž odhaluje

---

⁴³ Participativní metody plánování jsou využívány a rozvíjeny v západních zemích zhruba od 60. let. Teorie i aktivity s tímto pojmem spojené obecně směřují do roviny rozvoje samosprávy, občanské společnosti a tzv. „přímé demokracie“ v oblastech územního, komunitního i kulturního rozvoje. V praxi spočívá participace v mnoha přístupech – od prosté komunikace s lokálními aktéry přes plánovací setkání až po alternativní intervence do veřejných prostranství s cílem zapojit jeho obyvatele. Hlavní argumentem pro využívání těchto nástrojů je, že dobře zvládnutá participace nezlepšuje pouze hmotnou či infrastrukturní stránku daného prostředí, ale také soudržnost a diskusi v rámci lokálního komunitního prostředí. Již na konci 60. let však tento přístup podrobila analýze a kritice Sherry A. Arnstein (1969).

Všeobecně deklarovaná univerzalita procesu odkrývá problémy, jež žádná participace vyřešit nedokáže. Mocenskou prekonfiguraci v prostředí, do kterého realizátoři plánování vstupují, často nemohou znát. Často pak neví, jak s tenzemi naložit, a může tak vzrůstat i společenské napětí. Dle příruček a školení je pak konfliktu nutno zamezit, zabránit, předejít, vyhnout se mu (např. IPR 2017: 24, 72, 86). Problematika participativního dialogu může určitým způsobem vyplývat i z nedostatečného důrazu teorií a koncepcí na reflexi pozice plánovače, facilitátora. V Manuálu participace tak například není v kapitolách o limitech plánovací praxe nikde zmíněno, že směřování dialogu může negativním způsobem ovlivnit i člověk pověřený plánováním (IPR 2017: 21–23). Předpokládá se jakási názorová neutralita těch, kteří participaci vedou, moderují či facilitují. Design a reflexe participativního procesu tak často postrádá přiznání vlastní zaujatosti a ideologičnosti: „*Participace začíná tím, že všechny její účastníky bereme vážně, nikdo není nekompetentní. Ve společnosti nekompetence neexistuje. Kdo nám dává právo rozhodovat o tom kdo je a není kompetentní*“ (citace Henka Ovinka z festivalu reSite 2015, citováno v Manuálu participace, IPR 2017). Na to, abychom byli kompetentní participovat, se předpokládá, že občané mají vůli diskutovat, že se nebojíme veřejně vystoupit a že jsme schopni přinést plánování vůbec pochopit. Tímto způsobem je možno uspořádat projednání o odstranění laviček z vnitrobloku a opomenout, že jinak kompetentní skupiny mládeže nemají „kompetence“ k diskusi s dospělými aktéry, a proto je nutno je oslovovat jiným způsobem, protože na jednání sami nepřijdou. Jinými slovy, není možné vést širokou diskusi, pokud některé aspekty této diskuse nejsou pro příslušné ideové rámce pochopitelné a srozumitelné či

působení těžkopádných politických vlivů a normativní působení orgánů státní správy, místní samosprávy, rozvojových pracovníků, stejně tak jako implementaci koncepčních dokumentů. Tato veskrze konfliktní součinnost různě provázaných sfér je tím, co spoludefinuje podobu veřejných prostranství mezi paneláky ve formálním významu. Formální teritoriální nároky zároveň vždy poukazují na to, že sídlištní prostor funguje jako proměnlivá síť teritorií, v jejíž současné struktuře a vývoji se projevují i specifické a další neformální, avšak dlouhodobě usazované procesy přivlastňování ze strany méně viditelných koalic a skupin aktérů. Skrze sporné reprezentace prostoru se tak přesouváme hlouběji ke střetům o materiální podobu prostoru, tedy k prostorovým praktikám. Tím se v záblescích přibližujeme k průnikům do prostředí post-socialistického modernistického města v rovině jeho prostorů reprezentace.

4.3 Tři petice: nová výstavba, sousedské koalice, formální konflikt a politika

Střety konfliktních nároků v oblasti rozvoje a potenciálu sídlišť představují jeden z typických fenoménů spojených s (re)produkcí prostoru pražských sídlišť. Různé revitalizační aktivity a územní studie s cílem regulovat dostavbu chátrajících veřejných prostranství, budov občanské vybavenosti i volných ploch skoupených developery v sídlištních v současné době vznikají na mnoha pražských sídlištních – to se týká především sídliště Háje, Opatov, Roztyly, Ďáblice, Nové Butovice, Lhotka, Petřiny, Písnice, Libuš a dalších. Pro hlubší popis konkrétních kulís jednotlivých případů tato disertace neposkytuje prostor. Zaměřím se proto na tři konkrétní případy z Černého Mostu, které svým charakterem ilustrují celou plejádu procesů, které se s rozvojem sídlišť vážou.

Z června 2015 se nyní vraťme v čase na konec března 2014. Tehdy byli na *Mikojance*, v kulisách komunitního centra *Výměňnik*, místní politici a pracovníci městských plánovacích institucí vystaveni enormní síle kolektivního odporu místních obyvatel vůči soukromému developerskému záměru. V prostředí současných sídlišť takové jevy nejsou ničím ojedinělým a potvrzují to, že současné volné plochy na sídlištních či chátrajících objekty občanské vybavenosti jsou často předmětem snah o zhodnocení prostoru ze strany soukromých subjektů (Hoření Samec a Lehečka 2020). V tomto případě lokální pozdvižení způsobila s občany předem neprojednaná změna projektu výstavby zcela nových obytných budov navazujících na hranice *Mikojanky* na jejím jihovýchodním okraji. Během dodatečně vyvolaného projednání ve sportovní hale komunitního centra *Výměňnik* tlak lokální veřejnosti přinutil starostu vyvolat hlasování o revokaci záměru projektu. Cílem obyvatel bylo snížení koeficientu podlažních ploch⁴⁴ a snížení počtu podlaží tohoto nového developmentu. Jinými slovy, obyvatelé nechtěli ve svém okolí tak objemné a vysoké stavby. Tlak sousedského kolektivu se tehdy střetl se záměrem developerů a mocí městských plánovacích institucí i místní samosprávy.

---

praktikovatelné. Do výsledných návrhů a vyjednaných změn se tak zpravidla mnohé nároky vyplývající z nuancovanosti (re)produkce prostoru nepropíší. Samotná urbánně plánovací praxe, jazyk a ideový svět současných „participativně“ orientovaných politiků, úředníků, urbanistů, plánovačů i některých jednotlivců z řad veřejnosti připisuje – v podstatě silově – vágní kompetence i těm, kterým jsou tyto formy kompetencí sociálně vzdáleny. Tak jsou ustavovány i parametry a hranice toho, co je v rámci projednávání diskutovatelné. Lavičky na sídlištních tak dále z veřejných prostranství mizí bez toho, že by s jejich uživateli někdo přímo komunikoval.

⁴⁴ Koeficient podlažní plochy (KPP) reguluje poměr mezi plochou půdorysu budovy a součtem jeho podlažních ploch ve všech podlažích.

Problémový projekt umístěný na okraji *Mikojanky* tak představoval nebezpečí v podobě zastínění stávajících budov. Po ne zcela transparentním jednání posledních dvou starostů Prahy 14 s developerskou společností Renova (cca v letech 2008–2013), byl návrh projektu několikrát změněn z původní zástavby řadovými, maximálně třípatrovými domky až do podoby, kdy k sídlišti ve studii přiléhaly tři devítipodlažní domy. Pod vlivem nevole a pocitu, že starosta městské části neopodstatněně přistoupil na požadavky developera na úkor veřejného zájmu, část místních občanů v čele s několika členy předsednictev místních společenství vlastníků jednotek sepsala petici, která získala zhruba šest set podpisů. Občanská aktivita vedla k vyvolání veřejného projednání za přítomnosti zástupců místní samosprávy i IPR a také přispěla k popuzení místních radních, kteří považovali postup obyvatel za „nátlakovou akci“. Pět členů petičního výboru pro změnu obviňovalo současného starostu a jeho radní z korupčního chování a z toho, že mu je, mimo jiné i proto, že na sídlišti nebydlí, jejich osud „ukradený“.

Obviňování a neporozumění mezi znesvářenými stranami vyvrcholilo právě onoho březnového večera:

Na veřejném projednání v budově komunitního centra Výměník se večer 27. 3. 2014 sešly více než dvě stovky místních obyvatel a zasypali své zastupitele i urbanisty z IPR projevy nesouhlasu s projektem v této podobě. Zástupce developera se na akci vůbec neukázal. Někteří z účastníků akce z řad obyvatel byli tak rozzuřeni, že je museli při jejich projevech uklidňovat ostatní návštěvníci akce. Poklidný průběh akce nezajistili ani zástupci odborníků a úředníků z městské části Praha 14 a IPR. Především zástupkyně IPR sklidila negativní reakce po tom, co obyvatelům sdělila, že nechápe, proč se brání výstavbě, když předkládaný projekt může zlepšit život v lokalitě. Hlavním argumentem stěžovatelů byl prostý fakt, že charakter zástavby měl být původně naprosto jiný, ne tolik extenzivní a stínící původní zástavbě a že současné vizualizace nových budov jsou perspektivně upraveny tak, aby budovy vypadaly nižší, než budou ve skutečnosti. Přidruženým problémem byla také otázka parkování, neboť součástí projektu měla být i dostavba parkovacího domu na místě, kde do dnešní doby stojí nekryté hlídané parkoviště. Veřejné projednání dopadlo tak, že bouřící se obyvatelé přímo na místě odhlasovali, že zavazují starostu k tomu, aby projekt, toho času v územním řízení, revokoval a vrátil k projednání celoměstským institucím s tím, že požaduje za nutné snížení urbanistických regulativů zastavění a podlažních ploch a jasnější informace stran řešení parkování a dopadů stavby na stávající sídliště. (terénní deník, duben 2014).

Kolektivní teritoriální nárok měl takovou pervazivitu, že se stal tématem i v lokálních médiích, která o problematice referovala s různou mírou přesnosti, což celkově napjatou situaci mezi obyvateli a samosprávou dále zostřovalo.

Z následné komunikace s lidmi z petičního výboru proti podobě projektu Renova jsem se dozvídal, že jsou přesvědčeni, že se je místní zastupitelé snažili přesvědčit o nesmyslnosti jejich počínání, a bylo jim doporučováno, ať petice i další právní kroky stáhnou. Takto o tom referoval říjnu roku 2014 Ivan, tehdy zhruba padesátiletý člen petičního výboru proti projektu Renova a předseda jednoho z největších místních společenství vlastníků jednotek:

Mimo to, že nás navštívil pan zastupitel B. a vyhrožoval nám, abychom nic nepodnikali, tak když potom bylo zasedání zastupitelstva, tak tam tady Radim (další člen petičního výboru, pozn. autora) veřejně řekl, že když k nám budou vysílat takový lidi, tak se nedomluvíme, tak pan zastupitel B. vystřelil na záchod a pan starosta běžel za ním. (rozhovor s Ivanem a Radimem, říjen 2014)

Je bezpředmětné, zda jsou tato obvinění pravdivá či oprávněná. Daleko důležitější pro sledování nárokování prostoru sídliště je, že místní politická reprezentace v čele se starostou vnímala petiční aktivity jako neproduktivní, jinými slovy nevedoucí k produktivní debatě umožňující konsenzus. Zároveň ale z úst starosty několikrát padlo, že petice vnímá jako „zpolitizovanou aktivitu, která zneužívá malou obeznámenost místních obyvatel s danou problematikou“, čímž poukazoval na to, že ze své mocenské pozice neusiluje o možnost konsenzu ani on sám. Tento postoj si protestující obyvatelé vykládali jako akt politické zvůle a projev pohrdání občany potvrzující zkorumpovanost politiků.

Pro zástupce města to byla složitá situace, neboť v tu samou dobu v prostředí sídliště Černý Most rezonovaly další dvě podobné kauzy, které se místní obyvatelé rozhodli řešit podobnou formou, tedy peticí. Předně se jednalo o petici proti dostavbě Domu sociálních služeb (dále DSS)⁴⁵ v blízkosti radnice v nejstarší části sídliště Černý Most I. Těžko doložitelné sliby místních politiků a vedoucího sociálního odboru z minulosti vedly některé obyvatele k pocitu, že s nimi nebylo jednáno na rovinu. Údajný slib spočíval v tom, že bude DSS přesunut do nové budovy na okraj sídliště. Teď mělo dojít k růstu budovy do volné plochy vnitrobloku, což místní razantně odmítali. Pro některé obyvatele tento dům zároveň představoval problematické místo, kde jsou umístěni ti nejstarší a zdravotně často velmi postižení obyvatelé Prahy 14. Místní samospráva musela dlouhodobě řešit stížnosti, že jsou okolní obyvatelé vystavováni vizuálnímu kontaktu s odvážením rakví se zesnulými klienty DSS. Kvůli těmto stížnostem byl v průběhu let k technickému východu z budovy, kudy byly ostatky zemřelých vyváženy a předávány do rukou pohřební služby, opatřen tunelovým návlekiem tak, aby celé předání probíhalo bez nutnosti vizuální konfrontace s nádobami a rakvemi. Zkapacitnění budovy a dostavba se tak následně stala mnohostranně nepohodlným tématem. I zde jsem se od března do dubna 2014 snažil dostat do kontaktu s dotčenými obyvateli, abych zjistil, jak nastalou situaci hodnotí a proč s výstavbou nesouhlasí. Vztah mezi městskou částí a petičním výborem byl tak napjatý, že jeho členové odmítli komunikovat i se mnou, což mi bylo i přes přímé oslovení všech dotčených sděleno pouze zprostředkovaně jednou z osob, která měla k petičnímu výboru blízko.

Ohlas stavby jsem proto monitoroval mezi obyvateli přímo na ulici. Potvrdilo se, že kromě původně slíbeného přesunu DSS obyvatelům vadí rozsah dostavby, o petici ale věděli jen někteří. Lidé mi tvrdili, že dostavbu nechťejí, „protože pak budou civět do zdi“, že se kvůli „navýšení kapacity parkování zvýší automobilový provoz“ nebo, že „na lidi se sere, všechno tu zastaví a zastíní to naše domy, vždyť je tady plno místa okolo a teď to tady zaplní.“⁴⁶ Dozvídal jsem se tak v podstatě to samé, co na projednání na *Mikojance* – nechceme nechat svůj životní prostor nadměrně zaplňovat.

⁴⁵ Dům byl do podoby bydlení pro seniory adaptován. Původně se jednalo o stavbu určenou pro jesle či mateřskou školku.

⁴⁶ Citace přeepsané z terénního zápisníku, březen 2014.

Když se mi dostaly do ruky výkresy studie dostavby DSS, došlo mi, že oproti *Mikojance* zde byla situace prostorově mnohem složitější. Ve stísněném vnitrobloku vymezeném třemi panelovými domy, uprostřed nichž je DSS umístěn, mělo podle projektu dostavby dojít k rozšíření hmoty a navýšení podlažnosti budovy, což by ve výsledku vedlo k tomu, že mezi budovami by místo vnitrobloku zůstaly pouze pěší a silniční komunikace.⁴⁷

Stále více se tak odkrývalo, že petice představují důležitou sféru prostorových praktik odkazující k procesům (re)produkce teritoriálních nároků a moci. O necelý půl rok později do mého zorného pole vstoupil další projev občanského vzdoru. Týkal se rekonstrukce prostoru před ZŠ Mikojanova v samém středu vnitrobloku, který celou oblast *Mikojanky* definuje. Tehdy pětáctýřicetiletý Pavel, jeden z místních obyvatel a toho času školník v místní základní škole a architektonický aktivista, (který se v úvodu této kapitoly tak vehementně přel se studenty architektury), zahájil iniciativu proti podobě této rekonstrukce, protože z jeho pohledu byla neestetická, nekvalitní a drahá. Nákladnou podobu úprav se školou, žáky ani místními obyvateli navíc nikdo neprojednal. Rekonstrukce se zároveň dotýkala i prostoru, s nímž sousedí Pavlův zprivatizovaný školní byt.

Ve spolupráci s učitelkami a zástupkyní ředitele se Pavlovi podařilo vytvořit situační koalici. Tak vznikla petice, kterou podepsalo zhruba tři sta lidí z řad učitelů a rodičů místních žáků. Situace měla, jako v předchozích případech, politicky zabarvenou dohru, a to především proto, že Pavel projevil ještě před podáním petice snahu komunikovat se starostou a místostarostou pro školství a sociální péči. Samotnou situaci popisoval takto:

Psal jsem starostovi: my máme petici, chceme se o tom prostoru před školou s vámi bavit. Neodpověděl. Odpověděla ale místostarostka (pro školství, pozn. autora). Ta mi říkala, ať neblbnu. Já jí říkal, „já asi blbnout budu, pojdte se se mnou bavit.“ Nechtěli, tak já jsem to (petici, pozn. autora) dal na podatelnu. (rozhovor s Pavlem, říjen 2014).

Pavlovi, otcí dvou dospělých dětí, tato aktivita zásadně změnila život.⁴⁸ Petice mu mimo dočasný negativní ohlas u politiků a vedení školy, získala dobrou pozici napříč komunitou rodičů místních dětí. Ač by sám sebe dříve neoznačil jako sídlištního patriota, i přesto, že na sídlišti žije do roku 1993 v bytě, který je součástí školní budovy, časem se jím stal. Adresou svého bydliště i volnočasovými aktivitami sice stojí trochu stranou od klasických „starousedlíků“ žijících v panelových domech, během více než dvaceti let na *Mikojance* prý ale jako školník „vyhnil“.

---

⁴⁷ Tlumočení těchto argumentů směrem k místnímu zastupitelstvu spustilo vlnu nevole mezi některými radními. Odpůrcem radnice jsem se tak stal i já sám. Přičemž mi bylo následně místostarostkou pro školství a sociální péči neopodstatněně vyčteno (i přes to, že jsem dotyčnou žádal několikrát o schůzku), že jsem podněcoval občanský odpor a „mé informace k lidem nebyly kompletní a kvůli problému jsem se nesešel s odborníky z řad radnice.“

⁴⁸ Vzdor proti rekonstrukci nalil Pavlovi krev do žil. Po jeho „zlobivých“ aktivitách v roce 2014 byl projekt rekonstrukce parteru před základní školou odložen. Místostarostka jej navíc ve snaze využít jeho schopností zaměstnala na radnici na odboru majetku a investic, kde se Pavel po nějakou dobu staral především o školská zařízení. Tím jeho příběh vzestupu zdaleka nekončí. Určitá politizace jeho postoje a pozice lokálního aktivisty v oblasti rozvoje veřejných prostranství v roce 2014 vedla k tomu, že byl před komunálními volbami v roce 2018 osloven lokální buňkou jednoho z politických hnutí, aby kandidoval na starostu. Ve stejné době jej oslovilo i jedno z politických hnutí kandidujících do zastupitelstva pražského Magistrátu. Pavel nakonec zvolil druhou variantu a po úspěchu ve volbách se stal členem Zastupitelstva hlavního města Prahy.

Termín „vyhnití“, bazálně zdůrazňující „uvíznutí“, představuje zároveň metaforu, která odkazuje k dlouhodobosti procesů teritorializace a usazování v prostoru sídliště. Prostorové kompetence takových jednotlivců i skupin konstituují určitou moc nad prostorem. Moc pak vyplývá ze schopnosti odhadnout a artikulovat tendence nahlížení materiální i symbolické podoby sídliště ze strany širokého kolektivu ostatních obyvatel. Všechny petice se dotýkaly citlivých témat, i proto je podepsaly za velmi krátkou dobu stovky obyvatel. Prostředí hustě osídlených sídlištních okrsků s několika tisíci obyvateli šíření těchto jevů navíc nahrává především v situacích, kdy je potřeba sousedství bránit. Domnělá každodenní anonymita tak situačně přechází do stavu performované pohotovostní kolektivity aktérů teritorializovaných v sídlištním prostoru. To, jak tito více méně delegovaní obyvatelé své okolí zosobňují, zastupují a nárokují, v určitém momentu naráží na pohled správy a rozvoje ze strany některých politiků, úředníků a plánovačů a v případě kauzy projektu Renova i na strategie developera. Teritorializovaný nárok těchto obyvatel se opírá o určitou představu delegace, která překonává skutečnost, že kolektivy petentů nepředstavují skupinu se zcela shodným a stejně informovaným pohledem na věc. Stěžejní roli tak hraje především to, že potenciál sídlišť je ze strany obyvatel často spatřován a materializován skrze představy o určité podobě stability. Podoba takové stability sestává především z abstraktních a situačních představ o stálosti prostředí, které se mají za cíl udávat směr neustále se proměňující charakter prostoru sídliště.

Podobné občanské aktivity se odehrávají i na jiných sídlištích. Síla a aktivita koalic lokálních aktérů se situačně různí. S tím roste a klesá i potenciál úspěchu teritoriálních nároků tváří v tvář delegované moci. Úspěšnost jednotlivých nároků se tak odvíjí i od rozsahu a podoby výše zmiňované konstantní práce a specifického vyjádření v teritoriálním prostoru.

Vhodný příklad pro doplnění představuje sídliště Stodůlky, kde developer Terraplan plánuje od roku 2018 zbourat místní nákupní středisko, které pro obyvatele představuje hlavní centrum občanské vybavenosti. Na jeho místě je v plánu v první fázi vystavět dvě čtrnáctipodlažní budovy. Tyto budovy značně zaplní prostor zdejšího „náměstí“. I přes podobně usilovnou občanskou aktivitu se stodůlecká kauza na rozdíl od třech výše zmíněných liší v koncovce. Na sídlišti Stodůlky se i přes nesouhlas většiny místních vlastnických kolektivů a petici nepodařilo získat větší oporu místních obyvatel i městské části Praha 13, jejíž stavební úřad v roce 2019 vydal rozhodnutí o umístění stavby. Veškeré námítky proti stavbě a právní podklady zajišťuje senátor parlamentu České republiky, který je za tuto lokalitu zvolen. Příčiny dosavadního neúspěchu lze spatřovat především neoblomnosti developera, liknavosti místních radních a nejednotnosti vzdorujících kolektivů.⁴⁹

Na Černém Mostě vedly obavy volených zástupců z občanského odporu proti dostavbě DSS i rekonstrukci prostoru před ZŠ Mikojanova k zahájení společenské diskuse a zastavení či zrevidování dalších kroků. V případě projektu Renova v blízkosti *Mikojanky* vedla neochota developera a liknavost zástupců městské části dokonce k přípravě občanské žaloby na daný projekt. Pod tlakem podané žaloby nakonec developer, který se jinak po celou dobu

---

⁴⁹ Za zmínku stojí také příklad odmítnutí územní studie na dostavbu pražského sídliště Ďáblice. Ke konfliktu došlo dokonce na úrovni komunikace se zástupci Magistrátu hl. m. Prahy. Studie byla pod nátlakem místních obyvatel vrácena k přepracování. O sporu informovala například Petra Dvořáková (2019) pro Deník Referendum. Článek je dostupný (online) na adrese: <https://denikreferendum.cz/clanek/29683-boj-obyvatel-o-zachranu-sidliste-dablice-pokracuje-ale-stavet-tu-chce-i-mesto>.

držel v ústraní, částečně ustoupil. Místní to přičítají především faktu, že v českém prostředí neexistuje precedent, kdy by se v takovém sporu soud přiklonil na stranu developera. Ústupky společnosti Renova nebyly zanedbatelné, neboť developer se zavázal, že sníží budovy o dvě podlaží, nabídne část nadzemních garáží místním a vyprojektuje smyčku pro autobus, který se zde léta otáčí v křižovatce. Dvě ze tří snížených budov tohoto projektu už dnes stojí a jsou nabízeny k prodeji.

4.4 Od konfliktu ke starosti: pozice lokálních lídrů

Společenský konflikt je pouze jednou z podob teritoriálního nárokování prostoru ve sféře správy a rozvoje. Skrze hlubší zaměření na konfliktní prostředí lze ale objevovat i další roviny teritoriálních nároků. Například Pavel byl místní samosprávou, tedy správcem prostoru před ZŠ Mikojanova, nakonec získán na svoji stranu nabídkou pracovního úvazku na radnici. Tato proměna pozice v teritoriálním prostředí ilustruje fakt, že mezi znesvářenými aktéry ve stejný čas mohou existovat i další, méně problematické vztahy založené na různých formách spolupráce. Zároveň se ukazuje, že místní samospráva může upevňovat svou moc nad prostorem i obyvateli situačními koalicemi, které pohlcují dříve nesouladné teritoriální nároky. Prostředí *Mikojaneky* na Černém Mostě je proto nutné představit ve větším detailu, neboť je tak možné ukázat, jak jsou utvářeny teritoriální nároky konkrétních koalic jednotlivců, kteří za sousedskými subjekty či peticemi stojí.

Ve dnech, které následovaly po setkání obyvatel *Mikojaneky* k projektu Renova se zástupci IPR a městské části v březnu 2014, jsem lokální mínění monitoroval i ve zdejším sousedství. Několik neformálních rozhovorů ukázalo, že téma projektu Renova jakoby s koncem plánovacích setkání se starostou ztratilo svoji naléhavost. Lidé, kteří v diskusi vystupovali nesmířlivě, při mém dotazování nehodnotili záměr developera tak zásadně negativně jako onoho „divokého večera“. Tento nesoulad mě vedl k přemýšlení nad tím, jakým způsobem byla vlastně petice šířena, a jestli v místní komunitě někdo kolektivně negativní postoj vůči radnici nerozdmýhával.

Nereflektovaně jsem tak přistupoval k celému problému perspektivou, která byla ovlivněna tím, že jsem svou pozicí stál na rozhraní komunitní práce a aplikovaného výzkumu. Moje výzkumné angažmá okolo petice proti projektu Renova i dostavbě nedalekého DSS vedlo k nátlaku ze strany radních, abych do podobných prostředí dále neintervenoval, a „nepodporoval nátlakové skupiny“. Na nějakou dobu jsem tedy ustoupil politickému názoru na petice jako na negativní formu nátlaku. Po zmiňovaných několika rozhovorech na začátku dubna 2014 jsem zhruba do června téhož roku ve věci kauzy Renova prakticky nepodnikal jiné výzkumné činnosti než archivování místních periodik a sporadickou komunikaci s místními obyvateli o jiných tématech. Síla politicky demonstrované teritoriální moci tak na čas utlumila mou antropologickou reflexivitu a zvědavost. Toto dočasné zmatení jsem narušil až v červnu 2014, kdy jsem další oslovení vlastně jen tak zkusil bez dalších velkých očekávání:

Vážený pane Turnere,

jmenuji se Michal Lehečka a v současné době působím v oblasti sídliště Černý Most jako komunitní koordinátor, sociální vědec zkoumající komunitní

a společenský život v lokalitě. Tuto činnost provádím pro Prahu 14 kulturní příspěvkovou organizaci MČ Praha 14

Jedním ze současných témat, která rezonují na Černém Mostě, je právě i petice proti stavbě developerského projektu Renova, v jejímž petičním výboru působíte.

V současné době jsem v kontaktu s J. V. (provozovatel místního obchodu, pozn. autora), který Vás o mně již možná informoval. Zajímá mne totiž, jaký pohled mají lidé na celé dění okolo možnosti stavby a veřejného projednání, které proběhlo ve Výměniku 27. 3. 2014. Obecně se pak zajímám o život obyvatel sídliště.

Jak již patrně víte, městská část na základě veřejného projednání podala návrh projektu k revokaci. Přičemž, jak jsem se doslechl od radní S., je třeba ještě „zatlačit“ na magistrátu.

Chtěl jsem Vás proto požádat o osobní schůzku, kde bych Vás informoval o mojí činnosti v lokalitě a zároveň se Vás zeptal na aktuální dění okolo petice a sousedského života v okolí Vašeho bydliště.

Pokud souhlasíte, sdělte mi prosím, kdy by se Vám to hodilo. Pokusím se přizpůsobit.

Děkuji,

s přání hezkého dne

Michal Lehečka

Komunitní koordinátor pro Černý Most

(emailová komunikace s Ivanem, červen 2014)

Odpověď ze 13. 6. 2014 zněla takto:

Dobrý den pane Lehačko (sic!, poznámka autora),

děkuji vám za váš zájem o dění na sídlišti, myslím si, že dění kolem Renovy asi spolu nevyřešíme, ale klidně se s vámi sejdu. Byl bych ale nerad, aby naše korespondence a případné jednání bylo vedením místního úřadu prezentováno jako náš ústup od našich názorů, protože vedení radnice s námi občany nejedná fér. Nyní odjíždím do zahraničí, v Praze budu od 30. 6. 2014.

S pozdravem Ivan Turner

(emailová komunikace s Ivanem, červen 2014)

S Ivanem, jedním nejdůležitějších aktérů této etnografie, jsem se poprvé setkal v červenci 2014. Pravidelné trávení času v jeho přítomnosti mi otevřelo cestu k dosud neobjevenému sub-světlu *Mikojanky* i celého sídliště Černý Most. Tento svět prostorové (re)produkce naplněný starostmi o bytový fond na sídlišti a jeho okolí se podobá praxím, které jsem v rámci svých výzkumů zaznamenal i na pražských Stodůlkách (viz Lehečka 2013a, 2013b). Naše setkání zahájilo spolupráci, která později v rámci naší společné kooperace s IPR a místní

kulturní příspěvkovou organizací přerostla hranice sídliště a stala se tématem celoměstského rozvoje (projekt Mikojanka 25).

Ivan mě v červenci 2014 přijal formálně a přesto přátelsky. Seděli jsme v úřadovně Společenství vlastníků jednotek, jehož je na *Mikojance* předsedou. Byla tu ještě jedna důležitá věc, kterou jsem během prvního setkání musel držet v patrnosti. Mimo to, že je Ivan dodnes předsedou největšího místního kolektivu vlastníků, byl tehdy také jedním ze zastupitelů městské části, nezávislým kandidátem zvoleným za levicovou stranu. Ivan tak má lokálně významnou pozici a jeho konexe na sídlišti, ale i napříč organizacemi a institucemi, které mají se správou sídliště co do činění, jsou skutečně rozsáhlé.

Obavy, že se červencové setkání promění v oboustranně zpolitizovanou agitaci, jsme velmi rychle rozprášili zjištěním společných zájmů o sídliště. Ivan si nesedl za svůj předsednický stůl, ale na židli naproti mně k jednacímu stolu a začal hovořit velmi otevřeně o zdejším životě a především o agendě správy nemovitosti. Vyhýbal se pouze osobním otázkám, nijak jsem ale netlačil, protože jsem si byl jistý, že určitě nejde o naše poslední setkání.

Později jsem se dozvěděl, že se narodil v roce 1966 do rodiny vojenského důstojníka žijícího v Suchdole. Díky otcově pracovní kariéře část svého dětství strávil v New Yorku, na což velmi rád vzpomíná. Již od mládí byl aktivní v mládežnických i podnikových organizacích. Po maturitě na střední technické škole získal zaměstnání v ČKD v pražských Vysočanech. Strojařině se ostatně věnuje dodnes v jedné soukromé firmě. S druhou manželkou vychovali jednu dceru a před několika lety se stali dokonce prarodiči.

Ivan je typickým představitelem člověka působícího v samosprávě bytových jednotek. Tito lidé – nejen v prostředí *Mikojanky* – správou bytového fondu sídliště a jeho okolí, ve velmi specifickém slova smyslu, žijí. Na *Mikojance* se předsedové a další členové předsednictev například pravidelně stýkají a předávají si každodenní zkušenosti. Ivanovo civilní zaměstnání je natolik časově flexibilní, že může funkci předsedy společenství – a z vlastní iniciativy vlastně i hlavního technického dozoru nad stavem „jeho“ paneláku – vykonávat na nadstandardní bázi. Během dvou let naší kooperace si sice permanentně stěžoval na vytížení a na to, jak je hrozné být předsedou společenství, přesto jsem už od začátku mohl pozorovat, že si tuto činnost určitým způsobem užívá a cení, protože z ní plyne specifický status a dohled nad tím, co je pro něj důležité: nad místem, kde se cítí doma. Dohled a schopnost měnit věci ve svém okolí v širším slova smyslu, tedy nad bytem, domem i okolním prostorem, je jeho hlavní perspektivou, rámcovým teritoriálním nárokem, skrze nějž sídliště materializuje, reprezentuje i žije. Mnohé naše schůzky a rozhovory tak často probíhaly během akutního řešení problémů kolem osmiposchodového paneláku o deseti vchodech, který během let 2014–2018 procházel etapizovanou rekonstrukcí obvodového pláště a hydroizolace:

My teď řešíme problém zatékání do baráku, protože ten chodník byl před tím celej vrásčítej, byl tu dvacet let, místní chodníky se udělaly, až když byla škola, Tak ten chodník se před několika roky srovnal, je to tak čtyři až pět let. Ono je to vidět podle obrubníku, protože tam jsou zvýšený obrubníky, a jak to srovnali, tak ta voda shora teče a stočí se k nám před barák, stočí se k našemu sedmýmu vchodu. Skončí u osmýho a vytvoří rybník. Blbě to odtejká prostě. Obrátili jsme se na magistrát, že tomu chceme zabránit, zase sem chodí paní, která je prostředník. Ta nám omlátila o hlavu, že nám zadarmo opravili nájezdy na

barák, což udělali, to je pravda, kloubouk dolu. Samozřejmě to shazujou na barák. Ano, máme špatnou izolaci. Druhá věc je, že ta izolace vesele přetéká a voda tam dál stojí... Tak dobře, dohodli jsme se a připravujeme projekt. Udělá se nová izolace. Jenže počkejte, oni udělají izolaci jak na bazén, ale vodu tady budeme mít stejně. Nakonec tady na naše náklady uděláme rozbor hlíny, abychom věděli, jak se to vsakuje, protože oni tvrdí, že se má ta voda vsáknout, ale měl jsem tu chlapa, co tu dělá vrty. Tenhle projektant, když to viděl, tak říkal: „to vyhrajete, protože tady to je navážka, to nevsakuje.“ Jen to viděl! Takže doufáme, že uspějeme. Takže nějak postupujem, ale ten magistrát se tomu příšerně brání. (rozhovor s Ivanem, říjen 2014)

Jako u řady jiných činovníků kolektivních subjektů na sídlištích i Ivanův prostor sídliště zahrnuje síť socio-materiálních, tedy prolínajících se přírodních, technických, normativních, vlastnických a společensko-historických domén a jevů, které je třeba propojovat v zájmu údržby bytového fondu, jeho okolí, a tedy i spokojenosti obyvatel. Ivan s prostorem střídavě nakládá, kooperuje a bojuje. Jeho výrazné teritoriální kompetence opět vycházejí ze soustavné práce a jejího explicitního vyjádření. Jeho teritoriální pozice tak osciluje mezi konfliktními situacemi a potřebou různých forem spolupráce. Zároveň Ivanovo počínání odkrývá, že jeho aktivní zájem o lokální rozvoj vyvěrá z nedokonalosti správy a fungování místních veřejných prostranství a technologických problémů, které komplikují život místních obyvatel. Tento režim péče je založen na hluboké a specifickém zvnitřnění propojenosti ne zcela zřejmých kontur zdejšího prostoru a potvrzuje, že Ivan ztělesňuje také specifický případ „mocného starousedlíka“, obyvatele sídliště *Mikojanka*, který zde žije od počátku sídliště v řadovém panelovém domě, kterému místní říkají „*Nudle*“ nebo „*Kravín*“.

4.5 Pečovat o sídliště: společenství vlastníků jednotek a bytová družstva

Životních drah, jež jsou podobny té Ivanově, byste v téhle části sídliště našli poměrně mnoho. K bytu na sídlišti se Ivan dostal podobně jako velká část zdejších obyvatel. V roce 1988 jako člen stavebního bytového družstva zakoupil družstevní podíl, který mu přisoudil byt 3+kk. V jeho případě do tohoto poměrně složitého a zdlouhavého procesu vstoupil rok 1989, který dostavbu sídlištních okrsků jako je *Mikojanka* nebo *Tupolevka* značně ohrozil. Místní obyvatelé v tehdejší době na bydlení čekali už několik let.⁵⁰ Dočkali se a mnoho z nich na *Mikojance* dnes žije bezmála třicet let.

Výklad Ivanovy pozice je důležitý i pro další kapitoly textu, neboť pomůže odkrýt méně viditelné dimenze procesu nárokování kolektivních majetkoprávních vztahů. V prostředí sídliště je třeba vždy držet v patrnosti, že se z hlediska majetkoprávní organizace představuje Ivan zástupce právní entity, jejichž vývoj je spolu-konstituován původními idejemi socialistického modernismu, kolektivismu a socialistického vlastnictví. Bytová politika za

---

⁵⁰ K tomu se váže místních legend o tom, že si těsně po převratu družstevníci museli dostavbu sídliště vyjednat u tehdejšího ministra průmyslu Petra Millera, který, jakožto „kovák“ z ČKD představoval ideálního spojence v situaci, kdy hrozilo, že některé stavební podniky budou pod tíhou transformace Československa po roce 1989 krachovat.

socialismu v obecném slova smyslu dovoľovala, vyjma možnosti osobního vlastnictví rodinných domů obsazených majitelem, zhruba tři způsoby držby bytů a kolektivní správy nemovitosti: státní, podnikovou a družstevní (Pelikánová 2009: 290). V prostoru sídlišť tak můžeme identifikovat různé formy držby například na Jižním a Jihozápadním Městě v Praze i na Severním Předměstí v Plzni. Zde byly byty z velké části podnikové a státní, tzn. že byly přidělovány především zaměstnancům státních institucí a národních podniků. Tak se stalo, že na Jižním Městě v oblasti Opatova a Hájů můžeme dodnes sledovat fragmenty původní socio-profesní struktury v tom smyslu, že většina starousedlíků jsou bývalí zaměstnanci státních podniků Motorlet, ČKD a ministerstev vnitra či obrany. Jihozápadní Město kromě zaměstnanců těchto podniků a institucí osídlili také zaměstnanci různých podniků z odvětví domácího i zahraničního průmyslu a obchodu (Lehečka 2013a). Plzeňské Severní Předměstí, díky částečně podnikovému charakteru výstavby před rokem 1989 přispělo k tomu, že velká část obyvatel Lochotína, Košutky a Bolevce dostala byt do užívání díky zaměstnání ve Škodových závodech. Ostatně značná část sídliště Černý Most I a II vznikla také jako podniková a státní výstavba.

System přidělování bytů nezřídka generoval i „přistěhovalce“ z důvodu demolice jejich původního bydliště pro uvolnění místa na stavbu sídliště. Postačí uvést dva příklady za všechny. Prvním je plzeňské sídliště Lochotín, kvůli němuž byly v 70. letech 20. století některé ulice Starého Bolevce srovnány se zemí. Politika místních bytových úředníků byla taková, že celé ulice, v nichž žilo mnoho zaměstnanců Škodovky, přesouvali do jednotlivých vchodů nově vznikajících paneláků. Z horizontálního rozmístění v ulicích tak byly původní obyvatelé nuceni přejít do sídelní organizace vertikální. Druhým příkladem je Jižní Město v Praze, které pro změnu absorbovalo například obyvatele části původní obce Řepy, která musela v 70. letech 20. století uvolnit místo nově vznikajícímu sídlišti, i když velká část dělnického obyvatelstva starých Řep pracovala v Motorletu v Jinonicích či dílnách ČKD na pražském Zličíně.

Mimo státních a podnikových bytů vznikala velmi frekventovaně i družstevní výstavba v tzv. lidových družstvech (Pelikánová 2009: 288; Sládek 2013). Příkladem družstevní výstavby je i část oblasti *Mikojanky*. Družstevní byty zde vnikaly pod hlavičkou Stavebního bytového družstva Praha (dále SBD Praha), jež představovalo družstevní platformu vzniklou pod dozorem Národního podniku ČKD. Družstevní výstavba se odlišovala od státního a podnikového systému přidělování především tím, že družstevní podílníci nedostávali pouze dekret o svěřeni bytu do užívání, ale skládali družstevní podíl.

Různé verze kolektivní správy samozřejmě erodovaly s transformací po roce 1989. Právě družstevní bytové jednotky na *Mikojance* prošly transformací v podstatě beze změny, protože nedošlo k zásadním úpravám legislativy. Problém nastal u bytů, které se během privatizace státních podniků a chaotických převodů obytných nemovitostí držených těmito podniky a institucemi dostaly do rukou státních nebo obecních. Novou situaci se později stát i obce rozhodly řešit další privatizací do rukou obyvatel. Tam, kde existovala družstva již před rokem 1989, to nebylo potřeba a tato družstva se pak podobně jako na *Mikojance* zpravidla v průběhu dalších dekád transformovala do formy společenství vlastníků jednotek (dále jen SVJ), tedy právní formy, kdy kolektivní vlastnictví budovy sestává z vlastnictví jednotlivých bytů a společných prostor. Oproti tomu družstevní vlastnictví právně znamená podílnictví

v podobě ideální části celé nemovitosti ve vztahu k počtu podílníků. Legální rozdíly vykazují tyto dvě formy rovněž v oblasti možnosti disponovat s bytem. Byt ve družstevním vlastnictví není možno prodat bez souhlasu bytového družstva (dále jen BD) a jeho cena na trhu s nemovitostmi je zpravidla o něco nižší. Zároveň družstevním bytem nelze ručit v případě hypotečních úvěrů. SVJ jako produkt návratu soukromého vlastnictví nemovitosti je v tomto ohledu daleko liberálnější a pravomoci vlastníka nakládat s jím vlastněným bytem reguluje, pokud není jinak uvedeno, ve stanovách SVJ, velmi volně. Byt je tedy možno svobodně prodávat i ručit jím.

Role SVJ a BD a jejich představitelů je pro sídlištní (re)produkci prostoru nesmírně důležitá. I přes to, že jde o úzkou skupinu aktérů, vytváří kolektiv lokálních předsedů SVJ lokálně delegovanou mocenskou meta-strukturu, která přednostně komunikuje se zástupci městských a státních institucí i dalšími subjekty. Skupina kolem předsedů SVJ na *Mikojance* sestává především z mužů věku od čtyřiceti do šedesáti let – jejich dominance ve veřejných diskusích často upozaduje alternativní formy nárokování prostoru ze strany dalších skupin obyvatel. Pozice „původních“ sídlištních komunit a jejich aktuální teritoriální nároky tak často vyplývají z působení SVJ či BD. Nezájem institucí i místní samosprávy a starost některých obyvatel jsou proto narativními fragmenty, které se s historií *Mikojanky* prolínají po celou dobu její existence. Během téměř třiceti let existence sídliště se tato perifernost a ohrožení vyplývající s absencí péče v různých periodách a s různou intenzitou navrací. Tento proměnlivý proces do značné míry souvisí se vztahy lokálních mocenských struktur k jednotlivým zástupcům místní samosprávy a úředníkům. Ivan mi k tomu na procházce s předsedy místních SVJ po *Mikojance* v roce 2015 řekl:

Jo, prej mají málo peněz (na údržbu prostranství, pozn. autora). Dobře... Vezměte si ale, kolik baráků se tu rekonstruovalo, všechny ty baráky musejí v tu ránu platit pěkný pátky za zábor, tak ať se ty peníze využijou, ať se to vrátí do té městský zeleně. (go-along rozhovor s Ivanem a Ladislavem, červen 2015)

Kolektivně zaštitěná touha prostor sídliště proměnit a upozornit na nedostatky jeho nejednoznačné správy a fungování i soustavná snaha o kontakt s politickou reprezentací po problémech s developerským projektem *Renova* je tím, co konstituuje Ivanovu formální pozici v rámci *Mikojanky*. Takových osob je na zde celá plejáda. Kromě školníka Pavla, předsedy Ivana jsou tu i další, např. paní Linda, předsedkyně jiného SVJ a zhruba pětapadesátiletá zaměstnankyně firmy spravující bytové objekty, pětapadesátiletý Ladislav, předseda dalšího SVJ, který pracuje jako strojvedoucí v pražském metru a sídliště obývá také od roku 1989. S těmito aktéry jsem se různou měrou setkával od poloviny roku 2014. Vazby následně zesílily od června 2015 v souvislosti s přípravou projektu *Mikojanka 25*. Do fluidní skupiny mých informátorů se přidal také zhruba pětáctyřicetiletý policejní důstojník a otec dvou dětí Radim nebo jeden z bývalých předsedů SVJ a dlouholetý provozovatel místních potravin, zhruba padesátiletý Josef. Právě tato skupina počala oficiálně diskutovat o nutnosti plánování s občany, jehož cílem měla být proměna veřejných prostranství v sídlištním okrsku. Přes počáteční nedůvěru starosty městské části, který měl obavy ze zdejšího „nátlakového prostředí“ ovlivněného vývojem kauzy *Renova*, se v dlouhodobějším horizontu ukázalo, že je komunikace možná a že někteří lokální aktéři jsou schopni i přes určité křivdy a osobní

antipatie spolupracovat na tématech, která jsou pro lokalitu neméně důležitá.⁵¹ Aktivní skupina obyvatel předsedů tak projevila svoje specifické právo na sídliště nejen tím, že na budoucích proměnách sídliště spolupracovala, ale také tím, že lokální diskusi o této možnosti vůbec zprostředkovala.

4.6 „*My si pořád nerozumíme.*“ Formální limity nárokování

Díky svému postavení v rámci sousedství a jejich snaze proměnit podobu *Mikojanky* se lidé jako Ivan, Pavel, Linda či Ladislav stali lokálními lídry nejen při participativním plánování, ale i v dalších oficiálních i méně oficiálních jednáních s politickou reprezentací a dalšími institucemi a subjekty. Jejich poradní hlasy tak pronikly i do roviny „optimalizace“ provozního řádu a itineráře kulturních akcí v komunitním centru *Výměník* a jeho okolí, tak aby bylo dosaženo spokojenosti místní komunity. Již na začátku roku 2015 místostarostka, a v té době uvolněná radní pro kulturu, do jejíž gesce komunitní centrum *Výměník* stojící na kraji *Mikojanky* spadalo, iniciovala vznik pracovní skupiny. Jejím účelem bylo najít optimální řád, protože na běžném provozu *Výměníku* vadilo některým místním obyvatelům především rušení klidu ve večerních hodinách, hlasitá hudební produkce na kulturních akcích i hluk v přiléhajících ulicích z provozu skateboardů a sportovních koloběžek, které přitahuje místní skatepark.

Komunitní centrum *Výměník* je zajímavým úkazem prostoru – překrývající se sítě teritorií –, který ukazuje, že iniciativní jednání obyvatel může vést k podpoře a spolupráci ze strany politiků, úředníků a institucí. Cesta k tomuto počínu ale byla poměrně dlouhá. V rámci stavby sídliště Černý Most II vznikaly budovy tzv. výměníků tepla, které měly zásobovat teplou vodou a teplem okolní panelové domy. V průběhu realizace sídliště však bylo rozhodnuto, že sídliště bude zásobováno teplovodem přímo z Mělníka. Budovy výměníků už ale v té době byly postaveny. V takové budově, jež byla vystavěna na okraji *Mikojanky*, byl v porevolučním období poměrně dlouhou dobu autoservis, v pozdější době zde měla truhlářskou dílnu organizace pro pomoc lidem v sociální nouzi. V průběhu roku 2012, kdy začal úřadovat současný starosta Prahy 14, jehož cílem bylo mimo jiné i proměnit podoby kulturního života v celé čtvrti, se objevily první nápady na transformaci výměníků do podoby kulturně komunitního centra. K budově už tehdy přiléhá skatepark, který vznikl o několik let dříve díky spolupráci místní skateboardové komunity. Ta má v celorepublikové obci silné jméno a jejím důležitým členem je i Mártý, jehož příběhem o „sídlíštních sourozencích“ začíná text této studie. Aktivní mladí, kteří se etablovali především z obyvatel místních sídlíštních sousedství, se iniciativně projevili během plánování koncepce a programu *Výměníku* v roce 2013 a nabídli se, že s proměnou technické budovy v komunitní centrum rádi pomohou.

---

⁵¹ Díky aktivitě pracovníků IPR a překotně vyjednané záštitě Prahy 14 a Magistrátu hl. m. Prahy, vzniknul plánovací projekt, který by bez vůle a nasazení místních obyvatel nebyl možný. Během zhruba roku a půl tak v lokalitě vznikl revitalizační plán sestávající z opatření, která by mohla být ve veřejných prostranstvích sídliště aplikována. V roce 2017, po tom, co projekt dostal dobrozdání od příslušných odborů na magistrátu, byla Radou hl. m. Prahy schválena finanční podpora projektu ve výši 300 milionů korun. Situační koalice mezi plánovači z IPR a lokálními lídry však od skončení plánovací části projektu značně oslabila a vznikají nové tenze vyplývající z pocitu nejistoty a narůstající distance mezi dříve propojenými aktéry. I přes mnohé sliby není možné zaručit, zdali budou rozsáhlé revitalizační práce vůbec někdy realizovány. První drobnější úpravy veřejných prostranství jsou však realizovány od začátku roku 2020.

Z místa, které svojí polohou stojí na hranici sídliště a nově vznikajícího parku, se během posledních pěti let stal multifunkční volnočasový prostor. *Výměník* byl již od počátku městskou částí prezentován jako modelový příklad nové kulturně-rozvojové politiky městské části. Svou variabilitou a možností kombinace interiérových kulturních aktivit s exteriérovým využitím ve formě skateparku a basketbalového hřiště se stal oblíbeným místem pro velkou část mladších obyvatel a rodin s dětmi na Černém Mostě. Pokud byl prostor skateparku ještě před provizorním zprovozněním komunitního centra oblíbený, od roku 2013 to začalo platit dvojnásob.

Představitelé SVJ nicméně nahlíželi novou roli budovy problematicky. *Výměník* totiž okolní prostor značně oživil a naplnil. Zvýšený pohyb osob a dopady aktivit v prostoru mezi sídlištěm a otevřenou krajinou s sebou logicky přinášely hluk, pohyb dětí v okolních ulicích, tzv. zevlování, ale i požívání alkoholu, cigaret i některých druhů drog. Velmi záhy tak museli zaměstnanci a dobrovolníci pracující ve *Výměníku* řešit stížnosti některých zástupců místních obyvatel, mezi nimi právě i ty od Ivana, Lindy či Ladislava. Těm kromě zvýšeného provozu, hluku a dalších externalit vadila také absence programu pro starší obyvatele sídliště.

V tomto kontextu je třeba připomenout pro sídliště důležitý fenomén. Prostory sídliště mají totiž specifickou a fyzikálně prokazatelnou vlastnost. Rozsáhlá průčelí domů s množstvím velkých prosklených ploch a hladkých panelů vytváří pomyslné „ozvučné desky“, od kterých se jakýkoli zvuk, hluk a vibrace specificky a razantně odráží. Kolektivita prostoru a ideje socialistického modernismu jsou tedy jistým způsobem otištěny i do akustiky sídliště: hluk je zde pro všechny a mezi nekonečnými plochami panelových domů se často donekonečna třísťí ve formě ozvěn. Akustika sídliště tak představuje sféru, která složité teritoriální nároky na sídlištích ještě více komplikuje.

Prvního setkání pracovní skupiny „*Výměník*“ se v květnu 2015 zúčastnily mimo Ivana i další předsedové SVJ Ladislav a Linda, dále pak městská strážnice Jana a zástupkyně *Výměníku* Alice. Jako nehlasitější mluvčí a odpůrkyně každodenních režimů v okolí komunitního centra vystupovala Linda, členka petičního výboru proti projektu *Renova* a předsedkyně SVJ v domě, který je *Výměníku* z hlediska šíření hluku nejbližší. Ostatní se snažili pouze bránit nebo pouze tiše přihlíželi. Jindy velmi aktivní Ivan i Ladislav za celou dobu setkání pronesli jen několik vět. Na pozadí zdánlivě mimoběžných, ale krajně nesouladných teritoriálních nároků se o to víc projevilo silné napětí mezi tím, jak sídliště nahlížejí Linda, místní pochůzkářka městské policie Jana a zhruba třicetiletá vedoucí provozu komunitního centra *Výměník* Alice. Podstatou neporozumění byly různé nároky na to, co je ve veřejných prostranstvích únosné tolerovat:

*Linda: Jezdění na koloběžkách a skateboardech dolů z kopce. Tady když se jede z Otáhlavý dolu Broncovou. Není den, kdy bych sem nejela autem a neměla panickou hrůzu z toho, kdo mi pod ty kola spadne. My to už řešili na schůzce, na který vy jste nebyli, kdy pán, kterému jsme říkala, že už jsme se viděli (ředitel organizace provozující *Výměník*, pozn. autora). Tak ten tu svatosvatě slíbil, že tu má nějakýho pomocníka, který si tady stoupne a bude je odchyťovat, je potřeba to s nimi vyřešit, aby si to odvykli. To, že se jim něco stane, ať si to rodiče vychovají, ale odnese to ten řidič, kterému to spadne pod kola... to se mnou bude souhlasit každej, kdo řídí.*

(...)

Strážnice MP Jana: To jsou ty věci, který já budu ráda, když mi řeknete, protože to slyším poprvé. To, že se scházejí ve vnitroblocích tak prostě je, hledají různé místa, vnitroblok je stavěnej tak úžasně, že když vám tam spadne pětikoruna...

Linda: Ano, a obzvlášť, když tam jezděj po tom skateboardu, to je bomba, to vám říkám, to je jak když projede tank.

Stražnice MP Jana: Tohle (ukazuje na skatepark, pozn. autora) je supr, když se tady shluknou, je to pro ně udělaný, auto sem nevjede, dítě tu nesrazíte.

Linda: No to je supr! (pohoršeně) Víte, kudy se sem dostávají, jak sem cestujou, jak se sem sjíždějí?

Strážnice MP Jana: Ale asi potom trávějí času víc...

Linda: Vy nám furt nerozumíte, nechcete rozumět...

Alice: Kde mají bejt? V tom vnitrobloku je to blbý...

Stražnice MP Jana: My třeba hlídáme. Stálá hlídka v Kodetový ulici (u stanice metra Černý Most, pozn. autora) na těch promenádách, protože lavičky tam využívaly jiný nepřizpůsobivý osoby, když si hrály, děti nemohly nic. V momentě, kdy ty děti dělaly nepřístojnosti, tak šly do vnitrobloku a to je tam dodneška. To, že tady je Výměník, je dobrý i přes zimu, jak to mají přes zimu, kdy není kam, jinak zaležají do vchodů, do chodbiček, tam se scházejí.

Linda: Já vás zastavím, my si nerozumíme. Já, ani nikdo z nás (odkazuje k Ivanovi s Ladislavem, ti jsou mírně v rozpacích, pozn. autora), nejsme proti tomuto zařízení (komunitní centrum Výměník, pozn. autora), my jsme proti chování mimo zařízení a použiju citát tady kolegy Ladislava, kterej prohlásil na předchozí schůzce: „já nejsem proti kultuře, ale nejsem pro to, aby ta kultura neomezovala ostatní.“ Já nejsem proti kultuře, nejsem proti tomu, aby se děti scházely, ale nesmí omezovat život ostatních, nesmí mi jezdit po skateboardech po chodníku a srážet tam maminky. Paní to přijde asi legrační, mě tedy ne (směrem k zoufale se usmívající Alici, pozn. autora), já stojím na balkóně a vidím, jak to dítě porazilo támhle maminku a ta maminka koukala a všichni koukali. Nikdo neřekl ani půl slova a vedle stál policista. Já říkám, jen co vidím.

My jsme chtěli, aby někdo v našem okolí působil takovým způsobem na tu mládež, tady na ně působíte vy... Když už jste to stáhli do toho okolí, tak se máte o to okolí taky postarat.

Alice: Já bych chtěla zdůraznit, že nejsme primárně zařízení pro děti a mládež, jsem pro různé cílové skupiny, máme tady program, na to se můžete podívat. My víme, že tu ten problém je, a proto se ho snažíme řešit tím, že v lokalitě působí terénní pracovníci a jsou tady lidé z policie...

Linda: Já vás evidentně rozčiluju, že. To slyším... (směrem k Alici, pozn. autora)

Alice: Já spíš hledám nějaký vzájemný pochopení. Jen abyste věděla, že se snažíme s tou problematikou něco dělat a ty děti sem chodily už před tím, já jsem tady dělala sociálního pracovníka, takže vím, že tu byly i před tím, jo možná se to změnilo tak o čtvrtinu, ty děti mají svoje místa, to není tak, že sem jezdí z Lehovce.

Strážnice MP Jana: Hledají si takový svoje místa, když se nám podařilo, oni se přestěhovali do svýho...

ML (vstupuji do diskuse, pozn. autora): Funguje to tak, že migrujou. Když je začnou policajti vyhánět, tak se děti seberou a jezděj z Černýho Mostu do Kyjí. Ten problém se jen přesouvá jinam.

Linda: A tam je to velkej problém, protože tam bydlí pan starosta.

ML: Ty děti prostě z města nevyženete...

Linda: Ale my jenom chceme, abyste ty děti, kterým jste tu vybudovali zázemí... abyste ochránili lidi okolo toho zázemí... My tady bydlíme, tam chceme, aby to tady bylo jako před vznikem toho Výměníku, tak to proboha řešte.

Alice: Naše role ale není ochraňovat sídliště před cizíma, v úvozovkách, dětma.

Linda: Nezlobte se, já jsem na zastupitelstvu neoslovovala vás, ale městskou část, neberte to osobně. Já se omlouvám já půjdu, já to nemám zapotřebí, já vylezla s chřipkou z postele. Já už budu mlčet a půjdu. (setkání pracovní skupiny „Výměník“, květen 2015)

Bezvýchodná rozepře mezi Lindou a Alicí vyvrcholila zhruba o měsíc později, kdy si během pravidelné hudební akce, kterou ve *Výměníku* pořádá místní sociální organizace Oříšek, přišla Linda stěžovat s výhrůžkou žaloby.

Pokud se pokusíme celou situaci interpretovat a zasadit do předchozího výkladu, lze tvrdit, že Lindiny požadavky nemohly v lokálním prostředí naleznout adekvátní odezvu, protože její teritoriální nároky na fungování jejího okolí bydliště přesahovaly pravidla, jež je možné v prostoru jakkoli formálně stanovit. I když se Alice i Jana snažily najít rámce řešení, Linda snahu o řešení odkláněla opakovaným tvrzením, že dochází k nedorozumění, čímž v podstatě deklarovala, že se domluvit nechce především ona sama. Na rozdíl od předchozích témat spojených se správou a rozvojem – jakými byla nová výstavba, konfliktní jednání s politiky či se správci veřejných prostranství – bylo konfliktním bodem téma, které lze formálně ukotvit jen velmi těžko: prostá existence pohybu, jeho svobodnosti a z něj vyplývajících externalit, jako je hluk, znečištění a podobně. Zároveň je z této situace patrná právě v předchozích podkapitolách zmiňovaná distance mezi aktéry v rámci (re)produkce prostoru. Linda, matka dospělé dcery, která žila na sídlišti od jeho počátků, v té době tedy zhruba pětadvacet let, byla konfrontována s nově příchozí, téměř třicetiletou Alicí, původní profesí lokální sociální pracovnící, která se do Prahy přistěhovala z Trutnova. V popisu Aliciny práce bylo produkovat kulturní a volnočasový program ve zdejším komunitním centru a velkou část dětí a dospívajících produkujících v sídlišti pohyb a hluk osobně znala. Jako bývalá sociální pracovníce se proto Alice dětí dlouhodobě zastávala. Obě ženy tak odkryly mimoběžné režimy toho, co je možné v prostoru sídliště činit a jak tento požadavek či přesvědčení

nárokovat. V této konkrétní situaci ukázaly praktickou obtížnost sladit nebo regulovat takto opozitní teritoriální nároky. Neporozumění a obtížnost domluvy vedla k tomu, že se Linda po zbytek mého působení na *Mikojance* nezúčastnila žádné další oficiální schůzky. Komunikaci ohledně stížností již vedla pouze korespondenční formou s úřadem městské části a městskou policií.

Z hlediska ustavování mocenských konfigurací v prostoru *Mikojanky* měla Lindina neústupnost ještě jeden důsledek. Ostatní členové zástupců SVJ v pracovní skupině začali vnímat Lindiny požadavky jako přehnané. Ladislav to před Ivanem po Vánocích 2015 popsal takto:

Lindě to vadí a priori, ona to chce prostě zbourat (Výměník, pozn. autora)... Já jsem tam potom, když Linda odešla do prčic, říkal, že my ty děti nemůžeme vyhnat někam pryč, my jim zázemí dát musíme, protože, když je vyženeme a nedáme jim možnost se vybláznit, tak kde budou, budou lítat tady uprostřed sídliště, protože nemají jinej zájem. Co uviděj, tak zničej, rozflákaj, počmáraj.
(rozhovor s Ladislavem, prosinec 2015)

Linda přitom opakovaně zdůraznila, že nechce rušit *Výměník*, ale považuje za důležité, aby komunitní centrum za provoz okolních veřejných prostranství přejalo zodpovědnost. Ladislavova parafráze tak poukazuje spíše než na to, co Linda skutečně říkala, k tomu, co svým postojem pro Ladislava reprezentovala, tedy opakovaně ultimativní nárokování prostoru, které lze jen těžko formálně zaštitit. V horizontu dalšího roku o tom Ivan s Ladislavem dokonce sami několikrát ironicky vtipkovali, ve smyslu, „*pokud bude třeba něco vyřešit nátlakem, pošleme na ně Lindu*“. Přeneseně tak sídlištní prostor projevil dílčí respekt k pluralitě teritoriálních nároků. Respekt, který je částečně zakódovaný i v kolektivní povaze jeho modernistického urbanismu.

Ukázalo se tak, že Linda je pro lokální skupinu užitečná, především když je třeba něco silově vyjednat a argumentačně zvítězit. Byla to totiž právě ona, kdo asi nejaktivněji vystupoval na projednání onoho březnového večera 2014 ve *Výměniku*, když místní demonstrovali svůj nesouhlas s developerským projektem *Renova*. Pokud ale skupina předsedů SVJ potřebovala vyjednávat v konsenzuálním tónu, mohlo být Lindino vystupování pro zájem sousedství vnímáno spíše jako kontraproduktivní. Tato situace ukazuje, jak diverzifikované a situačně úspěšně či neúspěšné mohou být nástroje k dosažení teritoriálních nároků a různých forem ne/spolupráce. Linda, stěžejní činitel v oblasti každodenního života a velmi aktivní jedinec v případě žaloby na developerský projekt *Renova*, se po situační (re)konfiguraci teritoriálních nároků dostala do situace, kdy byla oslabena její pozice v lokálním formálním poli vyjednávání.

Lindin nátlak ale přesto zafungoval. Její připomínky se promítly do konsenzuálních pravidel provozu *Výměniku*. Na základě vyjednávání zde zhruba od léta 2015 funguje oficiální provozní řád, veškeré venkovní kulturní akce musí ukončit hudební produkci ve 21:00 a hudební aparatura je vždy směřována tak, aby hluk z reproduktorů nešel přímo k plochám panelových domů. Lindě tedy bylo vyhověno alespoň částečně, v mezích možností regulace veřejných prostranství.

***

V této kapitole jsem se snažil popsat kdo, co a jak ovlivňuje podoby (re)produkce prostoru sídlišť prostřednictvím jeho správy a rozvoje a jak může tato proměna skrze více méně formalizované teritoriální nárokování jeho fyzického i symbolického prostoru probíhat. Tyto teritoriální nároky nabývají různých intenzit a podob a prostorová konfigurace sídliště jim různě napomáhá či odolává. Některé mohou zůstat ohraničeny konturami plamenné diskuse, jiné skončí žalobou. Další podoby nárokování modernistického města mohou být – tváří v tvář jeho potenciální fyzické proměně či chátrání – ve svém důsledku situační a napínat se mezi konfliktem a kooperací. Průběžná podoba (re)produkce je ovlivňována situačními zájmy a materializovanými teritorialitami vycházejícími z proměnlivých, avšak privilegovaných aktérských synergií, koalic a opozic, jež do konfigurace prostoru vstupují. Developeri zpovzdálí sledují své zájmy a zisk, místní samospráva usiluje o spokojenost občanů, obyvatelé usilují o podporu, pochopení a zohlednění lokálních společných nebo i osobních zájmů. V mnoha případech o tom, zda vznikne spolupráce či konflikt rozhoduje subjektivně nahlížená a projevovaná distance v procesu teritorializace. Tento fakt vychází ze sociální i prostorové distance aktérů. Odstup je generován sítí teritorií, která je (re)produkována překrýváním a ne/souladem mezi prostorovými praktikami, reprezentací prostoru i prostoru reprezentací, které aktéři – i sídliště samo – vytvářejí. Primárním cílem v tomto procesu je tedy opět viditelně a postřehnutelně ustavovat „svá“ teritoria prostřednictvím soustavné práce a jejího projevování.

Distance tak překresluje sítě vztahů jednotlivců či skupin i samotný socio-materiální prostor sídliště. Velkorysost a dynamika veřejných prostranství sídliště skýtají značný prostor pro (re)produkcí, zároveň otevírají cestu k vypuknutí specifických oficalizovaných aktérských konfliktů o potenciál a budoucí povahu jejich vývoje. Povaha těchto nesouladů je založena na často soupeřících „expertních“ kontextech správy a na různých představách o potencialitě i stabilitě rozvoje veřejných prostranství.

Do této hry ale vstupuje mnoho dalších faktorů: především konkrétní prostory reprezentací a prostorové praktiky, které se s bydlením v paneláku a obýváním jejich okolí vážou. Prostřednictvím dosavadního osvětlení roviny reprezentací a praktik a kontra-praktik spojených se správou a rozvojem sídliště jsem zatím odhalil pouze svrchní vrstvy teritoriality sídliště. Zatím pouze v nejasných konturách vystupovaly především nároky vážící se s tím, jak je sídliště „interně“ proměňováno obýváním a přivlastňováním v procesu interakce jeho obyvatel. K tomu je třeba osvětlit a v následujícím výkladu kontextualizovat teritoriální nároky dalších skupin sídlištních aktérů – lidí mimo struktury SVJ, nájemníků, nově příchozích obyvatel či dětí a dospívajících. V následujících částech textu tak bude kladen důraz především na (re)produkcí prostoru reprezentací a prostorových praktik na pozadí vykreslení vztahu mezi formálními i neformálními a materiálními i symbolickými teritoriálními nároky. Ukážu, že do interakce s institucemi i lidmi jako Ivan, Linda, Pavel i Ladislav vstupují i aktérské skupiny, které jsou v procesu formálního a participativního vyjednávání z pohledu společenské diskuse o rozvoji sídlišť méně privilegované, viditelné a možná proto často zdánlivě neaktivní. *Mikojanku* ve výkladu neopustím, moje interpretace se nicméně rozšíří i do oblasti sídlištního okrsku *Tupolevky*.

5 Vlastnit a obývat sídliště: privatismus a kvazi-vlastnictví veřejných prostranství⁵²

Tupolevka, pro tuto etnografii druhý stěžejní okrsek Černého Mostu leží pouze několik set metrů od *Mikojanky*, socio-materiální distance mezi oběma geograficky blízkými okrsky Černého Mostu je ale markantní. Tento podobně starý sídlištní okrsek, sestávající z několika panelových domů, je jedním z mála pražských susedství, které je oficiálními státními institucemi označováno za sociálně vyloučenou lokalitu (Čada 2015).⁵³ Jedná se o jedno z posledních míst v Praze, kde jsou kromě domů ve družstevním vlastnictví a v držbě SVJ koncentrovány rovněž řádově stovky bytových jednotek, jež jsou ve vlastnictví Magistrátu hl. m. Prahy⁵⁴ a městské části Praha 14⁵⁵.

Tupolevka je někdy také nazývána *Účko*. Tato přezdívka vychází z půdorysného tvaru jedné ze zdejších budov. Toto toponymum místní obyvatelé nepoužívají, je jim totiž připisováno zvenčí v rámci slovního spojení „Cikánský účko“, které ve svém příběhu používá i Mártý v úvodu kapitoly 2, když přirovnává *Tupolevku* a *Mikojanku* k „černému a bílému dvojčeti“. Právě proto v celém textu preferuji využití etnicky nezabarveného termínu *Tupolevka*. *Tupolevka* tedy představuje anonymizovanou formu všeobecně sdíleného názvu pro neostře vymezenou lokalitu, jejíž povahu určuje spíše charakter bydlení a fungování veřejných prostranství než striktní geografické vymezení.

Právě sem koncentrovala pozvolná privatizace městského bytového fondu skupiny nízkopříjmových Pražanů, kteří nevlastní ani si nemohou dovolit vlastnit byt či jinou obyvatelnou nemovitost. Zdejší byty tak mají z velké části charakter sociálního bydlení a dochází zde ke koncentraci nižších socio-profesních tříd a etnických menšin podobně jako na mnohých sídlištních v zemích západní Evropy (Power 1997). Tomuto režimu obývání odpovídají i lokální prostorové (re)produkce ve veřejných prostranstvích. I přes to, že je prostor této části sídliště značně zanedbaný, proměňuje se oblast *Tupolevky* zejména odpoledne a večer v dynamické a rytmické susedství. Zanedbanost veřejných prostranství někteří místní překonávají utilitárními strategiemi ve formě skupinového sdružování v různých místech, jež tomu nejsou zcela uzpůsobena. Značná lokální mobilita skupin zdejších dětí a dospívajících tento druh nárokování prostoru rozšiřuje i do ostatních

---

⁵² Některé části této kapitoly vychází z již publikovaných článků a kapitol v tematických publikacích (Lehečka 2018, 2019a, 2019b).

⁵³ Čada a spol. definují sociální exkluzi jako fluidní souběh pěti faktorů, které ovlivňují 1) přístup jednotlivce k volnému pracovnímu trhu, 2) veřejných službám, 3) možnosti být v kontaktu se „sociálními susedy“, 4) možnosti pomoci v případě individuální krize a 5) možnosti politické participace. Z tohoto pohledu je označení *Tupolevky* za sociálně vyloučenou lokalitu přinejmenším sporné. Především je zde nižší úroveň nezaměstnanosti než ve většině ostatních sociálně vyloučených lokalit a veřejné služby vybavenosti jsou zde, pravděpodobně díky umístění v srdci sídliště, na průměrné úrovni. I přesto, že v některých charakteristikách *Tupolevka* indikatory pro sociální vyloučení může splňovat, v této práci s tímto termínem nebudu nadále operovat.

⁵⁴ Přesná data se různí, pro více informací viz analýzu KPMG (2016).

⁵⁵ Podle dat z roku 2019 (Dvořáková, Kopecká, Jíchová, Ouředníček 2019: 7) vlastní městská část Praha 14 celkově 980 bytových jednotek převážně ve starší sídlištní zástavbě, všechny tyto byty nicméně nejsou na *Tupolevce*, neboť zhruba polovinu těchto jednotek představují byty na sídlišti Lehovec, které není předmětem tohoto výzkumu. Celkově se jedná především o tzv. startovací byty, byty pronajímané z důvodů hodných zřetele, seniorské byty a byty poskytované v programu tzv. prostupného bydlení.

částí sídliště. Tyto nároky se tak projevují i v prostoru *Mikojanky*: prostřednictvím hluku, zvýšeného provozu a dostřednosti místních nízkoprahových klubů, skateparku a komunitního centra *Výměník*. Právě proto dochází na sídlišti k eskalaci napětí mezi různými aktérskými skupinami podobně jako v situaci popisované na konci předchozí kapitoly na pozadí konfliktu mezi Lindou a Alicí.

V této kapitole výklad zatím zůstane u dospělých. Nahlížení proměnlivosti prostorových konfigurací napříč sousedními okrsky odkrývá rozvolněnou, nejednoznačnou a majetkoprávně složitou povahu teritoriality Černého Mostu. Odhaluje předito nesamozřejmých a dynamických relací mezi formálními vlastnickými a správcovskými vztahy na sídlišti a méně formalizovatelnými cestami, jak teritoriálně nárokovat nejen byty a budovy, ale i veřejná prostranství, jejich vybavení a všeobecně jejich fyzickou podobu. Takové relace odkazují k tomu, jak může být prostor sídliště odlišně praktikován i zakoušen.

5.1 Parta

Kdy jsem poprvé potkal matky z *Tupolevky*, Lenku, Dianu, Bělu a další, z mých poznámek nelze dohledat. Jisté je, že to bylo někdy během začátku léta roku 2014, tedy ve stejné době, kdy jsem se poprvé osobně setkal s Ivanem. Intenzivnější vztah jsme ale navázali až v polovině roku 2015, kdy jsem na *Tupolevce* začal pracovat také jako animátor veřejnoprostorových aktivit pro organizaci Oříšek. Dlouhodobý kontakt s celou skupinkou mi zprostředkovaly jejich děti. Životní prostor tohoto neformálního uskupení odkrývá typické podoby života i strasti některých zdejších jednotlivců i rodin v kontextu (re)produkce zdejší části sídliště.

Když mi v létě 2016 Lenka poslala zprávu na Facebook Messenger, bylo to zhruba půl roku po tom, co jsem intenzivní terénní výzkum na Černém Mostě ukončil. Bylo jasné, že se něco děje, protože jinak jsme spolu komunikovali většinou přímo na *Tupolevce*. Tehdy téměř čtyřicetiletá Lenka žila na sídlišti s partnerem a se dvěma ze svých tří dětí (osmiletým a dvanáctiletým synem, dvacetiletá dcera již žila delší dobu samostatně) v prvním patře jednoho z mála místních družstevních domů. Při setkáních a rozhovorech jsme často diskutovali o různých vážných i malicherných problémech. Tentokrát se ale naše mediovaná konverzace nesla v naléhavějším tónu. Lenka mne prosila o pomoc v palčivé situaci, která postihla některé spřátelené rodiny, se kterými se na *Tupolevce* pravidelně stýkala:

Lenka: Dobrý den Míšo, máte chvílku?

ML: Jasně!

Lenka: Opět problém se sociálkou.

ML: Copak?

Lenka: Já ne, ale volají policii vůbec pro nic.

ML: Jako, že intervence do bytů? Do rodin? Na základě čeho?

Lenka: Diana byla na sociálce a zase jen rytí a opovržení. A pak rovnou volají. Potřebuje někoho, kdo by tam s ní zítra mohl jít. Já nemůžu, jsem v práci

ML: Zítřka? Leda odpoledne. Nadalo by se to odložit na pátek. Bohužel mám taky práci

Lenka: V pátek tam nejsou a Diana je bez peněz. (zamračený emotikon) Prý tady (na místním úřadu práce, pozn. autora) ani nemáme vedoucí...

ML: Zkuste Baltasara (sociální pracovník, vedoucí místního terénního programu v organizaci Oříšek, pozn. autora)

Lenka: Nemám číslo

ML: Baltasar: 123456789

Lenka: Díky

ML: Zavolejte jim hned, dneska mají terénní vycházku na Tupolevce

Lenka: Jj.

(komunikace s Lenkou, Facebook, červenec 2016)

Lenka se snažila Dianě pomoci s vyjednáváním sociální podpory na úřadu práce. Před pár měsíci byla sama v podobné situaci. Hrozba vystěhování vyplývající z neschopnosti splácet nájem a služby i každodenní výdaje je pro některé obyvatele *Tupolevky* nedílnou součástí života. I proto se skupinka místních žen, matek dvou a více dětí, tolik sblížila a začala si pomáhat navzájem.

Tato „*parta holek*“ (dále jen *Parta*), jak o sobě referovaly, během letních odpolední často sedávala na schodech u stinných zadních vstupů do budov nebo na osluněném výdechu kolektoru tzv. „větráku“ před vietnamskými potravinami na rohu obytného bloku. Pokud chtěly trávit čas venku a nejtít příliš daleko od bytu, nic jiného jim nezbyvalo, protože v nejbližším sousedství byly v průběhu let odstraněny všechny pobytové plochy, lavičky i některé herní prvky pro děti.

Na rozdíl od zbytku *Party* bychom Lenku mohli považovat za představitelkou české nižší střední třídy. Její postavení je ale komplikovanější. Vyrůstala na Černém Mostě na *Tupolevce* od 90. let 20. století. Jak místní říkají, „*v módě tehdy bylo disko*“ a zdejší mládež pořádala každý týden diskotéky v klubu *Extáze*. Diskotéky zmizely, *Extáze* taktéž. S nimi zmizela i řada vrstevníků. Lenka zůstala. Přebývala v družstevním bytě, který jí nejdříve pronajímал její otec a následně matka jejího partnera.⁵⁶ Lenčin partner Tomáš pracuje jako řidič soukromé záchranné služby. Na Černém Mostě žili v letech 2014–2017 jako nesezdaná dvojice, především kvůli finančním nákladům na svatbu a určitým výhodám v oblasti státní podpory.⁵⁷

I přes tuto poměrně stabilní pozici, byla Lenčina rodina na konci roku 2015 dočasně závislá na podpoře státu. Do tíživé situace rodinu dostávaly především zdravotní problémy mladšího syna i Lenčiny dlouhodobé potíže se zády a paterí. Kvůli tomu byla schopna pracovat pouze na částečný úvazek, což rapidně snižovalo její vyhlídky na obstarání stabilního zaměstnání. Znevýhodněná pozice a dlouhodobé přátelské vazby na *Tupolevce* z ní

⁵⁶ Otec Lenky se ve snaze zbavit majetku, ale neohrozit bydlení svých potomků rozhodl převést družstevní podíl na matku Tomáše. Hlubší logiku tohoto aktu mi Lenka nikdy neosvětlila.

⁵⁷ Na *Tupolevce* se s neoddanými páry setkáte poměrně často. Tyto páry jsou často schopny dosáhnout vyšších dávek v hmotné nouzi. Lenka s Tomášem uzavřela sňatek až v létě 2019.

učinily výraznou představitelku *Party* místních, převážně romských matek, a to i přesto, že sama romské kořeny nemá. Její synové se stali členy místní skupiny dětí, pro které zanedbaná veřejná prostranství *Tupolevky* představovala jediné rozsáhlé dětské hřiště.

Na konci roku 2015 do lokální konfigurace teritoriálních (re)produkcí zásadně vstoupil místní úřad práce prostřednictvím dodnes nejasné interní proměny politiky žádostí o dávky v hmotné nouzi a dalších příspěvků.⁵⁸ Pro *Partu* tato změna znamenala zvýšenou přísnost místních úřednic a úředníků při vyřizování žádostí. Formální průběh vypadal zhruba takto: v žádosti se vyskytla chyba či absence některého z povinných dokumentů a finanční podpora byla odložena o dalších 30 dnů na úřední vyřízení nové žádosti. Mnoho místních se tehdy dostalo do potíží. Nejasnou situaci dokonce zaznamenala i reportáž zpravodajství České televize. Ačkoli byla Lenka nezaměstnaná a příjmy jejího manžela omezené, úřad práce jí kvůli nesrovnalostem neposkytnul podporu více než tři měsíce. Její domácnost se tak dostala na pokraj odpojení od elektřiny, tepla a vody. Během této doby si Lenka nemohla ani dovolit zakoupit mladšímu synovi, jenž má vážné potíže se zrakem, nové brýle. Syn tehdy chodil do školy po nějakou dobu bez brýlí a musel tak dostávat úlevy.

V Lenčině okolí se vyskytovalo mnoho jednotlivců a rodin, jejichž situace byla podobná nebo ještě závažnější. Lenka obývala družstevní byt, za který platila jen služby a poplatek do společného fondu BD, tedy celkem kolem 7 000 Kč. Její měsíční výdaje tedy nebyly ani zdaleka tak vysoké jako v případě dalších členek *Party*, například Diany, romské matky tří dětí, která si pronajímala městský byt 3+kk v paneláku přes ulici za zhruba 14 000 Kč. V době, kdy se Lenka ozvala s prosbou o pomoc, měla Diana nového partnera a byla na rodičovské dovolené, přičemž otec jejích prvních dvou dětí, původem ze zahraničí, nejevil o tehdy osmiletého syna a čtyřletou dceru zájem. Dianina závislost na dávkách tak byla nasnadě. Dianě zůstávala pouze jedna sporná naděje: příslib privatizace jejího bytu, který by následně odkoupila. Žádnou záruku, že by na byt byla schopna získat půjčku, však v její situaci nemohla mít. Podobné obavy sdílely i další ženy z *Party* – Běla, Esma i Marcela, několikánásobné matky žijící v městských bytech s nájmy mezi 9 000 a 15 000 Kč měsíčně bez připočtení energií a služeb.

5.2 B(ý)yt ve veřejném prostranství

Podobné příběhy samozřejmě nezažívají jen obyvatelé *Tupolevky*, ale i rezidenti oblasti kolem konečné stanice metra Černý Most, kde jsou koncentrovány další městské a obecní byty. Pozice těchto aktérů vytváří určité teritoriální omezení vyplývající z různých fragmentů marginalizace. V následujícím výkladu se zaměřím především na důsledky efektu omezené prostorové mobility (srov. Wacquant 1995, 2008) této skupiny. Skupinky jako *Parta* totiž tráví v sídlišti převážnou většinu času, sídliště prakticky neopouštějí. Teritoriální nároky těchto skupin jednotlivců působí často nahodile a neformálně, zároveň ale mají hlubší logiku.

Například *Parta* rozprostřela svoje domovy i do místních veřejných prostranství. Venkovní aktivity těchto žen podléhaly věku a potřebám míst vhodných pro volný čas jejich dětí.

---

⁵⁸ Dávky v hmotné nouzi sestávají především z doplatku na bydlení, příspěvku na živobytí a mimořádné okamžité pomoci. Žadatel je povinen vykazovat celkový příjem domácnosti ve čtvrtletních periodách. Finanční příspěvky jsou následně vypočítávány porovnáním příjmu domácnosti s životním minimem.

Většina z nich totiž v době mého výzkumu vychovávala děti ve věku od 1 do 12 let. Pobývání venku fungovalo tak, jak je na mnoha sídlišťích běžné, tedy formou přátelské diskuse ve vizuálním dosahu hrajících si dětí (srov. Bazac Billaud 1998; Lehečka 2013b). Například časté posedávání na „větráku“ mělo strategickou funkci. Bylo odsud možno sledovat jak dění na ulici, tak prostory za domem vedoucí k dětskému hřišti, a mít tak potomky opticky na dohled. *Parta* logicky zvolila místo, které je vhodné pro hlídání dětí a zároveň je blízko zdrojům, v tomto případě potravinám či místnímu baru, který byl provozován v prostorech bývalého stánku se zeleninou. Pro žitý prostor *Party* tento artefakt fyzického prostoru představoval utilitárně vzniklé místo setkávání. Výrazný prvek technické infrastruktury sídliště tak sloužil jako místo trávení volného času ve veřejných prostranstvích.

Pokud jste *Partu* odpoledne nenašli na „větráku“, její členky často vysedávaly za rohem na vstupních schodištích východní fasády přiléhajícího domu, ve kterém bydlela Diana i Běla. Roli hrálo počasí, neboť zde byl odpoledne na rozdíl od větráku kolektoru příjemný stín. Stinný charakter tohoto zanedbaného prostranství tak občas přebil možnost lepšího rozhledu z větráku kolektoru, a to i přes to, že místo na schodech charakterizuje zvýšený výskyt odpadků i použitých injekčních stříkaček. Vysedávání ve stínu panelového domu proto ženy z *Party* praktikovaly především v horkých letních měsících.

Pobyt podobných skupin pod okny bytů na *Tupolevce* vyvolává různé teritoriální nároky ze strany některých ostatních často (ne)viditelných obyvatel. Početná neromská populace na *Tupolevce* si na pobývání obyvatel v exteriéru často stěžovala. Například paní P. zhruba sedmdesátiletá důchodkyně a bývalá prodavačka v místní trafice (ta dodnes chátrá na rohu *Tupolevky*) tuto zkušenost jako jedna z prvních osob, se kterými jsem na Černém Mostě hovořil, reflektovala takto:

Při fotografování zanedbaného prostoru mně paní sama oslovila se slovy: „Jen si to vyfoťte, ať vidí...“ Zabředáme do rozhovoru – ptám se paní, jak se jí tu žije. Hovoří o malém využívání venkovního prostoru ve smyslu, že si každý hledí sledovat pouze svoje zájmy. Stěžuje si především na bezpečnost a hlučnost romského obyvatelstva. Spojovací aspektem v tomto smyslu je v jejích promluvách latentní pocit nebezpečí. Latentní v tom smyslu, že paní tvrdí, že se sice nebojí a není to tak hrozné, zároveň však verbalizuje konkrétní problémy, které se v lokalitě vyskytují. Hovoří o problémech, které se v místě konaly v období nepokojů v sociálně vyloučených lokalitách České Republiky.⁵⁹ Podle jejích slov zde byl tehdy zvýšený počet policistů v terénu. Tvrdí, že když policistům děkovali, dozvěděli se, že to nebylo na ochranu většinového obyvatelstva, ale romského etnika. V tomto kontextu hovoří o pozitivní

---

⁵⁹ Takových akcí proběhlo v době, kdy podobné akce svolávala především v severočeských městech dnes již neexistující Dělnická strana sociální spravedlnosti, více. První akce na Černém Mostě proběhla již v roce 2011. Více v článku organizace Romea (2011), který je dostupný (online) adrese: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/privrzenci-dsss-porusovali-na-cernem-moste-zakon-police-nezasahla>. O další akci o dva roky později referovala opět Romea (2013). Článek je rovněž dostupný (online): <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/asi-30-neoancistu-se-seslo-na-prazskem-cernem-moste-protestovali-proti-nim-antifasiste>. Na některých místech Černého Mostu naleznete dodnes plakáty, které propagují setkání z roku 2013.

diskriminaci „slušných“ lidí. Poukazuje i na to, že z romských skupinek jde strach a že ulice v letním období bývá velice rušná. (terénní deník, únor 2014)

Už na příkladu teritoriálních nároků Lindy z konce předchozí kapitoly jsem ukázal, že mnozí lidé působení některých skupin a jednotlivců nahlízejí skrze vytváření hluku, nepořádku v ulicích a dalších nežádoucích jevů. Podobné skupinky se v prostoru sídliště samozřejmě tu a tam vyskytují, což může v kombinaci s mediálními zprávami⁶⁰, mimo občasného narušování pořádku, vytvářet i prostředí, které volně odkazuje k jevu, který je popisován jako kultura teroru (Taussig 1984; Bourgois 2003). Jedná se o stav, kdy je strach v lokalitách eskalován právě především tím, jaká je dominantní reprezentace a nahlížení tohoto prostoru, nehledě na skutečný rozsah a výskyt nebezpečí. Souběh nebojácnosti a zároveň pocitu nebezpečí a diskriminace tak, jak jej reflektuje paní P., povahu fenoménu vzdáleně ilustruje.

Podobně artikulované obavy, frustrace, tedy situační teritoriální nároky často vedly i k tomu, že někteří anonymní obyvatelé opakovaně volali městské strážníky také na *Partu*. Po příjezdu strážníci zpravidla shledali, že k přestupku nedošlo. K tomu je třeba dodat, že na Černém Mostě neexistovala a stále neexistuje vyhláška, která by – podobně jako v některých severočeských městech⁶¹ – regulovala pobývání ve veřejných prostranstvích i během dne.

Nemá cenu hodnotit, nakolik byla tato častá udání oprávněná či ne. Lze snad jen konstatovat, že ženy z *Party* tyto intervence nesly nelibě především v situaci, kdy příjezdem policie došlo k narušení výjimečných událostí, například venkovní oslavy svátků či narozenin jejich dětí. Takové situace byly z jejich strany hodnoceny jako bezprecedentní zákrok do svobody a nepochopitelný projev nepřejčnosti, ve smyslu „*kdo může kazit oslavu dítěti*“.

Stinné místo za domem i stanoviště na „větráku“ občas navštěvovali i partneři žen z *Party*. Do aktivit matek se však nikdy příliš nezapojovali. I přesto ale *Parta* představovala skupinu, která i s dětmi čítala přes dvacet osob. Z toho vyplývaly další specifické nároky. Postupem času proto začaly členky skupiny, pod vlivem nevyhovujícího charakteru jejich stanovišť, podnikat impulsivní aktivity. Lenka, Běla a Diana například začaly pravidelně uklízet okolí schodišť, na kterých zde sedávaly. I přesto, že vehementně zdůrazňovaly, že „*se nejednalo o jejich nepořádek*“, rozhodly se o místo neformálně pečovat. Jednalo se tak o nikdy nekončící činnost, neboť prostor byl permanentně znečišťován některými ostatními obyvateli:

Sedíme s dětmi i Lenkou, Dianu, Bělou a dalšími za domem na schodech a diskutujeme. Mezi hraje si děti z okna náhle přiletěly použité dětské plenkové kalhotky. Lenka hlasitě lamentuje, všichni vstanou a hledí směrem vzhůru, jestli nezahlédnou, ze kterého okna plena přilétla. Hladká a matně se lesknoucí fasáda paneláku však nenabízí žádné indicie. Všichni si uvědomují, jak nebezpečný tento

---

⁶⁰ Mediální zprávy z Černého Mostu se tu a tam objeví v mainstreamových médiích, pro příklad lze uvést krátký článek iDNES.cz (2016) referující o potyčce policistů s místními výtečníky. Článek je dostupný (online) na adrese: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/policie-zasahovala-na-cernem-moste-doslo-k-potycce.A161025_093942_praha-zpravy_nub.

⁶¹ O logice zákazů sezení ve veřejných prostranstvích referuje například Z. Trachtová (2015) na serveru iDNES.cz. Článek je dostupný (online): https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozhovor-s-frantiskem-luklem.A151019_102729_domaci_zt. O rozhodnutí Ústavního soudu ČR o nelegálnosti tohoto zákazu referuje článek P. Třešňáka (2017). Text je dostupný (online) na adrese: <https://www.respekt.cz/tydenik/2011/35/mesta-kde-zakazali-sedet>.

vyhozený objekt mohl být pro pobíhající děti i sedící dospělé. Po chvíli se nezávazné trávení volného času vrací k normálu. (terénní deník, červenec 2015).

Členky *Party* byly na takové události v prostředí *Tupolevky* zvyklé. Podobně se musely denně pohybovat v prostoru, kde jsou dlouhodobé problémy s výskytem krysy severní, žijící v kolektorech a sklepech paneláku, a kde je nedostatek odpadkových košů. Zdejší kontejnery na komunální odpad často přetékají odpadky nebo jsou zaházeny nepotřebnými kusy nábytku. Takto materializovaný životní prostor dotváří specifické zakoušení veřejných prostranství. Takové prostorové (re)produkce mají vliv na hodnoty a kvality, které od veřejného prostoru jeho uživatelé očekávají a které mu přisuzují. Přístup *Party* tak osciloval mezi apatií a občasnými snahami, které byly buď předem odsouzeny k udání anebo k tomu, že se uklizený prostor vrátí do původního neudržovaného stavu. *Parta* tak nejen odkrývala svůj každodenní život ostatním obyvatelům sídliště, ale stala se důkazem, že je možné ve spíše odpuzujících veřejných prostranstvích *Tupolevky* trávit čas a dokonce se o takto zdevastované místo starat. Jenže co pro jedny představuje starost o místo, může pro druhé znamenat aktivitu hraničící s narušením vyhlášek o veřejných prostranstvích⁶².

5.3 Další prostory neporozumění

Ze strany *Party* tak sílily hlasy po tom, aby byla neutěšená situace ve veřejných prostranstvích produktivně řešena. S blížící se zimou 2015 jsme v rámci projektu komunitní koordinace proto společně s Lenkou a dalšími naplánovali setkání, jehož účelem měla být diskuse o stavu lokální komunity a veřejných prostranstvích v oblasti *Tupolevky*. Mělo se jednat o setkání, kdy budou diskutovány formalizovatelné i neformální nároky vyplývající z života v lokalitě. Proto byly na první setkání skupiny – podobně jako v případě pracovní skupiny na *Mikojance* scházející se ohledně provozu *Výměníku* – přizvány i dvě zástupkyně radnice, místostarostky pro kulturu a pro životní prostředí. Místostarostka pro kulturu, zvolená za středopravicovou stranu, předem deklarovala, že v akci nespatřuje žádný politický přínos. Tento její postoj silně ovlivnil atmosféru setkání. To se nakonec uskutečnilo v listopadu 2015 na půdě místní základní školy. Moderované diskuse se zúčastnila převážná část členek *Party* i s několika partnery a dětmi.

Setkání se od počátku ubíralo zvláštním směrem. Jako organizátor jsem dostatečně nezohlednil rozdílnost jazykových kódů a forem nárokování prostoru. Diskuse mezi *Partou* a volenými zástupci (a tedy rovněž správci) odhalila různá pojetí představ o povaze toho, že je něco veřejné. Tento nesoulad byl nejviditelnější ve chvíli, kdy došla řeč na trávení volného času v prostoru sídliště. Společně s obvykle aktivní Lenkou se v diskusi vehementně projevovala především Běla, mladší členka *Party* žijící se třemi dětmi a partnerem v nájemním bytě naproti Lence:

Lenka: Dětský hřiště, klasický tu chybí. Protože ze školy je vyhazují, od Domu dětí a mládeže (dále DDM) je taky vyhazují. Celý léto, a ty děti nemají kde být.

⁶² V Praze mimo obecných regulí rušení veřejného pořádku platí i další vyhlášky. Seznam je dostupný (online): https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlascky_a_narizeni/uplna_zneni_pravnich_predpisu_hl_m_prahy/verejny_poradek.html.

Běla: Lavičky, to je u nás taky velkej problém, protože je krásně, my jako maminky s dětmi vylézáme v podvečer a scházíme se za barákem na schodech, a tím pádem, že tam sedíme, tak si stěžujou, že tam hulákáme a tak.

Místořostka pro kulturu: Lavičky jsou věčné téma, mám pocit, že se nemůžeme zavděčit... Jakmile chceme někde umístit lavičku, tak se obyvatelé bouří, že tam bude docházet k rušení nočního klidu. Případně lavičky, který už jsou, tak chtějí taky odstranit.

Běla: Kam ale máme jít my? Tady je to velký školní hřiště, takže my si sedneme na ty schody a máme přehled o dětech. Nebo na větrák, na kanál, tady. Michal už zná ty naše místa. Protože my jsme viditelný a děti nám tu lítají. A lidi si stěžujou, že tam sedíme, neprojdou, chápu, přijdou s nákupem, vidějí ty schody zabraný náma, tak mají šok, prostě, že musejí zase přes nás procházet. Kam se máme přesunout, jako jde především o prázdniny.

Lenka: Přitom tady je Idol (bývalá budova občanské vybavenosti, tehdy nonstop, pozn. autora). Tam bylo hřiště. Tady bylo hřiště, tady pískoviště. To všechno zrušili...

Místořostka pro kulturu: Kdo je tedy vyhazuje a proč (z hřiště DDM, pozn. autora)?

Lenka: Naše děti si tam byly hrát, několikrát loni a vyhodili je, že tam nemají, co dělat.

Místořostka pro životní prostředí: Já mám pocit, že to má DDM ve správě.

Lenka: Vždyť tam chodíme odjakživa, bylo otevřený.

Místořostka pro životní prostředí: Předávalo se DDM do správy, netvrdím, že není veřejný.

Lenka: V globálu ale nemají děti kam jít. O víkendu je školní i DDM hřiště zavřené. Přelézají plot, přes léto to bylo do nějakých pěti šesti otevřený, ale stejně dlouho bylo světlo, děcka si hrály do osmi devíti, okamžitě je vyhazovali, přijeli i měšťáci několikrát, kvůli tomu. (setkání Party a spol. s místostarostkami, listopad 2015)

Přesněji řečeno, ukázalo se, že prostor *Party* nedefinují vyhlášky a kategorie jako veřejný či soukromý, správa či vlastnictví, ale především přístupnost, funkčnost, využitelnost, (ne)užitečnost a bezpečnost pro ně i pro jejich děti. Zástupkyně radnice se naopak v diskusi pochopitelně pohybovaly v mantinelech majetkoprávních vztahů a agendy správy nemovitostí a veřejných prostranství. Pro členky *Party* tyto rámce nejsou jen těžko srozumitelné, ale také nelogické.

V porovnání s nedorozuměním mezi Lindou a Alicí ohledně provozu *Výměníku* a jejího okolí tak zde dochází k mimoběžnosti nároků v opačném gardu. Linda požadovala celkovou proměnu fungování veřejných prostranství. Šlo jí o regulaci, i když velmi dobře chápala, jaké jsou formální mantinely správy a provozního řádu veřejných prostranství. Pro *Partu* nejsou formální pravidla zdaleka tak důležitá a jejich nárokování vychází ze snahy dostatečně využít

zdroje, které jsou v dosahu. Otevřený, vyprázdňený prostor sídliště je proto ideálním prostředím. Sledujeme tak různá pojetí „potenciálu“ sídlištního prostoru. Protikladnost mezi Lindinými nároky na regulaci veřejných prostranství u *Výměníku* a teritoriálními nároky *Party* spočívá také v tom, že Linda do velké míry sdílí nahlížení prostoru z pohledu místostarostek. I když se tak Linda s *Partou* pravděpodobně nikdy nestřetla a nebyla ovlivněna jejími teritorii, podobné nároky na regulaci veřejných prostranství mají nepřímý a důležitý vliv na tvorbu správních agend a dohlížení nad děním ve veřejných prostranstvích, a spadají tak do stejného režimu jako telefonáty na policii kvůli hluku či bezpečnosti ve veřejných prostranstvích.

Nesouladnost zájmů *Party* a lokálních političek, které mají na starosti část správy veřejných prostranství, způsobilo, že toto a ani další následné setkání nemělo viditelný efekt. I explicitní a splnitelné požadavky *Party* v podobě výstavby veřejného dětského hřiště či přidání odpadkových košů zůstaly nevyslyšeny.

Vzniklá situace zároveň odhalila, že plánovací setkání tohoto typu vyžaduje určitou znalost slovníku agend místní samosprávy, majetkoprávních vztahů či legislativy. Diskutující radní se zároveň nebyly schopny sladit s logikou nárokování prostoru na základě prosté deklarace tohoto nároku. Z obecnějšího hlediska je pak třeba uvažovat o tom, do jaké míry jsou takové režimy teritoriálních nároků vůbec slučitelné, pokud správci (političky) chápou konsenzuální rozvoj veřejných prostranství v mantinelech veřejného mínění, platných legislativních norem, řádů a vyhlášek a skupina situačních uživatelů nárokuje prostor sídliště na základě jeho potenciálu založeného na kolektivistickém urbanismu vtěleném do podoby veřejných prostranství.

Tento výřez z (re)produkce prostoru na *Tupolevce* ukazuje specifický režim, na kterém je možno nahlédnout nesamozřejmost a nejednoznačnost některých nároků v prostoru celého sídliště. Pro hlubší rozbor tohoto tvrzení se následující výklad bude pohybovat mezi *Mikojankou* a *Tupolevkou*. Propojení nároků Lenky, Diany či Běly s prostorovými praktikami a žitým prostorem Lindy, Ivana či Ladislava totiž může odhalit nejen vztah neformálního nárokování a správy veřejných prostranství, ale i ozřejmit, že toto nárokování veřejných prostranství je specificky zaštiťováno a posilováno povahou obývání a vlastnění bytového fondu na sídlišti. Jinými slovy, klíčem k dalšímu zkoumání (re)produkce prostoru ve většině středo a východoevropských modernistických měst je sídlištním původně „cizí“ kontext soukromého vlastnictví. V neustálém napětí mezi kolektivitou a individualitou je totiž obsažen fluidní vztah normativity soukromých majetkoprávních poměrů a potenciality nárokování veřejně spravovaných sídlištních prostranství. Pro náležité pochopení tohoto procesu je třeba vysvětlit, jak je na sídlištních (re)produkováno soukromé vlastnictví.

5.4 Kvazi-vlastnictví nemovitosti: odkaz socialistického dědictví

V průběhu 90. let 20. století byla velká většina nemovitostí v zemích východní a střední Evropy, a tedy i v České republice, buď restituována do rukou původních majitelů nebo – jako v případě většiny bytového fondu vybudovaného během socialistického režimu – odprodána přednostně usazeným obyvatelům. Napříč střední a východní Evropou docházelo různou měrou k privatizačním procesům, které mnozí sociální vědci označují *Give-away Privatization* (Lux, Sunega 2014) nebo *Big Bang Right to Buy Privatization* (Murie et. al 2005). Díky

svému rozsahu a společenské poptávce tyto procesy dodnes ovlivňují utváření městského prostoru i veřejných prostranství napříč prostorem post-socialistického města. Široce podporovaná politika privátního vlastnictví obytných nemovitostí byla v České republice po roce 2009 ještě posílena prostřednictvím globalizace domácího trhu s nemovitostmi. Globalizaci od roku 1995 bránil tzv. „devizový zákon“, jehož cílem bylo regulovat možnost nákupu nemovitostí fyzickými osobami z dalších zemí. Přesněji, do roku 2009 neexistovala právní možnost pro osoby s jiným než českým občanstvím vlastnit byt či dům, vyjma situace, kdy tyto osoby měly trvalý pobyt v České republice, nebo tuto nemovitost nakoupili jménem společnosti, kterou zastupovali. Zrušení této regulace představovalo jednu z podmínek Evropské unie pro vstup České Republiky do tohoto mezinárodního společenství: tedy volný trh a svobodu distribuce nemovitostí.

Praha a další města napříč střední a východní Evropou se díky tomuto jevu nachází v situaci, která odhaluje důležitou tendenci: *nevlastnit* nemovitost je stále vzácnější. Nevlastnictví bytu se tak jako v případě Lenky, Běly či Diany z *Tupolevky* v jemných nuancích promítá ve schopnosti formalizovaně a viditelně vstupovat do některých sfér teritorializace sídliště.

Možnost vlastnit je naopak některými současnými vlastníky pojmána zvláště automaticky a neproblematicky. Hladký průběh privatizace jako by zastřel, že osobní vlastnictví bytu na sídlišti bylo ještě před třiceti lety nemožné. Na starousedlickém charakteru skupiny předsedů SVJ z *Mikojanky* lze proto ilustrovat vztah kolektivu nejen k vlastnictví panelových domů, ale i k veřejným prostranstvím.

Tato tendence mi začala plně docházet po tom, co na konci prosince 2015 školník Pavel z *Mikojanky* uspořádal vánoční přípitek pro osoby, které se podílely na úspěšné realizaci přípravného kulturně historického programu projektu Mikojanka 25. Projekt byl tehdy v plném proudu. Na produkci sousedských setkání, drobných plánovacích akcí i na produkci výstavy se podíleli nezanedbatelnou měrou také rezidenti – především Ivan, Ladislav a Pavel. Povánoční setkání proběhlo v mrazivém počasí, přičemž Pavel přinesl na zahřátí láhev whisky. Během asi dvouhodinového povídání se zde vystříдалo zhruba sedm lidí. Mimo Pavla a Ivana přišli další bývalí i současní předsedové SVJ, ale třeba i Jiří, který je technikem stavebního BD, které se o většinu budov v celém okrsku stará. Všichni tito muži, což je samo o sobě dost signifikantní⁶³, byli nějakým způsobem zainteresováni ve správě zdejších budov, ať už to byly paneláky nebo, v případě Pavla, základní škola.

S mizející whisky byla nálada stále povznesenější. S vědomím vydařené spolupráce na projektu, jako by všechny dřívější tenze nebyly důležité. Počaly se odhalovat dlouhodobé a hluboké vazby mezi jednotlivými účastníky přípitku. Vzpomínalo se na obtíže s nastěhováním v roce 1990 a na první léta života *Mikojanky*. Na nádvoří před školou se znovu odehrávaly barvitě příběhy popisující příkoří, ohrožení, neschopnost, vchytralost a především reaktivitu původních obyvatel. Nejpilnějším vypravěčem toho večera byl Josef,

---

⁶³ V prostředí *Mikojanky* bylo v té době možno napočítat mezi téměř dvaceti BD a SVJ, pouze dva subjekty, jež vedly ženy. Celkově pokud nahlédnete do obchodního rejstříku, zjistíte, že převážnou většinu funkcí předsedů a pozic v předsednictvech okupují muži. Příčiny, proč tomu tak je, lze v prostředí České republiky odvozovat kromě všeobecně nerovného obsazení žen ve veřejných funkcích také z faktu, že předsednictví v SVJ je všeobecně považováno za technicko-správní pozici, která je stereotypně považována za ženám vzdálenou.

majitel místního obchodu s potravinami a bývalý předseda SVJ, které dnes vede Ivan. Josef byl také původně kmenový pracovník z ČKD. Díky svému postavení v podniku se pohyboval na sídlišti Černý Most už během stavby. Znal proto plno příběhů spojených už se zrodem sídliště. Diskuse mimo jiné odhalila, že nejen Josef, ale i Ivan a Ladislav se díky dobové politice podnikových BD pohybovali kolem svých bytů ještě před tím, než byly dokončeny:

Josef: Byl tam Kortus, stavbyvedoucí pro náš barák. Já to (stavbu paneláků na Mikojanec, pozn. autora) jedu kontrolovat, šef mi dal z ČKD volno, věděl, že se starám a svou práci si udělám. Kortus hlásil, „už jsou tam všechny hasičáky“, tak já jak blbec prolezl celej barák, všech deset vchodů a říkám mu, „Kortus, v desátým vchodě nejsou hasičáky!“ No a on, že to napraví. Tak jsem druhý den přijel, zkontroloval jsem to, podepsal mu to. Pak jsem náhodou vlezl do sklepa a zjistím, že je zase celej suterén bez hasičáků. Tak jsem obešel celej barák, vchod od vchodu, koukám na fasádu a říkám si, to je divný, že my máme přírodní parapety v devátým a v prvním a druhým jsou bílý. Oni je nenatřeli, protože jim došla barva. V desátým vchodě měli jen porcelánový hlavičky u kohoutků. My měli nerezový. No a ten Kortus si schovával věci v jedné velké místnosti ve čtvrtém vchodě. Já to na něj zkusil: „Kortus, v pátým vchodě chybí plechy do trouby.“ A On: „Nemám, budou...“ Budou... Čekal úplatek. Zuřil jsem: „Krucinál, tady nejsou plechy, tady dvířka od skříní...“

Ladislav: Vstupní dveře jsem z něj musel vymámit...

Josef: Přesně... A já si tedy říkám, „Musím si to zkontrolovat, aby mne nevočůral.“ Tak ten barák obcházejím a furt jsme od jedné místnosti neměli klíče. Měl jsem padesát fabkovejch klíčů, až jeden fungoval. My jsme čuměli, ta místnost byla plná...

Ivan: Tam to bylo zastavěný až po strop. Tam byly vany... Měl to na melouchy. My jsme se domluvili asi v deseti lidech a přes noc jsme mu to vyklidili, vymetli. Jen jsme čekali, kdo ho uvidí druhý den, jak se vzteká, že mu šlohlí lup. Pak jsme z toho vybavovali byty, když něco chybělo, to už jsme se pak starali. Záchod, jsme vyměnili, dveře od skříně vyměnili...

Pavel: To už dneska není, to musí být převzetí, všichni se třesou. Běhají jak čamrdové...

Ladislav: Mně sem převezli nábytek ze Dvora Králové, kde jsme bydleli u rodičů. Tady jsme bydleli ve čtvrtém, ale nejel výtah. Tak jdu za Kortusem: „Slibils mi, že pojede výtah!“ Netvářil se, tak já: „Kortus, kolik chceš?“ A on: „Dej mi kilo?“

Ivan: Já jsem za nim šel, říkám: „Hele Fando, zprovozníš mi výtah?“ Tak mi ho zprovoznil, ale jen do konce pracovní doby. Jen tam namontoval pojistky.

Ladislav: Já jsem totiž ty pojistky od něj dostal za to kilo... tak já jsem si je doma namontoval. To byla hrozná svine... (vánoční setkání s obyvateli Mikojanec, prosinec 2015)

Nostalgické historky, u nichž je druhotné, nakolik jsou pravdivé, pokud se na nich všichni přítomní shodnou, poukazují v širším kontextu na teritoriální nároky přetrvávající do současnosti. Velká část činovníků BD, které lokalitu spravovalo a spravuje, je zároveň členy předsednictev místních SVJ. Vztah a nárokování sídliště tito předsedové situačně odvozují od společného utváření, někdy až „mytických“, obrazů úplných počátků sídliště (srov. Lehečka 2013a).

Reflexe minulých praktik posilují specifický režim současného nárokování. Ten se historicky zakládá na možnosti přístupu ke zdrojům v socialistické minulosti – Ivan, Ladislav i Josef, stejně tak jako postava Kortuse, zachycují privilegované a klientelistické vazby napříč sídlištěm ještě před jeho dokončením.⁶⁴ Tehdejší režim vztahu k nemovitému majetku lze nejlépe definovat tak, že se soukromému vlastnictví podobal, i když se formálně a legálně o skutečné vlastnictví nejednalo.

Socioložka Olga Šmídová (1996; srov. Kharkhodin 1997) si povšimla, že prostředí pozdního socialismu bylo na ekonomickou transformaci vlastnictví takřkajíc „připraveno“. Státní, podnikové i družstevní formy držby a mimo jiné právě tzv. právo osobního užívání nemovitosti (Pelikánová 2009: 286), jež představovalo, mimo osobního vlastnictví rodinných domů, v podstatě jedinou možnost, jak obývat byt, vytvořilo podmínky pro vznik klientelistického prostředí materiálních a finančních vztahů, které lze nejlépe popsat jako režim kvazi-vlastnictví (Šmídová 1996). Peter Marcuse (1996: 135) podobně tvrdí, že právo na užívání se často proměnilo do permanentního a přenosného privilegia. To znamená, že ačkoli státní aparát deklaroval, že v socialistickém zřízení není místo pro soukromé vlastnictví, stále existovaly neartikulované a neoficiální cesty nápodoby vlastnění bytu ve vlastnictví lidu (Kharkhordin 1997).

Diskuse o Kortusovi, svépomoci, šmelení i uplácení ilustruje, že Ivan, Josef i Ladislav této dobové ambivalenci rozumí a odvíjí od ní svou vlastnickou historii na sídlišti. Demonstrují tak i své zvnitřnění toho, že ambice socialistických států vytvořit totální prostor, ve kterém je soukromá sféra integrální součástí jeviště společenského života egalitářské společnosti, mohla být dlouhodobě narušována skrze specifické prostory reprezentací. Konkrétně kontra-praktikami usilujícími o přivlastnění či držbu moci nad zdroji, které se v takto (re)produkovaném prostoru nacházely. Cílem však není dokázat, že se tak věci skutečně odehrávaly. Chci především nastínit, že určitou zakořeněnost kvazi-vlastnických vztahů potvrzuje přetrvávající existence skupiny předsedů SVJ. Skupina na tomto „mytickém“ prazákladu částečně ustavuje svoje formální i neformální teritoriální nároky, které následně určitým způsobem posvětila privatizace.

---

⁶⁴ Podobné nároky jsem zaznamenal i na sídlišti Stodůlky, kde si budoucí obyvatelé, především ti z vyšších pater sociální hierarchie, jezdili v 80. letech na stavbu sídliště vybírat konkrétní byty na základě výhledu (Lehečka 2013a).

5.5 Odstíny privatizace

Privatizace modernistických sídlišť, která ve střední a východní Evropě vypukla v raných 90. letech část z kvazi-vlastnických tužeb a mocenských vztahů nenápadně absorbovala.⁶⁵ Proces privatizace byl v České republice odstartován v roce 1991 a sestával z několika částí. Například Sládek tvrdí, že se zdaleka nepodobal „velkému třesku“ privatizací (Sládek 2013), jež proběhly v dalších střední a východoevropských zemích: v Polsku, Maďarsku či Pobaltí (Gorczyca 2016; Hegedus, Tosics 1996; Hegedüs, Tosics 2005; Jaffe, Turner, Victorin 1995; Kovács, Douglas 2004; Lehečka, Nessler, Liubimau 2021; Marcuse 1996). I přes různou míru intenzity a legislativní ukotvení jsou lokální podoby privatizace podobné. Podobnosti vyplývají především ze dvou provázaných faktů: 1) sídlištní bytový fond neměl před-socialistickou vlastnickou historii a 2) strategie transformačních a privatizačních procesů v jednotlivých státech vycházely z podobných legislativních a ekonomických rámců (Stenning, Smith, Rochovská, Świątek 2010; Turkington, Van Kempen, Wassenberg 2004).

Na rozdíl od některých pozemků na sídlištních nebylo sídlištní bytový fond po roce 1989 komu vracet. I proto v pražském kontextu došlo v roce 1991 k převedení necelých 200 tisíc státních i podnikových bytových jednotek přímo na hlavní město Prahu (KPMG 2016). Privatizační problémy sousedské komunity na pražských Stodůlkách v polovině 90. let popisuje například Laurent Bazac-Billaud (1996). Nutnost utvořit kolektivní subjekt schopný zažádat o půjčku na dům v Bazac-Billaudem zkoumané komunitě vytvořila prostředí, které oscillovalo mezi kooperací a konfliktem. Akteři mého pozdějšího výzkumu na Stodůlkách na období kolem privatizace vzpomínali také jako na období nestability a nejistoty, neboť některé domovní komunity měly tehdy značné obavy z toho, že město nabídne budovu k prodeji soukromému subjektu (Lehečka 2013a). Odprodej třetí straně se v České republice naplnil především v případě severočeských sídlišť, kde docházelo k machinacím s privatizacemi.⁶⁶ Panelové domy nebo celé sídlištní okrsky se tak v některých městech staly prostředkem, jak vydělávat na chudobě. V pražském prostředí pak stojí za zmínku příběh sídliště Písnice stojícího v blízkosti vietnamské tržnice SAPA. Toto sídliště, jež bylo postaveno v 80. letech 20. století, bylo v 90. letech převedeno do vlastnictví státem ovládané společnosti České energetické závody (dále ČEZ). I přes snahu místních o privatizaci prostřednictvím založení kolektivního bytového subjektu zde k odprodeji nájemníkům nikdy nedošlo. Občané tohoto sídliště se již dlouhá léta obrací na soud, nicméně privatizace se jim dosáhnout nepodařilo. V roce 2017 pak ČEZ prodal celé sídliště i s nájemníky developerské společnosti. Nový vlastník prakticky ihned po převzetí razantně navýšil nájemy, přičemž další růst nájmu zde probíhá anuálně (Rychlíková 2020). V současné době tak podle slov místních obyvatel zhruba polovina původních rezidentů sídliště opustila.

Pokud nezůstaneme pouze v České republice, stojí za zmínku Litva, kde privatizace probíhala také zhruba od roku 1991. Tamní proces privatizace obytných nemovitostí zahájený tzv. „zákonem o privatizaci“ (Wöllmann 1994: 87) vedl k tomu, že už v roce 1994

⁶⁵ Například v Maďarsku existovala možnost vlastnit byt v panelovém domě už před rokem 1989 (Murie et al. 2005).

⁶⁶ Celou anabázi kolem BD Krušnohor až do současnosti shrnuje článek Saši Uhlové a Pavla Šplíchala (2018) na serveru A2larm.cz. Text je dostupný (online) na adrese: <https://a2larm.cz/2018/09/most-k-ceske-politice/>.

představoval poměr soukromého vůči veřejnému vlastnictví bytů v celé Litvě 94 ku 6 % (Lieberman, Ewing, Mejstřík et al. 1995). Samotný privatizační proces přitom probíhal poněkud odlišně formou tzv. šeků, tedy jakýchsi kupónů v hodnotě od 1 000 do 5 000 rublů podle stáří občana. Tyto kupóny byly přidělovány všem domácnostem a jejich hodnota většinou téměř stačila na odkup bytu s nutností doplácet maximálně 20 % z celkové ceny (ibid:17). Tato forma privatizace vedla ve spojení s odlivem Rusů, po kterých zejména ve východní oblasti Litvy zůstalo značné množství prázdných bytů, v první polovině 90. let. 20. století k vytvoření specifické dynamiky trhu s nemovitostmi. Lokální situace se tak velmi rychle proměnila ze stavu, kdy bylo soukromé vlastnictví oficiálně zapovězeno, do situace, kdy mnozí Litevci s nemovitostmi začali čile obchodovat a dokonce spekulovat. Například dobové lokální deníky ve městě Visaginas tuto tendenci ilustrují enormním výskytem inzerátů na odprodej či koupi bytů v tehdy transformovaném „atomovém“ městě (Lehečka, Nessler, Liubimau 2021).

Jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole, obyvatelé *Mikojanky* byli ve specifické situaci. Ivan, Josef i Ladislav se již na konci 80. let 20. století stali družstevními podílníky, na základě čehož získali byty na Černém Mostě. Výše podílu ve formě bytu o velikosti 3+kk v panelovém domě typu Larsen-Nielsen byla tehdy okolo 35 000 Kčs. Družstevnění tak bylo už za socialismu jednou z oblíbených forem, jak se soukromému vlastnictví nemovitosti alespoň přiblížit. I proto v jednotlivých pětiletkách od roku 1965 do roku 1985 představovalo zhruba třetinu celkové výstavby (Pelikánová 2009: 292). Díky existenci družstva měly komunity na *Mikojance*, stejně jako na mnoha dalších sídlištích napříč Československem, určitou výhodu v tom, že v době privatizací nemusely procházet bolestivým obdobím zakládání družstevního subjektu za účelem odkupu domu. Zakládání nového subjektu se ale tito obyvatelé pod vlivem touhy po soukromém vlastnictví nakonec stejně nevyhnuli, a tak zde byla většina družstevních panelových domů převedena na SVJ již během 90. let 20. století. Družstvo ale nezaniklo a část bytového fondu i společných prostor v panelových domech je tak stále ve správě BD, neboť zdaleka ne všechny byty byly odkoupeny usazenými obyvateli. BD, které působí na *Mikojance*, je zároveň rozsáhlým subjektem, derivátem původního bytového družstva socialistického a spravuje bytové objekty na více pražských sídlištích.

5.6 Privatismus

Z výše uvedených důvodů v současné době byty ve veřejném vlastnictví, tedy ty, v nichž bydlí například Běla i Diana, představují v Praze méně než 5 % z celkového počtu obytných nemovitostí. Na pozadí takto rozsáhlého procesu privatizace zároveň vznikl prostor i pro specifickou kulturní tendenci, která teritoriální (re)produkce prostoru sídlišť zásadně ovlivňuje.

Tato tendence se nazývá privatismus (Hirt 2012). Na rozdíl od privatizace, kterou lze považovat za socioekonomický proces, představuje privatismus kulturní nastavení, které se projevuje masovým příklonem v soukromému vlastnictví. Ačkoli má tento režim kořeny v neoliberálních ekonomikách zemí západní Evropy, především v Thatcheristickém konceptu

Right to Buy (Turkington, Van Kempen, Wassenberg 2004: 152)⁶⁷, podařilo se mu získat nesmírně silnou a specificky ukotvenou pozici právě v post-socialistických a post-sovětských zemích. Prostředí „vzestupu soukromého vlastnictví“ (Bailey 2000: 395 in Hirt 2012: 17) tak vzniklo i díky socialistickým predispozicím v podobě kvazi-vlastnictví a práva na užívání, která se ukázala jako komplementární s post-socialistickým důrazem na financionalizaci a komodifikaci městského prostředí. Tento vzestup soukromého vlastnictví se blíží hegemonii, která je daleko pevnější a ukotvenější než v některých západních zemích. Například ve Francii, Holandsku, Německu či Rakousku je inklinace k soukromému vlastnictví nemovitosti v městech daleko pozvolnější. Sonia Hirt dokonce tvrdí, že východní privatismus funguje jako ten západní, jen „na steroidech.“ Jinými slovy, jedná se o privatismus, který je poháněn silou dlouho potlačovaných práv (Hirt 2012: 27).

Vzestup soukromého vlastnictví je doprovázen logickým úpadkem veřejné sféry. Proměna poměrů se projevuje dynamickými strukturálními změnami. Například oslabováním státní moci či omezením zodpovědnosti státu za některé dříve garantované domény bytové politiky. Zodpovědnost je tak stále více přenášena na privátní subjekt či jednotlivce (Hirt 2012: 17). Majoritní většina české společnosti (stejně jako v dalších post-transformačních zemích) silně inklinuje k soukromému vlastnění, především kvůli všudypřítomné nedůvěře ve výhodnost a rentabilitu veřejného vlastnictví. Tato tendence má původ v negativním obrazu dopadu socialistického hospodářství a často až nekritickým lpění na principech neoliberálního volného trhu (ibidem: 25). Po dvaceti až třiceti letech nabývání hegemonie začíná privatismus odkrývat svoje prostorové důsledky v podobě enormního tlaku na trh s nemovitostmi a nájemním bydlením (Samec 2018).

Sídlště a jejich teritoriální prostory tak bez větší úhony přežily onu proklamovanou „smrt modernismu“ právě díky tomu, že část svého kolektivismu opustily, tedy že absorbovaly část dominantních prostorových praktik spojených s fungováním kapitalistického prostoru a jeho důrazem na privátní vlastnictví bytového fondu. Tento ústupek sice znamenal zásadní faktor pro jejich socio-demografickou stabilizaci (Špaček 2012a), zároveň ale přinesl mnoho dalších méně nápadných dopadů. Je to především proto, že privatismus a kvazi-vlastnictví ovlivňují i (re)produkci veřejně spravovaného exteriéru sídlišť. Na dosavadních příbězích předsedů SVJ i *Party* jsme tak viděli, že projevům privatistické hegemonie směřující ke vzniku inertního prostoru kapitalismu mohou odolávat některá veřejná prostranství tím, že ze své kolektivistické povahy mohou být nárokována i neformálně. To je nyní třeba ukotvit i konceptuálně.

5.7 Co spojuje *Mikojanku* a *Tupolevku*: kvazi-vlastnictví veřejných prostranství

Výklad se vrací na povánoční *Mikojanku*. Jen o pár doušků whisky později začal Josef hovořit o svých snahách o optimalizaci fungování veřejných prostranství:

---

⁶⁷ Politika *Right to Buy* byla vedena neoliberální agendou konzervativní vlády Margaret Thatcherové na konci 70. a v 80. letech 20. století. Hlavní snahou bylo tehdy redukovat náklady veřejného sektoru, bydlení v obecních bytech, často s charakterem sociálního bydlení, tak bylo masivně prodáváno od soukromých rukou. Podle Turkingtona došlo od roku 1980 od roku 2001 v rámci této politiky k odprodeji zhruba 1,5 milionu bytových jednotek po celé Velké Británii (Turkington, Van Kempen, Wassenberg 2004: 152–153).

Josef: Jak všichni jezdili tou 141 (místní linka autobusu spojuje Černý Most s linkou metra B, pozn. autora), tak chodili přesně mezi krámem a barákem, tak já jsem s úřadem vyřizoval, to zelený zábradlí a oni ho tam dali.

Ladislav: Tak to jsi zavínil ty to zábradlí, na sídlišti jo?

Všichni se smějí

Josef: Je úřední, ale pozor to bude ještě veselejší. Já jim říkal, že je to málo vždyť oni to zábradlí obejdou, tam je ještě deset metrů rozdíl. Oni ale řekli, že už nejsou peníze. (...) A ty študáci chodili a říkali mi, že tady jsou díry. Tak jsme to udělali dokola. Všichni si myslí, že ten pozemek je můj, včetně paní inženýrky... na magistrátu. Ta mě vyzvala, abychom začali platit za ten trávník. Tak jsem tam s manželkou šel, než jsem tam šel, tak jsem jí několikrát odeslal mail, že tam jdu. Ona mi omylem odeslala mail, kde jí psal ten její šéf, a tam bylo napsané: „Prosím vás, tak už mu konečně odepište.“ (vánoční setkání s obyvateli Mikojanky, prosinec 2015)

Jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole, transformací vlastnictví nikdy zcela neprošla převážná část veřejných prostranství panelových sídlišť. Současná situace, je taková, že zhruba 90 % veřejných prostranství na pražských sídlišťích spravuje Technická správa komunikací a. s. (dále TSK), což je společnost založená Magistrátem hlavního města Prahy. Zbýlých deset procent je rozděleno mezi městské části a v mnoha případech individuální vlastníky, často restituenty. Kdo kterou parcelu spravuje, poznáte zpravidla na jaře a v létě podle různé výše travin na jednotlivých plochách. BD i SVJ často nejsou ani vlastníky pozemků pod svými budovami. Centralizovaná správa rozsáhlých veřejných prostranství je obyvateli hodnocena tak, že údržba veřejných prostranství selhává. Mnohé městské části na sídlišťích by sice o převedení prostranství do správy rady usilovaly, ovšem často nemají finanční prostředky na jejich údržbu (IPR 2015). SVJ a BD o pozemky také často usilují, jejich převedení je ovšem legislativně náročný a dlouholetý proces bez záruky úspěchu. Například Ivanovo SVJ mělo o odkup prostor kolem domu zažádáno po roce 2015 již více než deset let bez vyřízení. Obyvatelé jako Ivan, Ladislav či Josef si tak osvojili specifické strategie, které prostor nárokují nepřímou. Vznikají tak situační koalice nezávislé na tom, zda se jedná o formální participaci či nikoliv. Jejich cílem je často uvedení prostoru sídliště do stavu, který odpovídá reprezentacím a vnímání toho, jak by sídlištní prostor měl vypadat podle těch, kteří do jeho prostoru vstupují jako správci a zástupci vlastníků okolních nemovitostí. Vzpomeňme v tomto kontextu na Ivanovu citaci o řešení problematiky vsakování vody v blízkosti jeho domu z předchozí kapitoly. Vyjednávání s úřady bylo argumentováno v intencích snahy vyřešit problém vlastní pro-aktivitou. Předsedové místních SVJ tak často uvažují v kontextu investic, které přesahují správu jejich majetku – bytového fondu. Takové snahy představují teritoriální nárokování prostoru na základě subjektivně pocíťovaného práva na ten který konkrétní prostor nebo jeho aspekt. Ladislav tuto tendenci verbalizoval asi nejčastěji a svůj nárok zdůraznil skrze finanční nákladnost správy nemovitostí i během povánočního přípitku:

Ladislav: Jde zase o to, jestli ten projekt (Mikojanka 25, pozn. autora) je pro nás.

Odpovídají všichni: No musí bejt!.

Ladislav: To stojíme furt u toho, že jsme tu pětadvacet let, my jsme do těch baráku z vlastních prostředků narvali miliony. My jsme v rámci společenství do toho narvali devět a půl milionu. To, že jsme něco dostali v rámci Zelený úsporám to už je druhá věc, ale devět a půl milionu jsem vrazil do revitalizace paneláku. Kolik peněz sem dala městská část nebo Praha jako taková? Když spočítáme všechny ty prachy, co tady jsou. Kdybychom spočítali jen tady v baráku vedle, kolik oni nacpali do oprav, protože jim teče do spodku, osm a půl milionu. A to není vidět, jen protože to museli celý odhrabat a udělat novy izolace. (vánoční setkání s obyvateli Mikojanky, prosinec 2015)

Ladislav tematizoval absenci zájmu a podpory ze strany institucí i v situacích, kdy se jedná o potřebu udržovat okolí nemovitostí, tedy živelnou zeleň v prostoru sídliště. K tomu následně jeho soupeřníci dodali:

Josef: Psal jsem nějaký poznámky k tý zeleni, tak jsem se chtěl zeptat k tý zeleni... Láďa říkal vyřezat... Chcete jehličnatý nebo listnatý?

Pavel: Pozor, první půjdou pryč keře.

Ivan: My jsme se shodli, že tu zůstanou vzrostlý, stromy, protože ty tady nevdí a spíš se proberou křoviska, a něco je třeba udělat s těma topolama, protože to je průser. (vánoční setkání s obyvateli Mikojanky, prosinec 2015)

Přetrvávající liknavost TSK, spočívající v nedostatečném prořezávání nízkých dřevin, údržbě mobiliáře i v uklízení sněhu v zimních měsících, vedla k neformální dohodě mezi místním odborem dopravy a životního prostředí a představitelů lokálních SVJ. Pracovníci tohoto odboru zhruba od konce roku 2015 začali prakticky na objednávku prořezávat místní kosodřeviny, čímž se vystavili riziku pokutování ze strany orgánů hlavního města Prahy. Síla lokálního společenství a zejména osobní aktivity Ivana a Ladislava směrem k místní radnici proměnily formalizovanou lokální konfiguraci socio-materiálních teritoriálních nároků. Skutečný vlastník, tedy hlavní město Praha, tak ztratilo část své kontroly nad lokalitou působením teritoriálních nároků usilujících o proměnu zaběhlé a poměrně rigidní struktury správy a údržby sídliště. Boj s vlhkostí v základech domů, požadavky na prořezání kosodřevin a drobných dřevin, opravy chodníků, odstraňování „nevhodných“ laviček, to vše jsou aktivity, o kterých se místním „esvéječkářům“ podařilo, během posledních let s oficiálními správci licitovat. Neudržovaný prostor jim tak propůjčuje specifickou moc. Takto své snahy tematizuje Ivan:

Ted' se mi podařilo po poradách s panem radním K. (radní pro dopravu, pozn. autora), že to zařadili do úklidu... Ten podnik co uklízel, už se na to ale dvakrát vykašlal. Chodník na druhý straně ulice si platíme z vlastních peněz a uklízíme ho sami. Jako když se najde někdo z vlastníků a začne brojit proti výboru (vedení SVJ, pozn. autora), tak to prohrajeme, protože se vlastně staráme o věci, který nám nepatřej, ale lidem jsme to vysvětlili. Úklid trávníku tak stojí každého dvacku, to každé přežije. Nejhorší jsou ale ty bezdomovci, tady bejvaly takový stěny, ty tehdy magistrát na naši žádost odstranil, ale stejně v těch křovích ráno

třeba koukáte, jak z toho leze chlap. (go-along rozhovor s předsedy SVJ po Mikojanse, červen 2015)

Ivan, Josef i Ladislav prosazují své pojetí prostoru. Jedná o (re)produkce prostoru prostřednictvím prostorových praktik, které jsou vedeny dobrými úmysly a snahou o dobrou správu. Tyto prostorové nároky ale mají i negativní následky, které dalece přesahují zmiňované vytlačování bezdomovců.

Takové nárokování prostoru vede k vychýlení situační konfigurace a má dopady na zbylé uživatele veřejných prostranství. Snahy o prořezování keřů či odstraňování laviček, potřeba oplotit vnitroblok, ale i Lindina snaha regulovat chování dětí odkrývají, že *kvazi-vlastnictví* na sídlištích stále hraje důležitou roli. V důsledku privatizace se kvazi-vlastnické nároky pouze transformovaly do podoby teritoriálních nároků uplatňovaných ve veřejných prostranstvích. Osobní vlastnictví a delegovaná moc – vyplývající ze síly lokálních SVJ nebo BD – vytváří konfiguraci, ve které může být osobní vlastnictví situačně a symbolicky přenášeno i na veřejný prostor, o který se jinak formálně stará veřejný správce. I přes to, že neexistuje formální dohoda či opatření obecné povahy, které by tyto praxe dovolovalo, vzniká paralelní struktura vztahů mezi místními delegovanými elitami, zástupci vlastníků, a zástupci místní samosprávy či dalších institucí, tedy zástupci správců. Tak jsou z jedné strany (za jejich tichého souhlasu) obcházeny nadřazené instituce a na druhé straně dochází k vychýlení lokálního mocenského pole směrem k privilegovanému přístupu některých obyvatel a subjektů ke spoluutváření podoby veřejných prostranství, a tedy fyzické podoby sídliště. Tím se z kontra-praktik SVJ a BD (vedených snahou o dobrou správu) stávají téměř oficiální prostorové praktiky.

Veřejné prostory obsahují prvky svádějících k této formě kvazi-vlastnických nároků nepřeborné množství. Jedná se i o mřížování popelnic i prostorů pod schodišti do budov kvůli bezdomovcům, ale i likvidaci odpočinkových zón pro dospělé i děti. Ivan s jeho kolegou z výboru SVJ Radimem, pětáctyřicetiletým otcem dvou synů, zaměstnaným u policie, důvody této praxe na podzim 2014 v kanceláři jejich SVJ argumentovali v kontextu nelegální činnosti:

Ivan: Pak nechali odstranit zídky, ale tam se scházeli feťáci, lidi tam močili, já nevím, co všechno. Ty zídky se tam postavily, když tu kdysi bylo to hřiště, to je dávno zarostlý nikdo si tam nehraje.

Radim: Ztratily se nám kanály, kde myslíte, kde byly, za zídkama, protože si je tam bezdomáči nanosili, že si je pod rouškou tmy odnesou.

Ivan: Mě to připadá, já jsem sice občan Prahy 14, ale taky hlavního města Prahy. Je to (veřejná prostranství, pozn. autora) jejich, ale oni se chovají, jak kdybychom po nich něco (chtěli)... voni jsou daleko. Jako kdybychom byli nepřátelé toho města.

(...)

Ivan: Byly tu (na trávníku přímo před bytovým domem, pozn. autora) lavičky, tam se scházela omladina, bordel...

Radim: Jehly se tam nacházely, jak je někde místo, jak se můžou lidi schovat, tak se schovají. Co jsou tady ty lavičky směrem k tomu novému parku, co se říká „Romantičky“, jak tam lidi chodí. Puberťáci tam choděj, koupěj si flašku vína a seděj tam, proč ne... ale víte co, je to daleko, ničemu tam nevadějí, teď si sednou tady do altánu a budou tu bejkat (hlučet, hypoteticky – pozn. autora). Tady je to tak, lidi jdou ráno do práce a odpoledne přijdou urvaný a chtějí si odpočinout, ať je to prostě dál, ať tenhleten kulturní život není invazivní...

Ivan: musíte to nějak zorganizovat, musí to někdo uklidit a tak, to co si představuje starosta ty pevný grily, já ty jeho nápady znám. Já to zažil v USA, kde lidi přijedou do tzv. parku a v parku jsou obrovský litinový grily a dubový lavice a tam si sednou a celý den debužirují a smažej si tam stejky a všechno... Večer se odvalej do auta a odjedou a celý bordel tam nechají a pak nastoupí četa, která to všechno uklidí. Tohle kdyby tady fungovalo, tak prosím... To máte nový rok a každej vystřílí rachejtle a podívejte se, jak to vypadá... doma mají načančáno, ale venku je to nezajímá, máme problém v chodbách, natož pak na sídlišti. (rozhovor s Ivanem a Radimem, listopad 2014)

Ve všech těchto konceptualizacích je možné identifikovat specifické pojetí potřeby transparentnosti prostoru sídliště. Ivan, Radim, Ladislav, Josef i Linda usilují o to, aby jejich okolí byl dán jasný řád, který by jasně vyjevoval, co je tolerovatelné a co není. Jejich kvazi-vlastnické nárokování veřejných prostranství tuto transparentnost odvozuje od ustavení dobré socio-materiální správy, která v podstatě supluje soukromé vlastnictví.

Takový prostorový nárok ovšem vždy vede k vytlačování některých marginalizovaných nebo méně viditelných skupin, které sídliště *nespravují* nebo *nevlastní* a jejichž teritoriální nároky a pozice jsou proto různým způsobem oslabeny. Kromě lidí bez domova, dětí a dospívajících a mnoha dalších tak Ivan, Radim, Ladislav i Linda nevědomě ovlivňují i prostor *Party* ve veřejných prostranstvích *Tupolevky*.

Luboš, Ivan, Ladislav, Radim i Linda sice nikdy s Lenkou, Dianou a Bělou nehovořili, natož přímým způsobem ovlivňovali jejich prostor, i tak ale mají jejich aktivity na prostorové praktiky spojené s politikou spravování veřejných prostranství napříč Prahou 14 i na dalších sídlištích zásadní vliv, protože (re)produkují všeobecný rámec teritoriálních nároků spojených s dohledem nad prostorem modernistického města. Nezáleží na tom, jestli se jedná o fyzický prostor blízkého okolí jejich bytů na *Mikojance* nebo veřejné prostranství na *Tupolevce*. Není ani třeba hledat konkrétní stěžovatele z oblasti *Tupolevky*, nejde o osobní boj.

Jak trefně podotkla především Běla, *Parta z Tupolevky* si je vědoma toho, že jejich nárokování prostoru některým lidem způsobuje „šok“. Se svou komunikačně i mocensky znevýhodněnou pozicí vůči vlastnickým a kvazi-vlastnickým nárokům – (re)produkovaným jak ze strany správců i vlastníků – se proto *Parta* vyrovnává vytvářením vlastního situačního režimu teritoriálního nárokování. Ten není založen na znalosti původu a povahy formální organizace prostoru sídliště ani na deklaraci moci. Je vtělen, vychází z žitého prostoru skupiny, z toho, jak je prostor zakoušen ze své veřejné podstaty. Dokud jsem se o prostoru s ženami z *Party* nezačal bavit, byl tento prostor převážně nereflaktovaný, tedy neformální a křehký, neboť byl opřen především o nároky demonstrované skrze prožívání sídliště. Takto

vtělené nárokování funguje situačně podle toho, jak je schopno odolávat nárokům aktérů, kteří reprezentují a spoluvytvářejí rámce reprezentací a prostorových praktik spojených s normativním fungováním veřejných prostranství, jež jsou založené na představě „dobré správy“ a optimálním a transparentním užívání veřejných prostranství. Oba pohledy jsou legitimní. Ten vlastnický a správcovský ale spoludefinuje, co je lokálně možné a (i)legální. Křehké teritoriální nároky *Party* se těžko dlouhodobě legitimizují, neboť se v teritoriální konfiguraci nacházejí mimo formální rámce uvažování vlastníků i správců veřejných prostranství. Proto dochází na veřejných setkáních k nedorozuměním mezi správcem, vlastníky a ne-vlastníky, uživateli i dalšími, jejichž modus operandi je podobný strategiím *Party*. Svoji roli v tomto procesu může hrát i hodnotové hledisko, které může být situačně definováno sociálními nebo etnickými kritérii. Diskuse s někým, kdo logiku normativního fungování veřejných prostranství nesdílí, druhým nemusí dávat smysl. Delegation takových skupin k jednání je potom snižována především tím, že jedinec či osoba není vlastníkem nemovitostí nebo nevystupuje jménem místního kolektivního subjektu. Občanství a status trvalého rezidenta tak může být v současném sídlišti upozaděno neformálními kvazi-vlastnickými a privatistickými nároky správců a vlastníků. Kvazi-vlastnictví a správa veřejného prostoru ve spojení s vlastnickou strukturou bytového fondu tak do značné míry spoluurčuje, kdo v prostoru sídliště může nerušeně pobývat a kdo v něm v dlouhodobém horizontu zůstane.

5.8 Staří odcházejí

Pozornost je nyní třeba zaměřit znovu na *Tupolevku* a na příběh *Party*. Právě Lenka se na jaře 2017 odstěhovala. Matka jejího partnera totiž na svého syna převedla byt, ve kterém na sídlišti bydleli. Jakmile se Lenka a její partner stali držiteli podílu v družstvu, byt prodali. Lenka posléze reflektovala celou anabázi jako zásadní vysvobození. Kdykoli jsem se s ní o jejím životě na Černém Mostě bavil, hovořila o životě na *Tupolevce* jako o „bydlení v díře mezi svoločím“. Nehledě na to, že jejími nejbližšími přáteli byly romské matky, reflektovala po odstěhování především problematiku jednání romského etnika:

Měli jsme to v úmyslu, už co byl Janek (starší syn, pozn. autora) malej, ale bohužel to nešlo, byt nebyl můj, až do mých čtyřiceti. Pak se rodiče rozhodli všeho zbavit a tak se prodal, nechtěli jsme, aby tam kluci, vyrůstali mezi tou svoločí. (konverzace s Lenkou, Facebook, srpen 2018)

Její rodina dlouhou dobu snila o stěhování pryč z města do domku na venkově. Díky prodeji bytu se to skutečně stalo. S partnerem zakoupili dům v obci, která se nachází asi třicet kilometrů východně od Prahy, Lenka si zde našla práci na částečný úvazek v samoobsluze. Oproti předchozím letům hovořila velmi optimisticky a oceňovala především to, že se situace v její rodině po opuštění Černého Mostu značně zlepšila. Svoje vazby na Černý Most – i přes snahu vymezit se vůči stinným stránkám života na sídlišti – ale nikdy nezpřetrhala. S „holkami“ s *Party* zůstává v pravidelném kontaktu. Každodenní život sídliště v jejím životě, mimo setkávání s Bělou i Dianou a dalšími přímo na *Tupolevce*, figuruje i tak, že zde společně se svými syny stále navštěvuje lékaře. S *Tupolevkou* je navíc v neustálém kontaktu skrze sociální síť.

Na příběhu Lenky lze ilustrovat specifickou přichylnost ne-vlastníků k možnosti soukromého vlastnictví nemovitosti a s tím i k režimu privatismu. Soukromé vlastnictví je strategií, jak se vymanit ze spárů teritoriální nejistoty. Na pozadí Lenčiny nespokojenosti a odchodu z *Tupolevky* ale souběžně můžeme spatřit i efekty dopadů výše popsaných kvazi-vlastnických nároků veřejného prostoru sídliště. Její pozice byly vzhledem k propůjčenému bytu z jejího pohledu neperspektivní a vynucené.

V této situaci měla Lenčina domácnost „šťěstí“. Dům za městem znamená únik ze začarovaného kruhu každodenních starostí obyvatel v místě, kde vyrostla, na *Tupolevce*. I tak ale místu zcela neunikla, neboť se nadále snaží být oporou především Dianě, která na Černém Mostě zůstala:

Ti, co mají ještě rozum na svém místě, utíkají. Svoloč, Cikáni, kteří dělají jen ostudu. Hlavně děti. Fet, chlast... Ti, co čekají teď na privatizaci bytu, tak se plánují odstěhovat pryč taky, třeba Diana. (konverzace s Lenkou, Facebook, srpen 2018)

Dianina situace se během posledních let naopak stala ještě komplexnější. Porodila čtvrté dítě a i přesto, že má v současnosti dvě zaměstnání a podporuje ji i nový partner, stále musí čelit strachu z vystěhování a neschopnosti splácet hypotéku na byt, pokud by došlo k privatizaci jejich domu. Určitým projevem teritoriálního nároku v kontextu (re)produkce prostoru sídlišť tak může být paradoxně i vidina odchodu. Zafixovat svoji pozici v sídlišti vlastnictvím znamená možnost byt za úplatu opustit.

Ke zkompletování teritoriálních (re)produkcí v prostoru sídliště, jež lze demonstrovat na režimech vlastnictví a ne-vlastnictví, je však třeba osvětlit ještě jednu dimenzi post-socialistické proměny modernistického města. Ze sídlišť samozřejmě lidé jen neodcházejí. Počty obyvatel na pražských sídlištích sice v posledních dvaceti letech mírně klesá (Němec, Brabec 2015). Odchod starousedlíků je ale konstantně doplňován nově příchozími. Díky nárůstu imigrace do České republiky představují důležitou část nově příchozích osoby původem ze zahraničí (Přidalová, Ouředníček 2017). Pražská panelová sídliště vzniklá v prostředí národních socialistických států se tak postupně proměňují v (ne)viditelně kosmopolitní prostory.

5.9 Noví přicházejí

Když se Česká republika po roce 1989 stala součástí sjednocené Evropy a nových globálních konfigurací, stala se zároveň místem, ve kterém lidé daleko frekventovaněji hledají nový domov. Nově vznikající migrační politika společně s průběžně rostoucí ekonomikou otevřela cestu novým ne-vlastníkům, především ze zemí bývalého východního bloku.⁶⁸ Vzhledem ke statusu těchto nově příchozích obyvatel představovala sídliště rozumný, srozumitelný a dostupný způsob bydlení. Mezi lety 2001 a 2011 tak můžeme ze statistických sčítání vyčíst, že počet obyvatel s jiným než českým občanstvím vzrostl na některých sídlištích v Praze o stovky procent (Němec, Brabec 2015:19). To je způsobeno jak odlivem

---

⁶⁸ Bydlení migrantů v České republice se věnuje například publikace Diverzita etnických menšin: Prostorová dislokace a kultura bydlení (Bittnerová, Moravcová 2012).

původních obyvatel, tak novou výstavbou, která je k sídlištím v posledních třech dekádách přistavována. I přes tuto zásadní proměnu se však nijak zásadně neproměňuje socioekonomická struktura sídlišť. Zjednodušeně řečeno, ti kteří z různých důvodů odešli, byli nahrazeni vysokým počtem občanů Ruska, Běloruska, Ukrajiny, kavkazských republik, Vietnamu a dalších, jejichž vzdělání a socioekonomický status je velmi podobný dosavadní sídlištní populaci (Přidalová 2017; Přidalová, Ouředníček 2017).

Pokud tedy odečteme hojně přítomné ne-vlastníky v podobě pracovních migrantů v nekvalifikovaných profesích, jejichž status a teritoriální nároky a pozice se blíží spíše *Partě* a dalším vytlačovaným skupinám, lze identifikovat ještě jednu zásadní skupinu aktérů. Někteří nově příchozí obyvatelé se ve velmi krátké době po příchodu snaží stát vlastníky a daří se jim to. Tento režim teritoriálních nároků má samozřejmě vliv i na (re)produkci veřejných prostranství sídlišť. Struktura obyvatel sídlišť se mění natolik, že obyvatelé bez českého občanství v současné době představují desítky procent z celkového počtu obyvatel panelových sídlišť v Praze. Oblastmi, které v tomto ohledu vynikají, jsou sídlištní okrsky pražského Jihozápadního Města – Nové Butovice, Hůrka a Lužiny, kde se podíl výše zmiňovaných obyvatel pohybuje mezi 20–40 %, přičemž téměř polovina těchto obyvatel jsou Rusové (Přidalová 2017; srov. Němec, Brabec 2015). Sídliště Černý Most v tomto ohledu v roce 2011 představovalo sídliště průměrné se zhruba 13% podílem obyvatel s jiným než českým občanstvím, ke dnešnímu dni je toto číslo o poznání vyšší.

Globalizační proudy ve spojení se zrušením devizového zákona otevřely i trh s nemovitostmi na sídlištích. Privatizace a porevoluční snaha některých obyvatel sídliště opustit a individualizovat svoje bydlení v satelitních oblastech navíc pro globalizaci trhu vytvořila v některých sídlištích ideální podmínky. Dochází tak k pozvolné obměně obyvatelstva. Tato souhra privatizace a globalizace tak vytvořila podmínky právě pro to, aby sociální struktura panelových sídlišť, i přes určitou stigmatizaci povahy tohoto druhu bydlení (viz kapitola 1), ve většině z nich zůstala poměrně stabilní (Gibas 2019; Špaček 2012a; Špaček 2020). V makro měřítku tak může teritoriální konfigurace, v níž dochází k hegemónickému postavení soukromého vlastnictví, paradoxně přispět k určité formě stabilní (re)produkce systému jako celku. To platí dvojnásob v situaci, kdy pražská populace z hlediska úbytku starousedlíků oproti novým obyvatelům vykazuje migrační saldo, kdy pokles „původní populace“ dohání především obyvatelé s jiným než českým občanstvím (Přidalová, Ouředníček 2017). Pro hlubší osvětlení tohoto fenoménu je potřeba na chvíli Černý Most opustit a vydat na jihozápadní okraj Prahy.

Sergej a Anna přišli do České republiky ve druhé polovině 90. let, avšak každý z nich představuje jinou generaci příchozích z post-sovětských republik. Bydlí na sídlišti Lužiny poměrně blízko sebe, ale osobně se pravděpodobně neznají. S oběma z nich jsem se intenzivně setkával během roku 2018, kdy jsem s kolegyní Marií Heřmanovou prováděl aplikovaný etnografický výzkum v rámci mezinárodního projektu *Arrival City*, který financovala pražská pobočka Goethe-Institutu. Cílem projektu bylo analyzovat, jak se prostory panelových sídlišť proměňují pod vlivem výše zmiňovaných migračních proudů (Heřmanová, Lehečka 2019). Vzhledem ke statistickým datům padla volba právě na Jihozápadní Město a jeho okrsky Lužiny, Hůrka a Nové Butovice. Tyto sídlištní celky byly postaveny v podstatě ve stejnou dobu jako *Tupolevka* i *Mikojanka*, tedy na přelomu 80. a 90.

let 20. Století. V okolí Nových Butovic a Hůrky však výstavba bydlení pokračuje extenzivně i v sídlištních prolukách dodnes. Původní sídliště i nové stavby se v průběhu času staly místem, kde se usazují především občané ze zemí bývalého východního bloku.⁶⁹ Tak to reflektuje i Anna, která sama sebe považuje už v podstatě za starousedlíka:

Anna: Všechny ty novostavby skupujou Rusové, Rusové nechtějí bydlet ve starých barácích, tedy pokud na to mají, tak se snaží jít do nového.

ML: To je nějaká strategie?

Anna: Spíš, že se nemusí investovat do oprav a myslím, že statusový to taky je, ona víceméně, ta Hůrka, nový baráky, okolo tam jsou nejvíce ty Rusové, oni se vlastně nesetkají ani s těmi Starými Butovicemi, jen sednou na metro a jsou v centru. (rozhovor s Annou, červen 2018)

Nejenže tak roste populace⁷⁰, ale vznikají nové enklávy a některé domy jsou více než z poloviny osídleny obyvateli s jiným než českým občanstvím s povolením k trvalému nebo přechodnému pobytu i osobami, které již české občanství získaly. Právě to je příklad Anny i Sergeje.

Anna dorazila do České republiky v roce 1999 jako devítileté děvče. Její rodina opustila Ižjevsk v Undmurtské oblasti poblíž Uralu. Rodinnému byznysu na poli obchodu se v tehdy stagnujícím Rusku nedařilo, a tak se její rodiče rozhodli pro změnu. Po příchodu do Prahy zde začali provozovat podnikání v oblasti pomoci ekonomickým migrantům ve vyjednávání se státními úřady, především v oblasti povolení k pobytu a víz. Podnikání se poměrně dařilo až do roku 2010, kdy se v souvislosti s ekonomickou krizí proměnila imigrační politika České republiky. Během Annina dětství se její rodina několikrát stěhovala, po nějakou dobu bydlela v paneláku na Jihozápadním Městě i na Černém Mostě. Anna vystudovala gymnázium a v současné době studuje na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Během svých studií začala pracovat jako turistická průvodkyně v historickém centru Prahy. V roce 2017 pak potkala Alexandara, dnes šestatřicetiletého Srbochorvata původem z Bosny a Hercegoviny. Alexandar má díky matce chorvatské občanství a v Praze se rovněž živil v oblasti turismu jako průvodce. V roce 2018 vstoupili do manželství, ve kterém vychovávají dvě děti. Zhruba před třemi lety se společně usadili v novostavbě na sídlišti Lužiny. Na byt jim přispěli rodiče Anny, kteří stejně jako ona během dvou dekad v České republice získali české občanství.

Sergej se narodil v roce 1969 a poprvé přišel do tehdejšího Československa v roce 1983 jako syn důstojníka Sovětské armády. Jeho rodina se později v roce 1986 vrátila do Novosibirsku, aby se později přestěhovala do Minsku. Odtud Sergej v roce 1998 imigroval do České republiky jako běloruský občan, přesto často zdůrazňuje, že se považuje za Rusa. Ještě během života v Ruské federaci vystudoval medicínu, kterou vzhledem ke složitosti nostrifikace a aprobace v českém zdravotnickém systému a s vidinou většího finančního

---

⁶⁹ Jedné lokalitě v sídlišti Hůrka dokonce místní ruští obyvatelé s humorem přezdívají pražské „Brighton Beach“, podle newyorské čtvrti, která je známa právě enklávami Rusů. Změny si povšimnete, i když na Jihozápadní Město vyrazíte metrem, velmi frekventovaně tu cestující uslyšíte mezi sebou mluvit některým z východoslovanských jazyků.

⁷⁰ V okrsku Nové Butovice (do nichž je počítáno i sídliště Hůrka) stoupl počet obyvatel mezi lety 2001 a 2011 o necelých 20 % (Němec, Brabec 2015: 11).

výdělku v oblasti turismu, nikdy v českém prostředí nepraktikoval. Již v České republice se oženil s ruskou migrantkou, se kterou mají desetiletou dceru. Před několika lety se jejich manželství rozpadlo. Tehdy byl nucen se odstěhovat z bytu, který koupil pro rodinu, do panelákového bytu o ulici dále. Druhý byt původně držel pro svoji matku. Ta se za ním odstěhovala do České republiky o několik let později a má zde v současné době trvalý pobyt. Sergej i jeho dcera získali české občanství před třemi lety.

I když Anna i Sergej mají české občanství, jejich příběhy a vztah k (re)produkcí prostoru poukazují na situaci, se kterou se musí vyrovnat všichni nově příchozí občané post-sovětských zemí. Prvotní aktivity jejich rodin vedly ke snaze vydělat dostatek peněz, aby stabilizovali svou poměrně nejistou situaci – tato skutečnost vede velkou část příchozích obyvatel z východu k tomu, že se orientují na lukrativní a dynamický turistický průmysl, který je ze své podstaty otevřen jinakosti. Při mých rozhovorech s Annou i Sergejem navíc byla skloňována pohodlnost zaměstnání v tom smyslu, že se tak lidé nemusí střetávat s diskriminací na základě toho, že jsou Rusové.

Zásadním prostředkem, jak lidé podobní Anně i Sergejovi před získáním občanství posilují stabilitu svoji pozice, je tedy investice do vlastnictví nemovitosti, velmi často právě na sídlišti, kde donedávna byly cenové hladiny bytů velmi příznivé. Cílem je: přiblížit se v prostředí privatismu řadovému občanu střední a východní Evropy a tedy i České republiky. Sergej a Anna se tak snaží dosáhnout statusu, který požívají Ivan, Ladislav, Josef i Linda. Díky všem privatistická konfigurace v prostoru sídliště stále udržuje svoji hegemonii. Anna to dokonce, když jsem jí s touto domněnkou konfrontoval, konceptualizovala takto:

Je to vlastně taková politika zakořenění formou osobního vlastnictví... Spousta lidí si bere hypotéky, když se rozhodnou jít do svého. Většina lidí má nějakou nemovitost v zahraničí po prarodičích nebo tak, tou často pokryji počáteční vklad. (komunikace s Annou, Facebook, prosinec 2019)

Hegemonie soukromého vlastnictví je v privatistickém prostoru střední a východní Evropy široce rozšířená. Zároveň prostor panelového sídliště nově příchozím nechystá žádné větší nástrahy, naopak koncepce socialistického modernistického města a jeho kolektivistického a zároveň zčásti privatizovaného a anonymního modu fungování může být tím, co zdejšími „novousedlíkům“ vyhovuje a je pro ně, díky rozšířenosti panelové výstavby v geoprostoru střední a východní Evropy, srozumitelnou městskou strukturou. Sergej to tematizuje takto:

„Půlka Ruska bydlí v panelácích. Já nikdy nebydlel v domě. Je to (bydlení na sídlišti, pozn. autora) asi víc anonymní, lidi v Čechách víc zdraví, u nás se lidi tolik nezdraví. Já jsem si zvykl prostě. Plánoval jsem, že vydělám a koupím nějaký ten řadový domek, ale teď, jak jsem jen maminkou, tak už nikam nepůjdu. Asi už budu do konce života žít v paneláku. Teď už bych nikam nešel, jak nemám rodinu.“ (rozhovor se Sergejem, červenec 2018)

Prostor sídliště Pavlovi mimo vynucené jistoty v jeho situaci, umožňuje žít nenápadně v prostředí mísení kolektivity a anonymity (srov. Uherek 2003). Zároveň poukazuje na to, že obyvatel takového sídliště je kromě post-socialistického individua vždy trochu pohrobkem socialistického člověka.

S usazováním a vlastněním bytu se samozřejmě váže i to, jak se tyto nové teritoriální nároky projevují ve veřejných prostranstvích panelových sídlišť. Tuto sféru mi během stejného výzkumu pomohli mimo Anny a Sergeje odhalit především Žeňa (jinak Jevgenij) a Natálie. Žeňa byl v roce 2018 zhruba pětáctiletý otec malého syna, který do Čech přišel v roce 2005 jako běloruský student z tehdy vyhoštěné European Humanities University v Minsku, jeho manželka Natálie, o několik málo let mladší, sem za ním přišla z Běloruska o pár let později. Natálie byla v době mého výzkumu na mateřské dovolené a Žeňa pracoval podobně jako Sergej a Anna v oblasti cestovního ruchu. I Žeňa splácí hypotéku na byt na Hůrce, kde společně vychovávají syna. Vzhledem k jeho otcovskému nasazení jsme společný čas během výzkumu trávili na dětském hřišti uprostřed Centrálního parku na Jihozápadním Městě pod tubusem metra, který se nad parkem klene.

Teritoriální nároky lidí jako je Žeňa či Anna proměňují prostor zdejšího sídliště téměř neznatelně. Přitom se původně mono-etnické sídliště během posledních tří dekad zásadně proměnilo. Ve veřejných prostranstvích to však znamená pouze kosmetické změny, neboť kulturní zázemí většiny lidí, kteří zde se sem přistěhovali, není ve veřejném prostoru nijak výrazově odlišné. Veřejná prostranství tak nenuceně absorbují většinu rozdílnosti. Odlišnost je spíše slyšet než vidět. Na dětských hřištích slyšíte bezpočet různých jazyků bez toho, že byste měli pocit, že si děti nerozumí, vztahy mezi dětmi sblížují i rodiče napříč různými kulturami. Žeňovy sociální vztahy v sídlišti však nepřerůstají mimo hřiště. Baví se zde s pár rodiči s podobně starými dětmi, jejich zdvořilá interakce však končí ve chvíli, kdy hřiště opouštějí.

Pozorovateli se až zdá, že všichni vědí, jak se v prostoru sídliště chovat, aby na sebe člověk neupozorňoval. A tak vietnamští rybáři čekají, až jim zabere ta správná ryba na břehu zdejšího jezera. V zahradním bistru v Centrálním parku zase předcházejí nedorozuměním ruskými nápisy na koších s tříděným odpadem, které jsou nadepsány i azbukou. Na sloupech pouličních lamp můžete nalézt ruskojazyčné inzeráty do spolku anonymních alkoholiků. U stanic metra pak narazíte na pár klasických obchodů s ruskými potravinami. Když vstoupíte dovnitř, zjistíte, že zde mimo potravin – a vyhlášených pelmení – nabízejí i ruskojazyčnou literaturu, kterou ovšem můžete prohlížet až na vyžádání v místnosti za pokladnou. V parteru panelového sídliště je navíc plno dalších služeb, které provozují lidé původem ze zahraničí. Poznáte to, až když vejdete dovnitř. Etnicky smíšené a privatizované sídliště vykazuje nenápadně materializovanou (re)produkci prostoru. Jedná se o stav, kdy je kulturní a sociální rozmanitost populace neutralizována zbytkem socialisticko-modernistických, a tedy egalitářských charakteristik kolektivní podoby veřejných prostranství, která je jim známa i z jejich domoviny. Právě v tomto prostředí se mohou Anna, Sergej, Žeňa, Natálie i další poměrně nerušeně pohybovat a přispívat tak k téměř (ne)viditelné a přitom soustavné a zásadní teritoriální (re)produkci prostoru sídliště. Lidé jako oni tak – nehledě na svoji etnickou příslušnost – z hlediska nárokování prostoru sídlišť reprezentují typicky nenápadné představitele masy obyvatel vlastníků, která vytváří tichou kulisu při střetech nároků *Party* i předsedů SVJ.

5.10 Sídliště současnosti

Panelová sídliště a jejich prostory tak některé projevy nároků pohlcují, na jiné pro změnu upozorňují nebo je dokonce vypuzují. Nabízí se proto otázka: Co všechny doposud popsání fragmenty procesů (re)produkce prostoru skrze teritoriální nároky propojuje? Je vůbec možné najít přímé i nepřímé vazby mezi Lenkou, Sergejem, Ivanem, Žeňou či Dianou?

Napříč touto kapitolou jsem se pokusil nastínit, že jedním z hlavních pojmů (re)produkce prostoru sídlišť je mimo vztahu k oficiálním institucím a správcům veřejných pořádků (Kapitola 4) i kontext a povaha vlastnických a ne-vlastnických vztahů, tedy soukromého a veřejného. Ukázal jsem, že aktivity jedněch mohou přímo či nepřímo ovlivňovat, vychylovat a proměňovat strategie často velmi vzdálených koalic aktérů i zdánlivě soliterních jednotlivců. Socialistické dědictví v podobě kvazi-vlastnických struktur přetrvává, jen přesunulo svoji doménu nárokování na stále rozsáhlou a často nejasně spravovanou oblast veřejných prostranství sídliště. Privatismus a jeho formální hegemonská pozice, jež graduálně narostla s pozvolnou privatizací velké většiny panelových objektů napříč střední a východní Evropou, posiluje schopnost zástupců vlastníků nemovitostí uplatňovat své teritoriální nároky i na veřejná prostranství formou, která se v určitém ohledu vlastnictví může podobat nebo jej imitovat. Kontext privatismu, který se opírá o soukromé vlastnictví a kvazi-vlastnické vztahy, tak odhaluje paralelní strukturu (re)produkce současných prostorových praktik.

Režimy obývání stojící mimo sféry soukromého vlastnictví a „tolerovaného“ kvazi-vlastnictví jsou vnímány vlastníky i správci jako neadekvátní či netransparentní. Perspektivou neadekvátnosti a netransparentnosti tak mohou být mimo jiné nahlíženy nároky ne-vlastníků, které se kvazi-vlastnictví mají podobat. Ty jsem popsal na příkladu *Party z Tupolevky*. Volení zástupci a instituce posuzují neadekvátnost podobných teritoriálních nároků jako neschopnost zorientovat se v normativní logice fungování veřejných prostranství. Specifický režim teritoriálních nároků *Party z Tupolevky* je proto nejúčinnější, když nejsou instituce a jejich zástupci ve fyzickém dosahu jejich aktuálního žitého prostoru. Vzhledem k zanedbaným a materiálně vyprázdněným veřejným prostranstvím na *Tupolevce* však *Parta* nemůže zůstat neviditelná. Veřejná prostranství byla v průběhu času upravena do podoby, jež má aktéry spíše odpuzovat a ty, kteří budou přesto prostor využívat, zviditelňovat. Transparentnost prostoru sídlišť ale nemusí korelovat s prázdnotou a zanedbaností jejich veřejných prostranství. Daleko více je svázána s rozlehlostí prostoru, množstvím obyvatel, a tedy s mírou přítomnosti teritoriálních nároků, které prostor podrobují specifické sociální kontrole. Jakýkoli výskyt kterékoli skupinky ve veřejných prostranstvích tak může být potenciálně postižitelný. Jednotlivá teritoria jsou nejvíc stabilizována, když dochází k co nejmenšímu počtu skutečných interakcí, např. mezi *Partou* a správci či vlastníky. Naproti tomu nárokování prostoru ze strany nových vlastníků z Ruska či Běloruska podléhá strategii, která je vedena především snahou o teritoriální nárokování založené na nenápadnosti. Takové praktiky ve formě snahy zafixovat svoji teritoriální pozici prostřednictvím koupě bytu a konformních praktik ve veřejných prostranstvích sídliště se blíží teritoriálním (re)produkcím činěným ze strany ostatních vlastníků sdružených do SVJ či BD.

I přes výše zmíněné rozdíly je situace ne-vlastnických rodin z Černého Mostu ale i Anny, Sergeje i Ženi z Lužin a Hůrky v některých aspektech podobná – žili nebo žijí po nějakou

dobu v životní nejistotě. Všichni si prošli nepříjemnou interakcí s úřady. Tyto zkušenosti prostor jejich života spolu-konfigurují – imigrační úřady, kontroly, úřad práce a dávky v hmotné nouzi. Během těchto aktivit byli vystaveni marginalizaci, stereotypům či xenofobii. Není divu, že jedním z prvních cílů (ať už reálných či ne) je koupě nemovitosti. Pro tyto skupiny je sídliště poslední i první instancí – je dostupné a srozumitelné. I proto se snaží co nejrychleji dostat do pozice vlastníků, tedy napodobit alespoň zčásti situaci lidí, kteří společensky reprezentují „typické“ obyvatele sídlišť se soukromými vlastnickými právy (i ve smyslu zvýšení šancí na to adekvátně odstěhovat pryč. Starousedlík bez vlastnických práv je totiž v období po roce 1989 pouhým ne-vlastníkem a jeho teritoriální schopnost nárokovat prostor je zásadně odkláněna směrem k neformálním praktikám.

Lenka, žena, která díky pomoci rodiny opustila *Tupolevku*, prakticky unikla životu v partě a pravidelnému ponižování ze strany úřadu práce i dalších režimů dohledu nad lidmi v sociální nouzi. Převod družstevního bytu do osobního vlastnictví a jeho nepříliš lukrativní prodej za zhruba 2,2 miliony Kč byl vyvážen možností zakoupit rodinný dům mimo Prahu. Svých teritoriálních nároků na *Tupolevce* se tedy ve chvíli, kdy to bylo možné, vzdala. A svoji zpětnou pozici v sídlišti hodnotí skrze svou současnou privatistickou pozici vlastníka.

Diana i Běla, obě matky čtyř dětí, dlouhodobě žijící v sociální nouzi, zůstávají v městském bytě na *Tupolevce* na Černém Mostě a bojují o to, aby finanční náklady na bydlení zvládly. Z hlediska svých každodenních nároků příliš nerozlišují mezi soukromým a veřejným vlastnictvím. Zároveň ale koncept a výhody soukromého vlastnictví chápou a doufají, že v rámci slíbené privatizace domů, v nichž bydlí, budou moci své byty za zvýhodněnou cenu odkoupit. Nehledě na to, jestli je tato možnost pravděpodobná a problematická, jedná se o zásadní cíl, ke kterému v současné době Diana i Běla upínají část svých nadějí.

Ivan, Josef a Ladislav i Linda a další udržují svá poměrně privilegovaná teritoriální práva prostřednictvím vlastnění nemovitosti a správy SVJ v oblasti *Mikojanky* již dlouhou dobu. Tato práva rozšiřují i na režimy fungování veřejných prostranství. Jejich dlouhodobá a pro sídliště nezbytně důležitá pozice – v kombinaci se specifickou formou péče a starosti o své okolí – dává vzniknout vazbám, které dalece překračují formální vlastnické vztahy a mají dopad na prostor sídliště jako celek.

Nově příchozí, tedy Anna, Sergej, Žeňa a Natálie unikli do relativního bezpečí až po několika letech tvrdé práce ve stínu nejistoty – prostřednictvím přijetí privatismu. Díky vazbám, vzdělání a sociálnímu postavení si byli schopni pořídit byt na sídlišti. V kombinaci se získáním českého státního občanství dosáhli záruky, že jejich teritoriální nárokování životního prostoru nemůže být jednoduše zpochybněno nebo nárokováno někým jiným.

Post-socialistické sídliště tak vykazuje specifickou podobu přibližování se k hegemonii soukromého vlastnictví. Je to jediná cesta jak dlouhodobě nemít strach z nuceného stěhování a požívat plných výhod teritoriálního nárokování veřejných prostranství. Otázkou tedy není, kdo je starousedlík a nový obyvatel. Sídlíštní konfigurace spíše sestává ze správců, starovlastníků, novo-vlastníků a ne-vlastníků. Pohyb v tomto režimu existuje především ve směru *od* nebo *k* majetku. Není se pak čemu divit, že pro ty, kteří jsou v teritoriálně nestabilní situaci – ať už kvůli svému pohlaví, etnicitě, sociálnímu původu či věku – už shakespearovská otázka „vlastnit, či nevlastnit“ nemá téměř žádný smysl. Nevlastnit totiž znamená přijít o mnoho nároků. Vlastně to ale neplatí úplně zcela, jsou tu totiž ještě děti a dospívající.

6 „Žít“ sídliště: potencialita prostoru a teritoriální nároky dětí a dospívajících⁷¹

Teritoriální nároky úředníků, institucí i zástupců vlastníků, jako jsou Linda, Ivan, Ladislav, ale i ne-vlastníků Lenky, Diany a Běly představují relační vztahy mezi dospělými různého věku, v zásadě tedy právně způsobilými subjekty. Působení takových skupin osciluje mezi oficialitou a neformálností, přičemž specifickým i těch nejneformálnějších prostorových nároků je povětšinou snaha o nápodobu či dosažení vztahů formalizovatelných.

V tomto kontextu se dosavadní výzkumy i odborná literatura o sídlištích vyznačují poměrně důležitým deficitem. Nedostatkem analytické pozornosti trpí především to, jak do teritoriálních konfigurací vstupují děti a dospívající, kteří využívají sídlištní veřejná prostranství. U nich může být rovina přisuzované způsobilosti rozvolněna nejen právním hlediskem, ale i statusově a mocensky. Kromě obecných výzkumů o sociálním životě dětí a dospívajících (např. Sak a Saková 2004) se o životě této demografické skupiny na sídlišti dozvídáme pouze sporadicky z rozsáhlých, ale neaktuálních sociologických šetření (Musil 1985, Librová 1986), analýz reflexí vyrůstání na sídlišti (Barvíková 2010, Lehečka 2015a) nebo obrazového materiálu v podobě dobových fotek (Čejka 2020, ČKA 2015; Zadražilová 2013). Na tento nedostatek se pokouší reagovat některé články z posledních let (Lehečka 2019a; Kaplan 2019; srov. Wallach 2014). Rámec zkoumání dětského prostoru na sídlištích se proto pokusím rozšířit i v následujícím textu.

Doposud byla tato rovina (re)produkce prostoru okrajově osvětlena na několika místech v kapitolách 4 a 5: jak na příkladu kolektivu předsedů SVJ a pracovní skupiny „Výměník“, tak v případě *Party* a kvazi-vlastnictví veřejných prostranství či odstraňování mobiliáře sídlišť. Následující výklad se rozprostře nejen do celého prostoru sídliště Černý Most, ale i daleko za jeho hranice. Nesoulad mezi regulativním nahlížením prostoru ze strany „dospělých“ správců a vlastníků a žitým prostorem nejmladších obyvatel sídliště totiž odkazuje k široké, specificky (ne)viditelné sféře (re)produkce modernistického prostoru jako celku. Prostory sídlišť, ve kterých se vyskytuje větší množství dětí a dospívajících⁷², jsou takovými interakcemi a střety generačně podmíněných a zpravidla protichůdných teritoriálních nároků specifické. Působení vágně vymezených koalic nejmladších aktérů odhaluje procesy prostorové (re)produkce sídliště, jež jsou založeny na specifickém působení potenciality veřejné a kolektivní povahy materiálních a přírodních prvků zdejších prostranství. Socialistický modernistický prostor poskytuje variabilitu a podobně jako v případě nových obyvatel je schopen kooptovat, vyjevovat i skrývat mnoho neformálních nároků.

---

⁷¹ Některé části této kapitoly vychází z článků publikovaných v časopise *Biograf* (Lehečka 2015) a *Sociální Studia* (Lehečka 2019a).

⁷² V následujícím textu budu pracovat s vymezením dětí a dospívajících. Toto shrnující označení totiž poskytuje dostatečnou volnost pro stavbu textu. Zároveň propojení těchto dvou fluidních skupin děvčat a chlapců odkazuje na to, že teritoriální praxe mladých obyvatel sídliště jsou si často podobné a s věkem jednotlivce procházejí proměnou. Tyto dvě propojené skupiny tak spojuje spíše podobný demografický status než konkrétní vztah jednotlivců k věkem stanoveným hranicím právní způsobilosti apod. Jedná se tak o jednotlivce zhruba od šesti do dvaceti let věku.

Samozřejmě, že takový vztah k prostoru sídliště nemají všechny děti i dospívající. Sídlíště poskytuje možnost nedružit se, nechodit ven a trávit volný čas všeobecně jinak, stejně jako jakákoli jiná obytná struktura. Takových dětí a dospívajících je jistě mnoho, vzhledem k zaměření studie na (re)produkci prostoru se ale v následujících podkapitolách budu věnovat především těm jednotlivcům, kteří prostor sídliště nárokují svým sdružováním ve veřejných prostranstvích. Z výkladu v předchozích kapitolách zatím vyplynulo, že děti a dospívající, kteří pobývají ve veřejných prostranstvích sídlišť, interagují se správci i vlastníky. Představují tak zásadní činitele, jejichž působení je správci a vlastníky zpravidla nahlíženo v režimech – A) kontroly a regulace nežádoucích aktivit pomocí provozního řádu, B) vytlačování z prostoru tím, že jej zbaví mobiliáře a míst, kde je možno se pohodlně zdržovat, C) odstraňování míst, jež je možné přivlastňovat a proměňovat aktivitami, které se odchyľují od normativních prostorových praktik spojených s dobrou správou veřejných prostranství.

Na tomto místě se sluší zopakovat, co tyto normativní praktiky z pohledu vlastníků a správců znamenají. Jedná se především o pořádek, údržbu, klidnost a čistotu veřejných prostranství, ve kterých jsou jasně oddělené funkce. Normativní podoba sídliště se rovněž vyznačuje udržovanou zelení a kosodřevinami. Řádná údržba směřuje k transparentnosti, a tedy i k lepšímu dohledu nad prostorem. Celá normativní konfigurace je samozřejmě zasazena do sítě pravidel regulujících chování ve veřejných prostranstvích, nočního klidu či konkrétních městských vyhlásek.

Specificky „dospělá“ touha po transparentnosti veřejných prostranství tak může narážet na „mladistvou“ snahu o (ne)viditelnost některých teritoriálních nároků. Pojem (ne)viditelnost se v tomto kontextu vztahuje k faktu, že některé prostorové (re)produkce mohou být viditelné, co se týče jejich efektu a působitelů. Konkrétní příčiny i důvodu, a zpravidla také časoprostor vzniku některých jevů však vnějšmu pozorovateli může zůstat skryt. (Ne)viditelnost je proto pro vlastníky a správce spíše negativním jevem. Naproti tomu děti a dospívající chtějí být vidět, jen pokud je to pro ně důležité, a svůj situační prostor pečlivě střeží. Tyto nesouladné nároky jsou zesilovány socio-materiální povahou sídliště a jeho hybridní strukturou na pomezí mezi kolektivistickým prostorem a prostorem anonymity. A nelze opomenout ještě jednu důležitou skutečnost: netransparentnost teritoriálních nároků je zesilována a zeslabována aktuálním množstvím dětských a dospívajících aktérů v daném prostoru.

6.1 Životní cyklus sídliště: podmíněnost výskytu dětí a dospívajících

Teritoriální nároky, tedy pohyb a působení dětí a dospívajících v prostorech sídliště je třeba zasadit do temporálně-historického a socio-demografického rámce. Socio-demografie většiny současných panelových sídlišť je stále ovlivněna původním principem sociální mixity a aktivní politiky přidělování bytů za socialismu. Socialistická preference mladých rodin s dětmi zde podmínila vznik a pozvolné zanikání tzv. dvougenerační skladby sídlišť (Musil 1985: 61). Jinými slovy, stáří sídliště je přímo úměrné četnosti výskytu konkrétních věkových skupin v jeho prostoru. Po nastěhování prvních obyvatel vykazovala sídliště zpravidla převahu obyvatel v produktivním věku a jejich dětí do zhruba patnácti let věku. Před rokem 1989 se jednalo především o mladé rodiny na počátku nebo v procesu reprodukčního cyklu. Produktivní rodiny způsobily to, že v sídlištích se zpočátku vyskytovalo vysoké množství dětí

a dospívajících. Stárnutí sídliště následně vede k tomu, že se prostor s odrůstáním dětí v určitou dobu, zhruba po dvaceti letech od nastěhování prvních obyvatel, začne sociálně i vizuálně vyprazdňovat (Lehečka 2013a, 2013b). Tento jev je silně reflektován staršími obyvateli, především generacemi rodičů odrostlých dětí a dospívajících.

Panelová výstavba v Československu i jiných zemích střední a východní Evropy probíhala od experimentálních počátků ve 40. letech až do počátku 90. let 20. století (Zadražilová 2013, Elman Zanecorová 2015). Především s rozvojem komplexní bytové výstavby, tedy velkých a samostatných panelových sídlišť, začal být efekt dvougenerační skladby na jednotlivých sídlišťích skutečně viditelný. Díky tomu dochází k proměně demografie v každém sídlišti v podobně dlouhých periodách počínajících jejich dostavěním. Jinak řečeno, sídliště procházejí podobnými procesy, liší se pouze jejich počáteční body. Mohou tak stále existovat „sídliště dětí a dospívajících“, zároveň ale nalezneme sídliště, která definuje masivní převaha osob starších než 60 let. Příkladem stárnoucích sídlišť mohou být pražská sídliště Jižní Město nebo Ďáblice, jež byla z převážné části postavena v 60. a 70. letech 20. století. Podle dat ze sčítání lidu v roce 2001 a 2011 se stala sídlišti s nevyšším nárůstem indexu stáří populace kolem 75 % (Němec a Brabec 2015: 12–14). Od určité chvíle ale v takovém sídlišti opět může začít generační obměna. Nárůst indexu stáří tak může zpomalovat, jako je tomu například v Malešicích (ibid.). O dvacet let mladší sídliště Stodůlky prožívá podobné omlazení a zvýšený výskyt dětí a dospívajících ve veřejných prostranstvích v posledních letech, to vše po fázi opuštěnosti veřejných prostranství mezi lety 2005 a 2015 (srov. Němec a Brabec 2015), kdy nárůst indexu stáří dosáhl 56 %. V důsledku podobných politik bydlení prochází podobnými životními cykly i většina ostatních středo a východoevropských sídlišť (srov. Andersson, Musterd 2005: 134–137; Turkington, Van Kempen, Wassenberg 2004; Van Beckhoven, Bolt, Van Kempen 2009: 23–25).

Sídliště Černý Most⁷³ se od počátků mého výzkumu projevovalo specificky: na početné a genderově smíšené skupinky dětí a dospívajících ve věku zhruba od šesti do dvaceti let jste ve veřejných prostranstvích narazili prakticky všude, podobně jako na Stodůlkách v 80. a 90. letech či na Jižním Městě v 70. a 80. letech 20. století. Černý Most je v kontextu České republiky jedním z nejmladších a změna indexu stáří zde byla v roce 2011 druhá nejnižší z velkých pražských sídlišť (23,5 %, Němec a Brabec 2015: 13). Podle dostupných dat zde navíc skupina obyvatel do čtrnácti let představovala celou čtvrtinu populace. Počet dětí do čtrnácti let mezi lety 2014 a 2016 začal logicky klesat (cca na 15 %, Soukup 2017), přesto v sídlišti žilo velké množství osob do dvaceti let věku. Přetrvávající mladost sídliště Černý Most a jeho pozici v obecném demografickém cyklu panelových sídlišť pomáhá rovněž udržovat velké množství mladých rodin s dětmi původem ze zahraničí. V neposlední řadě má na demografickou skladbu sídliště vliv početná romská populace a její reprodukční strategie. Zhruba od roku 2018 lze ovšem pozorovat, že Černý Most dále stárne a děti i dospívající jsou ve veřejných prostranstvích méně viditelní. Spolehlivými daty to ale může potvrdit až Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021.

---

⁷³ A například i plzeňských Vinic, sídliště, jež se svou pověstí a socio-etnickou skladbou obyvatelstva Černému Mostu v některých fragmentech fungování veřejných prostranství nebývale podobaly.

6.2 Nevstoupíš dvakrát do stejného sídliště?

Všudypřítomnost černomosteckých dětí a dospívajících mne v počátcích výzkumu vedla k reflexivně autobiografickému promyšlení vztahu prostoru sídliště a „jeho dětí a dospívajících“ v kontextu mých osobních zkušeností z dětství a dospívání na sídlišti. V 90. letech 20. století a na začátku třetího milénia jsem byl po nějakou dobu členem sídlištní skupinky, a tedy i představitelem dětí, kterým potencialita prostoru nabízela pohodlné niky, kde je možno nerušeně pobývat. V roce 2014 jsem toto období reflektoval takto (poznámka je sepsána v hovorové češtině z důvodu mých tehdejších experimentů s formou etnografického sdělení):

Stodůlky, Panská zahrada (tehdy největší a jedinej park na Praze 13), podzim 1999, chodím čerstvě do osmý třídy. Před prázdninama, v poslední den školy, jsem se poprvý v životě opil, dvě pivka na sluníčku a pak tolik srandy. Doma nic nepoznali. Nejlepší na tom ale bylo, že jsem potkal lidi, se kterejma jsem pak strávil skupinově asi nejzajímavější období svýho života. Bylo tu všechno – zábava, holky, chlast, cigára, hulení i tvrdší věci, tehdy tak neuvěřitelně živej a svobodnej svět bez jakejkoli hlubších ekonomickéjch starostí, prachy se vždycky někde sehnaly. Když někdo měl, tak dal. Klasická situace: Matouš přijde, drží v ruce dvacku, pětku a dvoukorunu, celejch 32 Kč, což představuje čtyři Radegasty v akci za 3,90 plus záloha 3 koruny a ještě nám zbyde 4,40. Za ty, plus zálohu, se koupí další dvě pivka, o který se spravedlivě rozdělíme, a zase víc než dvě koruny zbudou. Pak si za zbylých 8 Kč koupíme ještě poslední pivo a Pedro a všichni máme tak akorát. S cigárama je to podobně, krátký Startky za 27 Kč (jen matně tuším), jen záloha na ně žádná není a to je škoda. Občas sežene někdo nějaký hulení a zábava je kompletní. Odpoledne naplněno, není moc nad čím přemejšlet, ostatně jako vždycky, jízda horskou dráhou začíná.

Občas se tu sešlo třeba na třicet lidí, který se rozprostírali od takzvanějch „Kamenů“, pískovcovejch schodů vedoucích k opěrný zdi zajišťující příkřej svah, až k prostoru mezi stromy, kde dřív technický služby kompostovaly posekanou trávu z parku.

Skupina byla neuvěřitelnou směsicí, byli tu středoškoláci, lidi z učňáků, vyhozený ze školy, anarchisti, squatteři a pak my ze základky, ze Stodůlek a plno dalších lidí, o kterejch jsme stěží věděli, jak se jmenujou. Různý osudy, někdo tim všim prošel v podstatě bez úhony. Některý lidi ale nedopadli dobře. Na některý si dodneška vzpomenu, jestli jsou vůbec naživu, protože o některejch vim jistě, že nejsou. D. a K. jsou po smrti, většinou fet s duševníma poruchama. P. P. moc inteligentní a krásnou holku, tehdy (1999) ještě i v podstatě čistou, jsem na Stodůlkách potkal poměrně nedávno a bylo mi z toho úzko. Z P. se stala kedra, která sotva chodí a evidentně se z toho dostane jen těžko. Měla vždycky velký rozbroje s mámou, táta byl neznámo kde, a tak byla radši pořád někde v luftě. A jsou tu další, o kterejch nebudu mluvit. Nemyslim si, že by to zaviniły tyhle dejchánky v roce 1999, spíš si na tom uvědomuju, jakej potenciál tolik dětí na jednom místě (na sídlišti), navíc s takovýma možnostma zažíváren, může mít.

Volnost prostoru nám dávala prakticky neomezený možnosti pohybu a nekalého vyžití. Nějak si nedokážu představit, že by se to tam dělo dneska. Během terénního výzkumu na Stodůlkách jsem si všimnul asi dvou part, zhruba o osmi až deseti členech, který se ale scházely značně nestabilně a když už, tak dost exponovaně.

Vzpomínám i na ten pocit volnosti a na takový první příznaky „dospělosti.“ Bylo jedno, kdo co byl, jen náckové tam nechodili, leda nás bít, kvůli hulení samozřejmě. Přitom skupina nebyla nějak zvlášť soudržná, nebyly žádná pravidla, žádný zásadní lídři, všechno prostě volně plynulo.

Začátek konce přišel s policajtem v civilu, který tu začali obcházet. Konci taky napomohl ředitel naší školy, kterej – po tom, co dětem na protidrogový výchově řekl, ať se přiznají, kdo už hulil, že to nikomu neřekne, že ho to jen zajímá – všechny tyhle lidi prásknul. Úplnou tečkou za touhle skupinou pak byla jednoduše zima, někdo vyrážel do Prahy, někdo chodil do Mlejna (kulturní dům s barem, pozn. autora) a někdo zůstal doma nebo jen bezcílně zevlil po sídlišti. Na jaře už se tahle skupina neobnovila. (terénní deník, duben 2014)

Ve své poznámce jsem reflektoval teritoriální motiv „dělat si, co chceme“, který začal být postupně narušován nestabilitou dětské skupiny a projevy disciplinace ze strany konkrétních aktérů a institucí. V popisu nejde ani tak o fakta, jako spíše o rámcovou reflexi žitého prostoru a jeho střetu s normativními prostorovými praktikami a reprezentacemi sídliště dospělých. Tyto reflexe mi vytanuly na mysl, právě protože jsem obdobné jevy rozeznával v terénu Černého Mostu: skupinovitost, prostorová dynamika, obstarávání věcí, návykových látek, osobní zkušenost s kriminalitou. Znovu jsem odhaloval spojitosti mnohých zapomenutých praxí a vzpomínal, jak se naše strategie a party obměňovaly. Náš modus operandi vycházel z touhy užít si a minimalizovat riziko kontroly. Hledali jsme proto stále bizarnější místa: protihlukové stěny u autobusové konečné, prostory mezi komíny sídlištních kotelen či městskou džungli za hranicemi sídliště (Lehečka 2013a).

Reflexe takových podob teritoriality ovšem více než vztahy mezi jednotlivci a nárokováním prostoru vyjevují širší souvislosti spojené s vědomím, že některé teritoriální nároky – v kombinaci s osobními problémy jednotlivců – napomáhaly tomu, že se mnozí vrstevníci dostali do nesnází. Během občasných diskusí o sídlišti jsme s mými vrstevníky vzpomínali především na to, že naše tehdejší praktiky měly na některé jedince dalekosáhlé dopady, zároveň se ukazovalo, že ne všichni museli sídliště zakoušet podobně a že to, jaké prostředí vám sídliště odkryje, závisí právě na sociálních vazbách. Tento úryvek je z ledna 2015, kdy jsme se sídliště reflektovali jako zhruba třicetiletí lidé:

ML: Šílený, vykroucený z kloubů celý. Tak jsme to (sídliště, pozn. autora) přežili, Roberte...

Lála: Zlatá Libuš ty vole, když to slyším.

ML: Když my jsme byli takový slušný, voproti těm...

Robert: My to totiž dělali chytře, my vždycky u něčeho jako byli, bavili jsme se tím, co se dělo, ale když jsme cejtili, že už to smrdí, tak jsme se prostě zdekovali.

ML: No a hlavně jsme drželi hubu, to bylo jako důležitý. Protože tam kolikrát prosvitlo plno věcí, jako výsledek toho, že si někde někdo v otevřel hubu, blbě, a byl z toho průser. S ředitelem obzvlášť.

Robert: To byl č... Na Tolstoje (náš dlouholetý známý ze školy, pozn. autora) tam přijela normálně protidrogová. Toho znáš Tolstoje ne? (směrem k Lálovi).

Lála: No jednou jsem ho viděl.

Robert: Tak na toho tam přijela kriminálka, že dýluje drogy, normálně ho sebrali. A on: „Já pánové, copak jste se posrali, já a drogy...?“ (smích)

ML: On se vymlouval na alergii a přitom měl úplně rudý bulvy.

Robert: Jeho fotr v tý době jezdil před barák merglem, žehlil prachy, takže ten ty vole, ten ho z toho vždycky nějak vysekal. (rozhovor s Robertem, Lálou a Wicky, leden 2015)

Asi po dvaceti minutách rozhovoru převážně o různých sídlištních dobrodružstvích Robert vyřkl zajímavý dovětek, kterým se snažil vyprávění zmírnit:

Vono to zní tak jako vostře, ale ve skutečnosti to bylo takový dětský, nikdy nikdo nikomu jako neublížil vyloženě fyzicky. Nikdy tam nefrčely nějak extra drogy. Jako že by to byl fakt průser, jo dobře... Třeba R., tam někde zapálil skládku a pak dostal kurátora a musel zaplatit nějaký prachy.“ (rozhovor s Robertem, Lálou a Wicky, leden 2015)

Z představených reflexí je patrná snaha distancovat se od některých praktik a vyrovnat se s vlastním dospíváním konstatováním, že jsme unikli určitému nebezpečí. O to těžší pro mě bylo na Černém Mostě sledovat „reprízy“ události, které jsem kdysi podobně zažíval na vlastní kůži. Pozoroval jsem, že svět dětí i dospívajících si klade nároky být aspoň občas světem sám pro sebe, ale takové privilegium není díky prostorovým konstelacím trvale možné. Prostor sídliště totiž klame. Jeho zákoutí vytváří dojem, že na „nás nikdo nemůže“, ve skutečnosti ale nemůžeme uniknout se sítě teritoriálních vztahů, které jsou do něj vepsány jeho modernistickým charakterem a dalšími aktéry se specifickou teritoriální mocí. Abych tento dynamický svět jenom nepozoroval, ale byl schopen s dětskými aktéry navázat zprostředkovaný kontakt, začal jsem úzce spolupracovat s místní terénním sociálním programem pro děti a dospívající realizovaným neziskovou organizací Oříšek. Dva roky spolupráce se sociálními pracovníky Baltasarem, Wicky a Magdalenou vedly k mému zaměstnání na pozici animátora veřejnoprostorových aktivit pro místní mládež. Díky jejich pomoci, zpětné vazbě a podpoře se mi podařilo zkoumat obraz života dětí a dospívajících v soudobém sídlišti daleko hlouběji. Bohatost a dynamika Černého Mostu tak brzy pohltila bezpředmětné vzpomínání. Zároveň tato zkušenost kladla a klade značné etické nároky na to, jak situace, které jsem mohl pozorovat a do kterých jsem byl zapojen, reprezentovat a reflektovat. V zájmu ochrany dětských a dospívajících aktérů jsou proto data a místa v této kapitole důsledně anonymizována a některé situace jsem z důvodu možné právní postžitelnosti některých zdejších aktérů z interpretace vynechal zcela. Kvůli této nezbytné ochranné praxi tedy můj výklad na některých místech nabývá zobecněné formy.

6.3 Kontexty skupinové dynamiky

Když jsem na podzim 2014 směřoval opadávajícím sídlištěm Černý Most za terénní pracovnící Magdalénou, bylo mým cílem setkat se a hovořit s mládeží, která se pohybuje ve vnitroblocích přiléhajících ke zdejší stanici metra. Tato strategie byla pro můj výzkum zejména v prvním roce extrémně důležitá: za pomoci gatekeeperů, sociálních pracovníků, jsem mohl poměrně nenucenou formou a transparentně navázat kontakt s místní mládeží.

Ve vnitrobloku *Na Modrejch* posedávala na lavičkách skupinka dospívajících (cca čtrnáct až osmnáct let) z různých sociálních poměrů. Nebyl jsem mezi nimi poprvé, a proto jsem celkem záhy poznal, že ten den je něco jinak. Všichni působili nervózně a to znervóznilo i mě. Ostřílená Magdaléna mě uklidnila, že to tak občas bývá. Z dálky jsme přítomné pozdravili a po jejich výzvě jsme se vydali k nim. Po chvíli nezávazné komunikace o tom, jak je to „na Čerňáku na hovno a že si na ně pořád někdo stěžuje“, se situační tenze počala vysvětlovat. Jedna z členek party nám sdělila, že jakýsi chlapec z jejich kruhů, který měl vážné osobní potíže, není k nalezení a na Facebook sdílel status s informací, že si hodlá ublížit. Pozoroval jsem rozrušení chlapců i děvčat a začal se držet zpátky.

Po chvíli na místo přišla matka ztraceného chlapce a v slzách se doptávala, kde její syn je. Parta si od ní chvíli držela distanci. Pak k ní přítomná děvčata rozpačitě přiběhla a sdělila jí, že bohužel nic konkrétního neví. Snažila se jí ale uklidnit tím, že se určitě objeví. Cítil jsem se jako vetřelec. Já, Magdalena i matka jsme evidentně narušili atmosféru. Po zvážení mého dalšího působení na místě jsem se po zhruba pěti minutách rozloučil a odjel metrem domů. Od Magdalény, která zůstala na místě, jsem se následně dozvěděl, že chlapec se objevil a je v pořádku. Zvěsti o tom, že jeho akt byl způsoben problémy s prospěchem ve škole, se prý potvrdily.

Situace ilustruje, že prostorovost sídliště není možno chápat bez vnitřního sociálního kontextu utváření teritoriálních hranic života některých mladých obyvatel sídliště, kteří mají tendenci ke skupinovému sdružování. Jedná se další příklad „světa pro sebe“ s jeho distancí, podprahovostí a situační (ne)viditelností. V prostoru dospívajících se objevila matka jednoho z vrstevníků. Vstoupila do světa, kam nepatří, do světa, jehož hranice je vhodné překročit pouze ve výjimečných situacích. Výjimečná situace si to zkrátka vyžádala. Do tohoto světa jsem toho večera nevhodně vstoupil i já, jako ten, co se občas ukáže s terénními pracovníky, ale skutečně blízký vztah a důvěru party dospívajících nemá. Bylo zjeveno něco, co nemělo být zcela viditelné, neboť míra intimity mezi mnou a skupinkou byla mizivá. Můj odchod byl projevem toho, že jsem závažnost vzniklé situace do určité míry vycítil. Pochopil jsem, že některé věci mají zůstat mezi členy uskupení a maximálně jejich důvěrníky, které představovala především Magdaléna.

Sociálním pracovníkům trvá navázání kontaktu s takovými skupinami dlouhý čas a jakékoli ruptury či nepravidelnosti v kontaktech budování tohoto vztahu značně komplikují a zpomalují. Svět mládeže nechce na počkání zjevovat svoji povahu či vpouštět dál cizí osoby. Aby bylo možné vpouštění ovlivňovat, využívají mladí obyvatelé potenciality prostoru sídliště, hledají viditelné i méně viditelné niky. Tyto niky mají ale vždy průniky s „vnějším“ prostorem.

Právě *Na Modrejch*, v prostoru novější zástavby Černého Mostu, kde budovy v podstatě kopírují polootevřenou blokovou strukturu vnitřního města, byly aktivity skupinek mládeže nahliženy negativně zejména ze strany některých místních dospělých rezidentů i provozovatelů služeb. To vedlo nejen ke stížnostem na městskou policii, ale i směrem k úřadu městské části.

Obytné domy, které zde v druhé polovině 90. let 20. století vyrostly společně s dostavbou metra, sestávají z šesti polootevřených i uzavřených obdélníkových bloků. Povaha fungování tohoto okrsku je ale značně ovlivněna celkovým charakterem Černého Mostu, pro který tato část představuje komunikační uzel. Nejedná se tak o klasické sídliště, neboť domy mají živý parter v podobě obchodů a služeb. V blocích zástavby jsou ale vynechané úseky pro vstup do vnitrobloků, což vytváří zvláštní kombinaci mezi modernistickým otevřeným prostorem a polo-soukromým dvorkem. V letech 2014 až 2016 v lokalitě koexistovalo několik různě početných skupinek dětí a dospívajících složených z děvčat i chlapců zhruba ve věku od deseti do dvaceti let. Jednotlivé vnitrobloky byly těmito skupinami nazývány přezdívkami, které vychází z barvy budov v jednotlivých blocích. Když jste se ptali po některé skupince, mohli jste se dozvědět například, že jsou *Na Modrejch* nebo že se chystají *Na Fialovej*. Tuto toponymii převzali i sociální pracovníci a po nich v anonymizované podobě pro potřeby tohoto textu i já.

Zdejší skupinky nebyly fixně spojeny s jednotlivými prostory vnitrobloků. Naopak – jak migrovaly jednotlivé osoby napříč jednotlivými skupinami, tak se ty které konkrétní skupiny přesouvaly i mezi bloky. Přejít z jedné skupiny do druhé zpravidla probíhal na základě nespokojenosti, nepřijetí v partě, konfliktu či šikany (viz také Hannerz 1969; Ilan 2012). Změna dominantního prostoru pro srazy jednotlivých skupin pak podléhala více faktorům: zániku jiné teritoriální skupiny, spojení skupiny, nespokojeností s prostorem nebo efektem vytlačení na základě stížností ze strany dospělých, provozovatelů služeb, městské policie apod.

Etnické a názorové složení místních skupin také vedlo k určité diferenciaci. Například skupina, která se zpravidla scházela v roce 2014 *Na Modrejch*, se vyznačovala menším počtem členů a příklonem některých chlapců k neo-nacismu a fotbalovému chuligánství, a to i přes to, že někteří členové a členky této skupiny byli romského původu. Skupinka sídlící většinou *Na Oranžovym* pro změnu stavěla svoji identitu na toleranci a multi-kulturalismu, neboť její struktura byla etnicky smíšená – jejími členy a členkami byly i děti, jejichž rodiny do České republiky přicestovaly především z post-socialistických a post-sovětských zemí. Prostorem trávení volného času pro tyto skupiny samozřejmě nebyl jen prostor zástavby Černého Mostu, skupiny permanentně pendlují mezi veřejnými prostranstvími a nedalekým nákupním střediskem Centrum Černý Most, které především v chladných měsících skýtá pohodlné útočiště. Nežádka se skupiny přesouvají i dále například do parku u Kyjského rybníka, do nákupního střediska u O2 Arény ve Vysočanech nebo i do centra Prahy.

Navzdory dynamice, fluiditě a prostupnosti skupin panovalo mezi některými skupinami v roce 2014 až 2016 značné teritoriální napětí, které se čas od času projevovalo fyzickými střety a nežádka končilo přivoláním policie někým z okolních obyvatel. Ve všeobecné rovině se pak teritoriální nároky projevovaly především vyřizováním výhrůžek přes nezařazené či přes-hraniční členy nebo vzkazy prostřednictvím sociálních pracovníků, kteří se vzniklé

konflikty snažili analyzovat a řešit (o násilí mezi dospívajícími viz Trachtová 2015) Prostorové (re)produkce tak vyplývaly spíše ze snahy nevstupovat si do prostoru, než z nároku na konkrétní místo, což zjednodušeně znamená, že skupinky se v prostoru pohybují tak, aby minimalizovaly možnost, že dojde ke střetu (Lehečka 2015a).

Na Černém Mostě početní Romové se v těchto vnitroblokových skupinkách vyskytovali spíše méně často. Zdejší děti a dospívající si ostatně udržovaly určitou distanci i vůči skupinkám obývajícím zbylé části sídliště, tedy *Mikojanky* i *Tupolevky*. Nežádka se tak místní děti a dospívající xenofobně vymezovali vůči *Tupolevce* a jejímu „cigánskému charakteru“ a údajnému nebezpečí, které z návštěvy tohoto sousedství plyne. Odstup si ostatně udržovali i od smíšených sportovně zaměřených kolektivů z hřiště u ZŠ Mikojanova. Fakticky to znamenalo, že skupiny z vnitrobloků u stanice metra do starších lokalit sídliště prakticky nikdy nechodily. Díky dostřednosti okolí metra a přítomnosti mnoha obchodů a služeb to ale naplatilo naopak.

I tak vztah všech těchto černomosteckých skupin k dospělým – především k vlastníkům, kvazi-vlastníkům a správcům – představoval specificky komplikovanou sféru prostorových konfigurací. Například skupinky *Na Moderejch* či *Na Fialovém* byly dlouhodobě vytlačovány především prostřednictvím stížností místních obyvatel a provozovatelů zdejších podniků. Tvar vnitrobloků po celém sídlišti v interakci s akustickým přenosem hluku v takovém prostoru vytváří prostředí, jež stejně jako v případě paneláku na *Mikojance* představuje systém odrazových stěn, ve kterých se hluk tříští, odráží a zmnožuje. Skupiny dětí a dospívajících se samozřejmě rády a hlasitě baví, pokřikují na sebe nebo si často pouští nahlas hudbu ze svých telefonů. Na základě mnohých stížností městská část a úředníci místního odboru dopravy a životního prostředí, do jehož gesce správa mobiliáře spadá, hojně podnikali preventivní úpravy veřejných prostranství formou odstranění laviček či celých dětských hřišť. Projednání úpravy s občany bohužel probíhala bez účasti mladých lokálních aktérů. Pro ty je institut projednání v podstatě neuchopitelný a váže se se strachem z veřejného obvinění a všeobecným studem vystupovat na veřejnosti, navíc mezi dospělými. Během posledních zhruba deseti let tak na Černém Mostě došlo k desítkám případů, kdy byla místa k sezení odstraněna nebo upravena tak, aby k sezení nenabádala, skupiny tak jsou nuceny neustále hledat jiná místa, kde nebude jejich teritoriální nárok alespoň po nějakou dobu vyvolávat protireakci.

6.4 Veřejné soukromí: existuje správná strana zdi?

V důsledku prostorového vytlačování vede pohyb všech homogenních, smíšených a romských skupinek dětí i dospívajících do míst, která mají v kontextu sídliště zvláštní a přesto nesmírně důležité postavení. Toto tvrzení se pokusím osvětlit na konkrétním příkladu věkově neurčité a proměnlivé skupinky, jejíž akční rádius byl vymezen v podstatě celým prostorem sídliště Černý Most s přesahem i do dalších čtvrtí. Vysledoval jsem tak i specifickou sféru žitého prostoru sídliště a jeho teritoriálního nárokování.

Specifikum využívání sídliště podobnými skupinami spočívá v inovativnosti, tedy ve využívání míst, která místy v pravém slova smyslu zprvu nejsou, nemají využití, jméno a často ani definici. Toušek například v tomto kontextu hovoří o prostorech reziduálních, v

nichž je sociální kontrola specificky limitovaná (Toušek 2013: 49; srov. Augé 1998). Jeho sídlištní modalita vyplývá právě z výše zmiňované potenciality prostoru sídliště (Lehečka 2013b a 2015a). Potencialita spočívá také v nevyhraněnosti, variabilitě prostoru a jeho specifické toponymii (Bazac-Billaud 2000). Do hry vstupuje rovněž diverzita a rozlehlost prostoru i značné množství organicky vzniklých přírodních i urbanistických zákoutí. Touto optikou krajina sídliště představuje neustále se měnící socio-materiální prostředí překrývajících se prostorů usazených v kontextech betonu a zeleně. Sídliště je původně prefabrikovaným parkem, který se dynamicky mění v souladu s přírodními cykly a jevy. Není tak ani městem, ani přírodou. To je asi nejrazantněji vidět na tom, jak dramaticky se mění vizuální a hmotový charakter sídliště v zimních a letních měsících, nebo jakým způsobem jsou lokální sítě pěšin a jejich užití ovlivňovány suchem či deštěm. Takové prostředí konfiguruje teritoriální těla (Kärrholm 2012: 54), tedy prostorové zkušenosti vepsané do pohybu a tělesnosti jednotlivců a skupin jeho uživatelů, tedy i skupin dětí a dospívajících. Jinými slovy, tyto vtělené zkušenosti (re)produkují a jsou (re)produkovány tímto prostorem. Zároveň jsou výsledkem procesu interakcí, nesouladů i mimoběžností mezi jednotlivými teritoriálními nároky.

Zmíněná skupina dospívajících ve věku zhruba od jedenácti do patnácti let, byla dlouho vytlačována z exponovaných prostor. Proto si nějaký čas teritorializovala místo, kde je husté křoví a opěrná zeď zadržující svah před jedním z panelových domů. Okolní nevyhraněný prostor je většinou lidí považován za pouhé křoví nad betonovou zdí. Zdání však klame. V prostoru, kde se za betonovým soklem vyrovnává původně strmý svah, si místní mládež vytvořila „bezpečné“ místo na druhé straně zdi. To se vymykalo některým prostorům, ze kterých je skupina pravidelně vytlačována: z laviček, odpočívadel, torz dětských hřišť apod.

Druhá strana zdi se odlišuje především tím, že je velmi těžko dostupná. Přístupová cesta sem vede po příkrém svahu podél západního lemu opěrné stěny nebo „tunelem“ z křovin vedoucích od chodníků asi dvacet metrů nad prostorem.

I přes specifickou „nedostupnost“ je ale místo poměrně exponované, neboť se nachází jen pár metrů od severního průčelí jednoho z panelových domů. Konfiguračně je toto průčelí přívětivé tím, že díky dispozici panelových domů sousedí pouze s kuchyňskými okny jednotlivých bytů. Na *aktéry* pohybující na *druhé straně zdi* je navíc vidět i z prostorů přilehlých komunikací. Z hlediska (re)produkce prostoru takové místo vytváří efekt *veřejného soukromí*. Toto situační *veřejné soukromí* má následující charakteristiky: jeho podstata se rozpíná mezi sdíleností společných prostranství (prostorovou, sociální i např. smyslovou) a pohodlností a navozováním intimity soukromých, nerušených míst.

Veřejné soukromí za druhou stranou zdi umožňuje skupině dětí a dospívajících poměrně nerušeně existovat a zároveň mít pocit, že je tak trochu součástí okolního prostoru. Dobrý rozhled je klíčový, nejen kvůli přehledu nad tím, co se na sídlišti děje, ale i pro případ, že by bylo třeba rychle opustit prostor. Příkrý svah zároveň poskytuje bezpečí. Správci, vlastníci, ale i kvazi-vlastníci veřejných prostranství, policie a celkově velká část dospělé populace sídliště totiž přístup k místu nepovažuje za schůdný a bezpečný. Jinými slovy, prostor je z hlediska většiny ostatních modalit aktérství v prostředí sídliště považován za nebezpečné místo nehodné návštěvy. Takto (re)produkované *veřejné soukromí* splňuje velmi důležitou charakteristiku – pokud je lokální skupinka nárokujejících *aktérů* přítomna, nikdo jiný si sem

netroufne vstoupit. Veřejné soukromí na *druhé straně zdi* tak v určitém čase a prostoru vytváří pocit obrácené dichotomie vztahů oficiálně-normativní / lokálně-neformálně-normativní. Mládež se zde neskrývá. Naopak dává svoje teritoriální nároky viditelně najevo. *Druhá strana zdi* tak funguje podle nevyřčených pravidel žitého prostoru skupiny. Místo tak mimo vtělené zkušenosti situačně spoluprodukuje také specifický slang místní mládeže či větší benevolenci vůči některým problematickým aktivitám, jakými jsou např. drogy, alkohol apod.

I tak, v souladu Kärholmovým i Lefebvrým pojetím, má *druhá strana zdi* i zmnožené režimy (re)produkce teritoriality. Mimo období, kdy jsou přítomni mladiství, je místo například navštěvováno živočichy, lidmi bez domova, místními sociálními pracovníky nebo – sociálním antropologem. Tito jiní aktéři je navštěvují za účelem obživy nebo nepřímého monitorování praktik místních dospívajících – činnosti rekonstruuji zejména z odpadků a věci odhozených v bezprostředním okolí místa (použité prezervativy, injekční stříkačky, oharky od marihuanových cigaret, lahve od alkoholu apod.).

Druhá strana zdi poskytuje vhléd do (ne)viditelné a často stigmatizované roviny lokálních praktik a režimů teritoriálního nárokování některých zákoutí sídliště. *Druhá strana zdi* není jen důsledkem (re)produkce podoby a fungování veřejného prostoru, ale rovněž představuje projevy imaginativního přístupu k povaze veřejných prostranství na sídlišti. Z místa, jež mělo původně pouze funkčně statický charakter, se stalo dynamické teritorium proměňující podobu komplexity prostoru. *Druhá strana zdi* je dočasným *veřejným soukromím*, místem, které vytváří z členů skupiny nárokovatelů alespoň symbolicky vlastníky. Dokud okolní křoví nenechají správci a vlastníci prořezat je žitým prostorem, který oponuje lokálním prostorovým praktikám. *Druhá strana zdi* je alternativně-normativním výsledkem imaginace a kontra-praktik, je místem, kde jsou jiné světy možné, *Druhá strana zdi* je projevem *práva na město*, místem, kde skupina skrze sebe sama proměňuje i sídliště (Lefebvre 1996), zároveň je barikádou, zpoza níž se dá vždy přeskocit do okolního světa.

6.5 Reflexe života „za zdí“

Druhá strana zdi symbolizuje jakýkoli jiný dočasný prostor soukromí – třeba i ten v parku Panská zahrada ve Stodůlkách z konce 90. let 20. století. Kolektivní povaha veřejných prostranství sídlišť i přes svou určitou potencialitu nedovoluje vytvořit absolutní soukromí. V otevřeném prostoru modernismu, který díky nárokům správců, vlastníků a kvazi-vlastníků směřuje k transparentnosti, je tak velká pravděpodobnost, že kontra-praktiky budou dříve či později odhaleny. Odrazy podobného mechanismu je možno sledovat na mnohých dalších sídlištích v reflexích dnes již dospělých obyvatel. K dosažení různých forem (*veřejného soukromí*) podle nich mohou sloužit nejen reziduální prostory sídliště, ale i přírodní místa k sídlišti přiléhající.

Na plzeňských sídlištích Vinice či Košutka, jež jsou obklopena přírodou i starší vesnickou zástavbou, „zašívány“ fungovaly například v lese pod vrchem Sylván, v prostoru opuštěné továrny či přírodního jezírka na Košutce, nebo v prostorech rozlehlého Boleveckého lesa. Ve vzpomínkách zdejších obyvatel vystupují tyto lokace jako místa, kde se jako děti či dospívající mohli vyžít a cítit se samostatně. Někteří obyvatelé tematizují svoje vzpomínky takto:

No a teďkon mě napadá, že jsme si vždycky stavěli bunkry v zádu ještě nad Sylvánem, ještě v lesíku, a jednou jsme tam vyrazili na kolech a tam je normálně zemědělská plocha, prostě bylo tam pole a sjížděli jsme to na těch kolech. Pak jsme ještě chodívali dozádu jakoby směrem k zoo. Tak tam je takovej rozpadlej statek, jestli tam ještě je, nevím, ale myslím, že jo, protože je vidět ze silnice, když se jede na Radčice. Tak tam jsme chodili hodně často a tam jsme viděli jednu ducha, ale to nevím, jestli to bylo vyhocený tím, že jsme se všichni nahecovali k tomu, že tam opravdu je, že třeba někdo řek, někdo tam je, a ostatní si to prostě vsugerovali. (rozhovor s Ditou, červen 2014)

Pětadvacetiletá Dita, která vyrůstala na sídlišti Vinice, reflektovala především skupinový charakter a přírodní volnost nahlíženého a žitého prostoru, který podle jejích slov mohl vést až k určitým kolektivním iluzím. Reflexe Radky, tehdy také pětadvacetileté ženy, která vyrostla a jako dospělá zůstala na plzeňském sídlišti Bolevec, vypovídá o *veřejném soukromí* uvnitř sídliště:

Když sem bydlela v Diskařský, tak jsme se slejzali bud' tam, jak je průchod, co dělí Diskařskou a ulici Ke Slévárnám, takže jsme okupovali ten podchod jenom mezi těma barákama, nebo jsme chodili tehdy ještě k Delvitě. U cihelny bejvala Delvita, teď je tam napsáno velkoobchod, asi vietnamskej, dřív to bejvala Delvita, tam je vlastně velký parkoviště, takže jsme bejvali bud' na tom parkovišti, nebo tady u nás v průchodu. Nebo jsme taky chodili na jezírko. Jinak z toho sídliště mně nepříjde, že by tu bylo něco úplně zajímavýho, možná ještě vlastně to, co je podél hlavní, tady je vlastně Lídl a u okraje tý silnice takovej kopeček zarostlej křovím a nebylo tam vidět ze silnice, takže tam se chodilo kouřit, samozřejmě potají, tam to bejvalo taky moc pěkný. (rozhovor s Radkou, červen 2014)

Tematizace hledání míst ke scházení může dokonce odkazovat k distanci, kterou podobné skupiny mohou zaujímat k teritoriálním nárokům lidí bez domova, se kterými se i životy skupinek na sídlištích často střetávají nebo s nimi místa situačně sdílí:

Cihelnu my jsme moc nejeli, protože tam se scházeli bezdomovci, to bylo potom už takový doupě, takže my jsme se tomu dost vyhejbalí, ještě v těch našich kruzích tam kolovaly fámy o jehlách a o tom, že tam jsou jako feřáci, takže cihelnu jsme vobcházeli, ale chodili jsme kolem cihelny na Košutecký jezírko, to je taková klasika, tam je to moc pěkný, je tam vlastně hospoda, tenisovej kurt, dvě hospody a dějou se tam různý akce, byly tam i nějaký koncerty, Májka je tam každoročně. (rozhovor s Radkou, červen 2014)

Existují i případy, kdy dojde k tomu, že se teritoriální nárok dětí a dospívajících posune – kromě oficializovaných výtobytků sociálních služeb v podobě nízkoprahových klubů – i do podoby formální okupace určitého prostoru. Tento fenomén jsem zaznamenal například na litevském sídlišti Visaginas, které představuje samostatné město uprostřed pobaltských lesů. Toto post-sovětské sídliště, postavené podle podobných principů jako ukrajinské město Pripjať, stagnuje pod vlivem odstavení zdejší atomové elektrárny z provozu. Během posledních tří dekád proto došlo k exodu zhruba poloviny z původních 30 000 obyvatel. Na

nevyužívanost místních budov zareagovala skupina místních dospívajících obsazením prostoru bývalého obchodu. Vyhlásili zde svobodnou uměleckou rezidenci Točka, jejíž formální existenci následně posvětila i místní samospráva tím, že budovu tomuto poměrně početnému a věkově velmi rozrůzněnému kolektivu propůjčila za symbolický nájem a proplácení energií. Během mého pobytu v Litvě jsem díky kontaktům s tímto kolektivem pozoroval nejen nárokování samotné budovy, ale i daleko širší strategie (re)produkce prostoru soukromí v širším prostředí sídliště postaveného uprostřed divoké přírody. Kolektiv Točky si totiž asi tři kilometry od města vytvořil tábořiště a prostor na hraní tzv. role playing a larp⁷⁴ games ve stylu fantasy literatury. Prostor u jezera v hlubokém borovém lese byl navíc pro místní skupinu spojen s určitou mystikou vyplývající z experimentování s psychotropními látkami. Umístění sídliště blízko přírodních oblastí tak představuje další z modalit, které poukazují na specifičnost a současnou podobnost některých praxí, které modernistické kontury samostatných periferních měst v zeleni svým obyvatelům umožňují.

Rozrůzněná geografická poloha sídlišť a charakter bydlení v rozvolněných prostorech naplněných zelení tak zásadně předurčují konkrétní projevy (re)produkce prostoru ze strany dětí a dospívajících. Pohyb zde probíhá v režimu mezi nahodilostí a detailní znalostí prostoru. Povaha tohoto pohybu osciluje mezi viditelností a skrýváním, symbolické hranice teritorií jsou tak proměnlivé a propustné. Co když se ale v prostoru vyskytne fyzická překážka?

6.6 Zed' a plot jako překážka

Zdi a ploty a obecně překážky vymezující fyzické teritoriální hranice mohou mít pro děti a dospívající různý význam. Doposud jsem demonstroval, že prostory sídlišť a jejich okolí mohou vytvářet niky pro určité soukromí, zázemí či pocit svobody. Na cestě za touto svobodou je ale občas třeba překonat prostou fyzickou překážku. Taková překážka totiž brzdí dynamiku skupiny.

Výklad se nyní přesouvá do druhé poloviny listopadu 2015 na černomosteckou *Tupolevku*. Je zachmuřené počasí, jen lehce nad nulou:

Na třetí hodinu odpolední jsem se vydal s krosnou plnou sportovního náčiní na terénní animační práci na hřišti u základní školy. Chodím sem na třetí, protože v tolik hodin hřiště opouští školní družina a potom je až do šesti hodin otevřeno pro děti z okolí. Už z dálky, ostatně jako vždycky, slyším povyk. Pohybuje se tu třicet až čtyřicet dětí ve věku od pěti do patnácti let. Po příchodu k hřišti zpozoruji, že některé děti už jsou uvnitř, což mě vede k domněnce, že družina nechala dětem hřiště otevřené. U vstupní brány na oplocené hřiště ovšem zjišťuji, že je branka zavřená. Družina tu dnes evidentně nebyla. Místní děti mne už dobře znají, takže ke mně ihned běží, neboť vědí, že s sebou v batohu nosím věci na sport a hry – míče, náčiní, křídly, gumu a podobně.

---

⁷⁴ Larp představuje celou plejádu aktivit, které spočívají především v organizování setkání a imitovaných soubojů z prostředí fantasy literatury a her.

Nemůžu se dostat dovnitř. Po chvilce přichází správce, aby otevřel branku. Diví se, co se stalo se zámkem. Vidí, že jazýček je celý zkřivený, takže musí vytrhnout dveře. K mému překvapení nepátrá po viníkovi.

Jsem ze zničení zámku dost rozladěn, protože vím, že každá taková zničená věc nebo závada povede k dalšímu napětí mezi úředníky z radnice, školou, provozovatelem hřiště a místními uživateli, především dětmi. Dost přísně se děti ptám, kdo a proč to udělal. Většina tvrdí, že už „to bylo“, když přišly. Některá ale obviňují Špalíka s Bobešem, asi desetileté chlapce. Ti se tomu vehementně brání. Po pachateli dál nepátrám, protože vím, že se stejně nikdo nepřizná. Snažím se jim jen vysvětlit logiku přemýšlení „ostatních“ o tom, že někdo něco zničí, nebo vlezte někam, kam nesmí. I přes (nejen) moje několikaměsíční stížnosti u správce a příslušných úředníků na radnici, že najatý správce hřiště otevírá velmi nespolehlivě a nepravidelně, což vede k tomu, že děti a mládež často přelézají oplocení hřiště, jež má zhruba čtyři metry na výšku, se situace nezlepšuje. Hřiště, ač propagováno jako v zásadě veřejné, tak reálně nefunguje. Jakýkoli komerční pronajímatel má před místními dětmi a mládeží přednost. Naštěstí pronájmů moc není. I kdyby, děti stejně považují hřiště za svoje.

Děti neustále žadoní o míče, končím tedy se svými apely a otevírám krosnu. Špalík se jako vždy cpe nejvíc dopředu, protože míče mám s sebou jen tři. Pokřikuje: „Pujč mi fotbalovej míč, pujč ho mně!“ Zpozoruju, že má na bundě a na ruce docela dost krve. Ptám se ho, co dělal. Odpovídá: „To mám z toho, jak jsem páčil ten debilní zámek...“ (terénní deník, listopad 2015)

Na Špalíka jsem samozřejmě nežaloval. Dál už nežaloval ani nikdo z jeho kamarádů. Trestem mu bylo to, že se poděkl sám. Jeho počínání ale odhaluje další způsob, jak je vytvářeno kolektivní nárokování uvnitř skupiny. Špalík a jeho situační nárok – rozbití branky – poukazuje na to, jak jednotlivci postupují, nejen pokud se v prostoru sídliště vyskytne překážka, ale i jak funguje soudržnost těchto skupin. Potřeba překonat překážku vytvořila situační koalici. I proto na Špalíka pravděpodobně nikdo z ostatních vehementně nežaloval. Z jeho činu mohli mít prospěch i ostatní. Nelegální překonání překážky tedy není vnímáno tak, že by omezovalo aktivity jeho samého, ale potenciálně všech dětí a dospívajících, kteří jsou okolo. Tato intersubjektivita má samozřejmě svoje situační hranice (viz Bittnerová 1995) a stinné stránky. Zároveň je ale základní charakteristikou vnitřního života takové skupiny a odvíjí se od ní podoby teritoriálních nároků dětí i dospívajících.

6.7 Teritoriální Sít' dětí a dospívajících

Špalík byl tehdy ještě dítě. Jako desetiletý chlapec se nesměl příliš vzdalovat od svého bydliště na *Tupolevce*. Přesto udělal pro mnoho dalších dětí obrovskou „službu“ – pokusil se zpřístupnit hřiště. Tím, že nebyl „nabonzován“ ostatními zároveň prokazuje, že jej lze považovat za člena etnicky smíšené teritoriální *Sítě* dětí a dospívajících, která v prostředí Černého Mostu mezi lety 2014–2017 čítala dohromady více než stovku jednotlivců. Tato *Sít'* odkazuje i na podobné *sítě*, které se mohly v prostorech ostatních sídlišť v určité fázi jejich demografického vývoje tu a tam vyskytovat. *Sít'* představuje nezbytné zobecnění, prostorově

ukotvené, ale neohraničené fluidní a neformální prostředí aktérů zhruba od šesti do dvaceti let (v některých ojedinělých případech ale i starších) sestávající z teritorializovaných těl a jejich socio-materiálních vazeb.⁷⁵

V rámci *Sítě* se velká většina jednotlivců znala minimálně od vidění, často ale i jménem a přezdívkou. Vzhledem k velkému věkovému rozdílu mezi členy skupiny, zde samozřejmě docházelo k tomu, že vznikaly různé věkové niky a izolovatelné skupinky. Takové prostředí bylo v neustálé interakci, tudíž byly zároveň (re)produkovány i vzorce prostorových teritoriálních nároků. (Re)produkce prostoru tak skrze specifické vnímání a zakoušení prostoru podléhala i nápodobě a různým vlivovým sférám. Oproti skupinám *Na Modrejch* či *Fialovým* představovala *Sít'*, jejímiž členy byli i jednotlivci, kteří občasně okupovali *druhou stranu zdi*, rozsáhlou sféru prostorových konfigurací, která svými teritoriálními nároky přesahovala hranice sídliště Černý Most. *Sít'* zároveň pohlcovala menší skupinky dětí a dospívajících a měla své vnitřní hranice a teritoria. Poskytovala volnost udržovat pozitivní, negativní i neutrální vztahy napříč prostředím dětství, dospívání i dospělosti. (Re)produkce vazeb v této proměnlivé struktuře probíhala mimo kooperace často skrze konflikt. Tato vnitřní oscilace mezi spoluprací a bojem souběžně přetvářela i prostor sídliště. *Sít'* tedy byla systémem socio-materiálních vazeb a teritorializovaných těl. Prostorovost modernistického urbanismu Černého Mostu byla její nezbytnou součástí i podmínkou existence.

Sít' vytvářela různé formy časoprostorových praxí. Mezi dětmi a dospívajícími na Černém Mostě bylo poměrně běžné chodit za školu. Na sídlišti se dalo snadno „zašít“. Zašivali se chlapci i děvčata. Především některá romská děvčata byla občas nucena upřednostnit péči o sourozence na úkor školy (viz také Bittnerová, Doubek Levínská 2014: 153, 179), aby vyhověla přání rodičů. U černomosteckého skateparku jste tak v roce 2015 mohli nalézt někoho ze *Sítě* v podstatě celý den, nehledě na to, jestli je vyučovací den. Podobné praktiky ovlivňovaly prostorové režimy sídliště nejen v závislosti na denním období, ale i období v roce.

Aktivita *Sítě* byla ve veřejných prostranstvích přítomna prakticky po celý rok, vyjma deštivých a velmi mrazivých dnů, kdy se její členové přesouvali do míst, kde byli chráněni, tedy do bytů, městské knihovny, domu dětí a mládeže, nízkoprahových klubů, do komunitního centra *Výměník* nebo – asi nejčastěji – do Nákupního centra Černý Most. Sídliště zažívalo specifický provoz veřejných prostranství a zásadní rekonfiguraci prostorových nároků v zejména létě, a to díky tomu, že část dětí odjížděla na prázdniny, zároveň ale velká část dětí trávila prázdninový čas v exteriéru sídliště již od dopoledních hodin. Během let 2014–2017 byl ale tento prázdninový úbytek dětí částečně nahrazen přílivem skupinek a jednotlivců z jiných čtvrtí – především ze Žižkova a Smíchova, kde jsou početné romské enklávy často s příbuzenskou vazbou na Černý Most. Letní migrace vedla v těchto letech k nárůstu konfliktů uvnitř *Sítě*. V létě 2017 tyto konflikty přešly do násilných činů, např. předem domluvených a vyprovokovaných rvaček mezi děvčaty, jež byly následně zveřejněny na sociálních sítích (srov. Trachtová 2015: 73). Všeobecné zděšení ze strany rodičů, sociálních pracovníků i městské části vedlo k hledání viníků a nápravy. Za hlavní důvod

---

⁷⁵ Kvůli této skutečnosti jsou lokální terénní program i nízkoprahové služby určeny pro osoby až do dvaceti šesti let věku. V dlouhodobém horizontu se ukazuje, že pomoc v nouzi potřebují i osoby dospělé, důvodem jsou především dluhy, materiální závislost na rodičích či požívání drog.

těchto incidentů byl označen právě příliv cizích skupinek aktérů. Pravidelná prázdninová rekonfigurace *Sítě* tak vychylovala situační prostorovou rovnováhu. Teritoriální nároky ze strany dočasných prázdninových aktérů měly dopad nejen na *Sít'*, ale i na postavení sítě v očích dalších dospělých aktérů.

Sít' zkrátka nefungovala ve vakuu. Do procesu její (re)produkce neustále vstupovaly i ostatní koalice aktérů popsané v předchozích kapitolách: správci, vlastníci, ne-vlastníci, kvazi-vlastníci nebo sociální pracovníci. V návaznosti na tyto prostorové interakce je možno sledovat několik obecnějších režimů, ze kterých teritoriální (re)produkce prostorové konfigurace *Sítě* sestávala.

6.8 *Sít'* a utilitární apropiace prostoru

V prostředí *Sítě* měly vlastnické vztahy a provozní řady situační platnost. Všeobecně veřejná a společná povaha prostoru sídliště se odrážela i v praktikách členů *Sítě*. Modernisticky strukturovaná a rozlehlá veřejná prostranství odhalovala kromě své volnosti a potenciality i své neduhy, třeba tím, že potřebám pohybu *Sítě* neodpovídala urbanistická koncepce a fyzická strukturace prostoru. Stávalo se tak v situacích, kdy byl mezi dvěma důležitými body v prostoru sídliště vizuální kontakt, ale nešlo se mezi nimi pohybovat přímou cestou, protože v cestě stála fyzická překážka. Příklady narušování těchto bariér byly ošemetné, protože takové praktiky bývají nahlíženy jako narušování veřejného pořádku nebo vandalismus. Perspektivou teritoriality měly ale i další význam: situačně se vypořádávaly s aktuální nerovnovážností rozložení moci v teritoriu. *Sít'* demonstrovala a performatovala nesamozřejmost překážek a operativního, fluidního a imaginativního pojetí hranic, ke kterému veřejná a kolektivní povaha prostranství sídlišť vybízí.

Příkladem (re)produkce struktury prostoru, jíž lze považovat za důsledek soustavných teritoriálních nároků *Sítě*, je i železný plot, který je jen pár metrů od oploceného hřiště na *Tupolevce*. Plot lemuje zahradu základní školy, na které je hřiště umístěno. Oplocení školní zahrady dlouhodobě vytváří bariéru v prostoru. Z požadavku místních obyvatel je zahrada dlouhodobě otevřena non-stop, protože přes ni vede důležitá pěší komunikace. Do zahrady ale ústí pouze tři vchody v ne zcela vyhovujících místech. Pro *Sít'* měl plot školní zahrady jediný význam: představoval překážku, která prodlužovala cestu na hřiště i dále. Symbolizoval projev – pro členy *Sítě* neprůhledných a podružných – vlastnických práv a nárokování prostoru ze strany nepříliš populární instituce: místní základní školy. Nárokování ze strany školy bylo podnětem k demonstraci, že hranice každodenního fungování prostoru jsou vyjednávané i jinak, totiž že režimy hranic jsou (re)produkovány na základě narušování a zpochybňování materializovaných prostorových praktik. Režim pohybu *Sítě* tak operacionalizoval jakýkoli plot v okolí jako nemístnou překážku. Její narušení neznamenovalo jen fyzické překonání bariéry, ale i implicitní odmítnutí strukturace prostoru. Nežádoucí překážku v prostoru sídliště tak pro *Sít'* představovaly i Josefovy ploty na *Mikojance* (kapitola 5) či nelogicky vedoucí chodníky napříč sídlištěm.

V železném plotu okolo základní školy na *Tupolevce* bylo během let vytvořeno pilkou na železo několik otvorů (v jednu chvíli však vždy pouze jeden). Účelem otvorů bylo zkrátit a zpřímít cestu na hřiště zhruba o sto metrů. Otvor byl hojně využíván a členové *Sítě*

procházeli na hřiště zpravidla právě tudy, O původci otvoru se nikdy nemluvalo. Správa školy plot opakovaně uváděla do původního stavu, aby jej následně „někdo“ opět zprostupnil. Navíc byla často vyříznuta jiná, dříve nedotčená příčel. Plot tak dodnes září různými odstíny červené barvy. V červnu 2016 dokonce došlo k provizornímu zadrátování otvoru hliníkovým vázacím drátem. Zprvu se zdálo, že správce plotu rezignoval. Po nějakém čase byl otvor opět tradičně zavařen.

Správa školy plot opakovaně nárokovala, *Sít'* jí v tom neosobně bránila a plot neakceptovala. Taková teritoriální (re)produkce měla jasnou časoprostorovou povahu – tady a teď. Byla performancí i zhmotněným požadavkem – neformálním, konfliktním, avšak (ne)viditelně kolektivním socio-materiálním projevem teritoriálního nároku vyplývajícího ze žitého prostoru ve smyslu: chceme projít tudy, když to konstrukce plotu a naše prostředky umožňují. Tato praxe se samozřejmě neomezovala jen na řezání příčelí, podobně mohly děti i dospívající vyrážet zámek branky od hřiště, přelézat čtyřmetrový plot nebo za pomoci štípacích kleští odstraňovat nýty z výdřevy oplocení hřiště (také za účelem vstupu).

Sít' preferovala prostupný a skutečně veřejný prostor. Sídliště jej potenciálně nabízí, prostupnost je ale narušována prostorovými praktikami vlastníků i správců a jejich teritoriálními nároky směřovanými k transparentnosti prostorou i prostorových vztahů. *Sít'* tak (re)produkovala jinou formu transparentnosti a srozumitelnosti. Uplatňovala odlišné rytmy, než škola, správce sportovního areálu nebo zástupci SVJ, jakými jsou např. Linda a Ivan. Není náhodou, že se nároky *Sítě* blížily těm, které (re)produkovala na *Tupolevce* i *Parta*. Měly společný základ v alternativním pojetí „veřejného“. *Sít'* ale oproti dospělým postupovala daleko více fundamentálně, neboť demonstrovala, že strukturace prostoru (tedy plotu, hřišť i veřejných prostranství) a jejich přístupnost dostatečně nereaguje na instrumentální a imaginativní projevy (re)produkce prostoru ze strany jeho nej(ne)viditelnějších uživatelů. Mladí aktéři si tak svými kontra-praktikami brali některé části sídliště alespoň částečně zpět.

Potřeba jednat tady a teď byla posilována také tím, že normativní teritoriální (re)produkce, tedy oficiální provozní dobu hřiště a provozní řád, v době pozorování striktně nedodržel ani správce (červen 2015). Těžko postižitelné porušování pravidel bylo přítomno na všech stranách, a tak prostorová konfigurace směřovala k situaci, kdy za nedodržování pravidel nebyl nikdo trestán. Původci díry v plotě zůstali oficiálně neznámí, nedůslednost a nedochvilnost správce byla předmětem debat pouze na oficiální úrovni. Pro *Sít'* měl správce ostatně pouze omezenou důležitost, poradila si i bez něj.

6.9 *Sít'*, materiální statky, kriminalita

Pro hlubší osvětlení fungování *Sítě* se následující výklad na několik odstavců od prostoru nepatrně vzdálí. Teritoriální nároky dětí a dospívajících je třeba osvětlit i v širším materiálním a sociálním kontextu vztahů na Černém Mostě

Sít' si v prostoru nemohla poradit bez materiálního zázemí. V některých případech se o zdroje, jako jsou jídlo, cigarety, hračky, situační skupiny dělily. V některých chvílích docházelo pro změnu k jasnému vymezení. Materiální nedostatek některých příslušníků sídlištní *Sítě* vedl k nutnosti obstarat si některé záležitosti vlastními strategiemi. Mimo nárokování veřejných prostranství tak byly projevy teritoriality zjevovány i na pozadí vztahů

mezi spotřebním zbožím a aktéřskými potřebami. Materiální podstata těchto prostorových vztahů často proměňovala sociální vztahy, situačně je zesilovala či zeslabovala a zároveň vytvářela vazby mezi jednotlivými aktéry *Sítě*.

Zastavme se nyní u jevu, který nazývám *seriálním vlastnictvím*. V prostředí *Sítě* na Černém Mostě se jednalo o situace, kdy nějaký statek, který zde ilustruji na příkladu koloběžky, v průběhu času měnil „majitele“. Původní majitel předmětu je těžko vystopovatelný a pro seriální vlastnictví není ani důležitý. Koloběžka (ale stejně tak třeba míč či drobná elektronika) představovala statek, který je dobré mít tady a teď. Přejchod seriálního vlastnictví z osoby na osobu často neprobíhal dobrovolně, nýbrž deklarací a větší situační silou nového nároku:

Na Tupolevku denně přicházejí starší kluci, kteří tu vždycky udělají dusno. Jsou tu ve čtyřech. Třímají v rukou cigarety. I přes to, že se jich mladší děti bojí, je zřejmé, že k nim určitým způsobem vzhlížejí. Maroš, nejmenší z členů pokuřující skupiny si všimne, že Damián má malou otřískanou koloběžku. Vydá se za ním se slovy, „hej more, to je moje koloběžka, kdes ji vzal?“ Damian odpovídá, „to je moje koloběžka, dostal jsem ji.“ „Kecáš more, jsi mě o ní podělal! Naval ji zpátky!“ (podělat o něco – okrást, pozn. autora), opáčí s křikem Maroš s tělnatějšími druhy za zády. Je zřejmé, že Damian nemá tvář v tvář starším chlapcům šanci. Maroš mu koloběžku bere, aniž by se Damian bránil. Ví, že nic nezmuže. (terénní deník, září 2015)

Když jsem se později Damiana ptal, jak to s koloběžkou skutečně bylo, říkal, že ji našel, což nešlo dokázat ani vyvrátit. K mému překvapení jsem ale o pár týdnů později tu samou koloběžku spatřil v rukou dalšího staršího chlapce. Koloběžka třikrát během měsíce změnila majitele.

Není nutné se ptát, komu skutečně patřila či jak se k ní každý z majitelů dostal. Zásadní pro celý systém nárokování je, že některé věci se v prostoru pohybovaly prostřednictvím deklaratorního přivlastňování na základě situační teritoriální převahy a faktu, že rodiče či kdokoli, kdo by situaci mohl rozsoudit na základě formalizovaných kritérií, nebyl díky povaze veřejných prostranství sídliště přítomen. Pravidla si tak určovala sama *Sít'*. (Re)produkce prostorů sídliště tak sestávala i z pohybu materiálních objektů. Mimo projevu teritoriální převahy, tak předání či převzetí věci v prostředí *Sítě* zároveň může znamenat i jakousi platbu za klid. *Seriální vlastnictví* se vyrovnávalo s nedostatkem finančních prostředků, kdy někteří místní rodiče nemohli dát svým dětem peníze třeba i na jídlo.⁷⁶ S rostoucím věkem členů *Sítě* samozřejmě stoupal význam dalších materiálních potřeb, z čehož vyplývaly další strategie. Ty

⁷⁶ Stravování členů *Sítě* bylo samostatnou analytickou kategorií, která přesahuje půdorys tohoto textu. Forma a druh stravování vyplývala ze sociálního zázemí sídliště a zvyklostí v jednotlivých rodinách a skupinách *Sítě*. Zároveň bylo stravování v *Síti* vykonáváno upozaděně a často sdíleně. Jídlo se konzumovalo, dělilo a nepřemýšlelo se nad ním. Jídelníček nebyl příliš rozmanitý a podléhal finančním možnostem napříč *Síti*. V mnoha případech odpolední svačina členů *sítě* sestávala z bramborových lupínek, doslazovaných perlivých limonád, čínských polévek konzumovaných v suchém stavu nebo energetických nápojů. Toto stravování bylo navíc spoluurčováno rodiči. Například s Lenkou z *Tupolevky* jsme o stravování jejich dětí vedli často debatu, za zmínku stojí především to, jak odlišně mohli někteří rodiče vnímat prospěšnost jednotlivých potravin pro jejich děti. Lenka tak například kritizovala, že romské matky dávají dětem peníze na nákup nápojů s kofeinem, kdežto energetické nápoje prý podle jejího názoru dětem neškodily. Různé režimy pojetí zdravotních dopadů stravování tak určitých v situacích mohou dokreslovat vztahy v prostoru sídliště.

už byly často daleko více na hraně zákona. Stejně jako na všech dalších větších sídlištích, byla drogová činnost běžnou součástí zdejší prostorové (re)produkce a pojila se nejen s alkoholem a marihuanou, ale i s tvrdými drogami jako je pervitin⁷⁷:

Drogová scéna na Praze 14 se dá spíše charakterizovat jako uzavřená drogová scéna, většina aktů spojených s drogami (výroba, prodej, užívání) se odehrává na veřejnosti nepřístupných místech. Většinou jde o drogové byty, kde se drogy prodávají nebo dokonce vyrábí. Oblast Prahy 14 je z velké části pokryta rozsáhlými panelovými sídlišti, která skýtají podmínky přesně pro tento typ scény. (Plán preventivních aktivit městské části Praha 14 pro rok 2016: 3)

Přes zmiňovanou uzavřenost scény a snahu místních sociálních pracovníků, kteří spolupracovali s drogovými preventisty, byl v sídlišti výskyt použitých injekčních stříkaček poměrně frekventovaný. Perifernost a současná anonymnost okolí *Tupolevky* tak pro tyto činnosti představovala a dodnes představuje vhodnou kulisu. Místní obyvatelé a mezi nimi i členové *Sítě* tak byli často vystaveni činnostem osob se závislostí. Obraz člověka s návykem a terminologie, která se s drogami váže, představovala běžnou součást výbavy člena *Sítě* už od útlého dětství:

„Hele nějaký feťák!“, hlesl Damian, když kolem nás na Tupolevce prošel narkoman a zmizel v jednom ze zdejších vchodů. Překvapuje mne, že to děti nijak nevzrušuje. Asi jsou na to zvyklé. Navíc teď dostaly od matek peníze na troje chipsy a vodu, takže jsou zabaveny svačinou. Během svačiny děti vymyslí, že budeme hrát hádanou. Denis, desetiletý, trochu utáplý bratr tří dalších holek, je na řadě. Po chvilce zjistíme, že máme uhodnout nějaký druh tvrdého alkoholu. Nakonec tajenku rozluští děti. Je to vodka 42. (terénní deník, srpen 2015)

Obeznamenost s takovými jevy a fenomény se ve vyšším věku váže s rizikem experimentů, protože všechny tyto prostředky „zábavy“ jsou součástí lokálního kontextu a jsou poměrně dostupné. Na konci 90. let byla na Stodůlkách situace velmi podobná, jako patnáctiletý chlapec jsem se pravidelně dostával k možnosti pořídit si od překupníků z řad příslušníků podobné sítě lehké i tvrdé drogy od marihuany přes halucinogeny až po pervitin. V prostředí Černého Mostu tak často docházelo k tomu, že někteří členové *Sítě*, jak chlapci, tak děvčata, se dostávali poměrně brzo do kontaktu s drogami. I přes tvrzení o uzavřenosti scény a bytovém prodeji, jsem ale pozoroval, že distribuce marihuany mimo jiné rafinovaně probíhala na jednom velmi frekventovaném místě, takřkajíc zcela na očích veřejnosti. Trh s dalšími látkami byl ale skutečně skrytý spíše do oblasti bytového prodeje.

Na Černém Mostě se obecně traduje, že v lokalitě je vyšší kriminalita. Přitom z indexu kriminality vyplývá, že Černý Most v pražském kontextu představuje místo spíše průměrně

---

⁷⁷ Analýza drogové činnosti na Černém Mostě ani jiných sídlištích není dostupná. Existuje však plán protidrogových aktivit městské části Praha 14: https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/usneseni/rada/2015/10/565p_22MR.pdf. Černý Most čas od času zmiňován v Týdeníku policie. Z nedávné minulosti například v článku Jana Daňka (2019), který referuje o varnách a místech odbytu pro drogové dealery. Text je dostupný (online) na adrese: <https://tydenikpolicie.cz/kriminaliste-z-prahy-iii-realizovali-tri-drogove-pripady-spolecne-se-zasahovou-jednotkou-si-dosli-pro-vyrobce-i-dealery-pervitinu/>.

a lokální kriminalita od roku 2014 stabilně klesá.⁷⁸ Organizovaný zločin se, i když pachatelé samozřejmě mohou být i z Černého Mostu, stěhuje do lukrativnějších lokalit.

Dospívající jednotlivci, kteří pravidelně sháněli peníze na drogy, se *Síti* vzdalovali, neboť jejich potřeby nešlo naplnit pouze na Černém Mostě. Nároky vycházející z deklaratorní povahy seriálního vlastnictví se tak s dospíváním členů *Sítě* mohly transformovat do podoby prostorových (re)produkcí spojených s narušením některých pevně ustavených hranic prostřednictvím vloupání a krádeží. Pokud k nějakému incidentu došlo, jednalo se často o situace, kdy šly skupinky tzv. najisto a zcizily majetek někomu, koho znaly. Několik ukradených a následně vrácených či nedohledatelných mobilních telefonů pracovníků komunitního centra *Výměník* představovalo spíše drobné prohřešky. Občas ale došlo i k závažnějším situacím:

Sociální pracovníci Wicky začal 2. ledna 2015 chodit upozorňující mail, že se někdo přihlašuje do počítače, který mají v nízkoprahovém klubu Ořech pro surfování klientů na internetu, i když je po novém roce zavřeno. Po příjezdu na místo zjišťujeme, že je vypáčené okno a počítač i monitor zmizely. Zvažujeme, zda zavoláme policii, situaci se nakonec rozhodneme nahlásit. Během příštích dnů začaly Wicky chodit výstražné emaily, že z IP adresy ukradeného počítače se kdosi snaží přihlásit na zakázané stránky. Za několik dní se podařilo zjistit, o koho se jedná. Během konfrontace s domnělými pachateli k přiznání nedošlo, počítač vrátili s tím, že jej koupili v zastavárně. Situaci následně Wicky diskutovala i s matkou jednoho z domnělých pachatelů. I ona se za své dítě postavila. Celý incident tak zůstal do značné míry nedořešen. Monitor počítače se dohledat nepodařilo. (terénní deník, leden 2015)

V tomto konkrétním případě se zvažování, zdali hlavní podezřelé hlásit policii, mísilo s obecnou shovívavostí sociálních pracovníků a nemožností dokázat, jak se „vše“ stalo, i když bylo vysvětlení krajně nepravděpodobné. Situace navíc vystihuje podstatu mnoha podobných incidentů. V prostředí, jež je definováno určitou mocenskou nerovnováhou, dochází k proměnám teritoriální konfigurace a nárokování i ve specifickém režimu, který obchází normativní přístup k vymáhání práva a podléhá spíše základním etickým principům sociální práce – především pak snaze nepoškodit klienta. Osobní známost tak může být v určitém ohledu faktorem, který zesiluje pravděpodobnost, že mezi jednotlivci dojde k incidentu, který nebude oficiálně sankcionován.

6.9.1 Exkurs: etnicita, teritoriální subalterita a imaginace

Nelze opomenout, že socio-materiální konfigurace složená s teritorializovných těl, která je zde popisována jako *Sít'*, (re)produkovala i specifické formy sociálních i etnických vztahů. Tyto vztahy jsou nesmírně důležité pro další analýzu fungování etnizujícího se prostoru panelového sídliště. Na Černém Mostě se tyto vztahy dlouhodobě týkají především romských dětí a dospívajících. U nich totiž vzniká vědomí určité obecné subalterity již od velmi útlého věku. Subalteritu zde používám ve významu stavu společenské podřízenosti většinovým

⁷⁸ Více viz www.mapakriminality.cz.

sociálním a kulturním zvyklostem, ale i dominantním teritoriálním vztahům a prostorovým praktikám, jejichž nenaplňování a nedodržování vede k marginalizaci pozice jednotlivce. Tyto režimy teritoriálního znevýhodnění, založeného částečně i na prostorové segregaci, vyplývají i ze širších souvislostí, především všeobecného sociálního postavení některých etnik (Bittnerová, Doubek, Levínská 2014; Doubek, Levínská Bittnerová 2015; Růžička 2011; Skupnik 2007). Oscilaci mezi situačním prosazováním své identity a projevy vnímání vlastní marginální pozice je možno pozorovat na mnoha lokálních úrovních. *Sít'* tyto všeobecné společenské podmínky částečně nivelizovala. Především v tom smyslu, že ve smíšeném prostředí *Sítě* byli etnicky ponižováni i gádžové.

Sít' tedy občas obracela společenské pozice. Docházelo tak k momentům, kdy vyplynulo na povrch, že zesměšňování gádžů a dalších etnik může vycházet z vlastní frustrace utvořené na základě všeobecného vědomí subalterního postavení romského etnika. Samotná diferenciacce v etnicky smíšeném a rozmanitém prostředí Černého Mostu byla – například pro děti kolem deseti let a níže – velmi obtížná. I přes to s ní ale aktivně pracovaly. V rámci animace jsem se během jedné hádky tří chlapců o tom, kdo je to Cigán, gádžo a světskej, osmělil zeptat:

ML: Jakej je rozdíl mezi gádžem, Cigánem?

Damian (11 let, Rom): No Cigán je Cigán, bílej je bílej a světskej je napůl.

Julek (11 let, podle předchozí definice jej ostatní označují za světského, pozn. autora): No ale mezi světskejma a Cigánama takovej rozdíl není.

Pepík (9 let, Nerom): Já jsem tu jedinej gádžo... (smutně, pozn. autora).

(terénní deník, červenec 2015)

Nelze rozhodnout, nakolik tato diferenciacce odpovídá všeobecnému lokálnímu úzu. Za povšimnutí ale stojí, že Damian použil i pojem bílej. Julek zároveň nenápadně deklaroval, že se jako dítě ze smíšené rodiny cítí být blíže spíš „Cigánovi“. Pepík naopak jako by za své gádžovství cítil stud (srov. Smetáčková 2009). Dětská a dospívající aktéři tak reflektovali, že v jejich *Síti*, jakožto i mezi dospělými, existují situační rozdíly, které mají dopad na postavení jednotlivce ve skupině i mimo ni.

Situační pojetí subalterity ze strany černomosteckých romských i neromských dětí a dospívajících bylo integrální složkou jejich teritoriální výbavy. To mohlo vést k překvapujícím situacím. Během letních animačních aktivit na *Tupolevce* jsme dětem často půjčovali křídly, kterými si zejména děvčata kreslila na dlažbu či chodník. Mezi dětmi se čas od času objevovala i Gabi, která mezi dětmi ze *Sítě* platila za problémové děvče. Jednoho srpnového odpoledne, kdy si děti právě kreslily křídly, si Gabi pro sebe uzmula bílou křídou, s níž si začala bělit své vlastní nohy:

ML: Gabi, proč si kreslíš bílou křídou po nohách?

Gabi: Protože bych chtěla být bílá...

ML: Proč, prosím tě?

Gabi: Protože nám (Romům, pozn. autora) všichni nadávají...

(terénní deník, srpen 2015)

Ve zdánlivě bezstarostném životě mnoha příslušníků *Sítě* bylo vědomí blíže neurčité mocenské nerovnováhy velmi časté. Skrze pozice svých rodičů, sociální média, školu, kontakt se sociálními pracovníky, přítomnost kriminality i skrze etnizované konfigurace veřejných prostranství a jejich normativní regule fungování tak děti tematizovaly svou pozici v socio-materiálním prostoru jako problematickou (srov. Doubek, Levínská, Bittnerová 2011).

Problematicčnost pozice zároveň mohla vést ke specifickému rozvoji představ o vlastním údělu. Melvin, asi desetiletý romský chlapec, mi jednou během pingpongového turnaje, který jsme pro děti pořádali na podzim 2015, převyprávěl svůj sen, který jsem takto zaznamenal do terénního deníku:

Melvin a jeho kamarádi Felix a Šimon, plus ještě někdo, koho neznám, jsou ve snu osmnáctiletí gangsteři, kteří obchodují s drogami (neřeší se s jakými), ve snu jsou v nějakém opuštěném skladu, kde je přepadne další partička se střelnými zbraněmi. Kluci se začnou bránit. Melvin se snaží obrát jednoho z gangsterů o pistoli a Felix se snaží onoho útočníka trefit. Přitom je ale zasažen sniperem přímo do hrudi. Při pádu na zem se Felix ještě uhodí do hlavy o kámen (ten se vzal neznámo kde). Střelná rána do hrudi a rána do hlavy o kámen. Poté je Felix rok v nemocnici a rehabilituje. Vrací se domů a nikoho si nepamatuje. Musí se znovu učit věci, chodit, poznávat lidi. Melvin vyprávění zakončuje tím, že se strašně bojí toho, že se to celé jednou opravdu stane. „Fakt se bojím“, říká. (terénní deník, říjen 2015)

Nic takového se s velkou pravděpodobností nestane. Vnímání Melvinovy pozice (i když daleko nenápadněji) konvenuje s předchozími příklady reflexe vlastní subalterity a operacionalizace jevů jako jsou zločin, drogová činnost či násilí v prostředí sídlištního prostoru. Samozřejmě že na Melvina zároveň působila globální vizuální popkultura spojená s gangy vznikajícími ve stagnujících lokalitách, neboť lokální pop-kultura *Sítě* s takovými motivy frekventovaně pracovala.

6.10 *Sít'* podpory: lokální mezigenerační kontakt, pop-kultura a sport

Doposud jsme viděli, že prostor dětí a dospívajících na sídlišti představuje svébytný svět, který často zůstává pod prahem pozornosti ostatních aktérů, kteří teritoriální prostor sídliště spravují, vlastní či kvazi-vlastní. Zároveň bylo opakovaně zdůrazněno, že struktura tohoto světa mladých, tedy i *Sítě*, je propustná a se světem dospělých neustále interaguje. Místní společnost se tak kontinuálně (re)produkuje. Důležitou roli v tomto propojení hrají především bývalí členové *Sítě*, tzv. „odrostlé děti sídliště“. Ambivalentní zkušenost vnímání a zakoušení prostoru sídliště se u některých jednotlivců stává konstitutivní příčinou jejich dospělých aktivit. Tito lidé do určité míry představují vzory, které svými společenským a prostorovými aktivitami pečují o Černý Most jako celek. Tak se vracím k teritoriálním nárokům lidí jako je skateboardista a vypravěč Mártý, jehož přirovnání *Tupolevky* a *Mikojanky* k „černému“ a „bílém“ dvojčeti z úvodu kapitoly 2 se v různých momentech vrací napříč celým textem této etnografie.

Mártý byl kdysi také členem *Sítě*. Z této zkušenosti vychází i jeho vyprávění o částech Černého Mostu jako o různě sociálně a etnicky nuancovaných sourozencích. Jeho lokální roli,

stejně jako roli jemu podobných obyvatel sídliště, asi nejlépe ilustrují události, které navazují na jeho divadelní vystoupení na konci září 2014 na Festivalu Street for Art.

Do festivalového městečka, jež bylo najatým architektonickým studiem vystavěno v místním Centrálním parku z dřevěných *latí*, se během několikadenního programu⁷⁹ scházeli kromě několika desítek místních obyvatel i úředníci, politici, aktivisté a další „buditelé“ veřejných prostranství z domácí scény i celé Evropy. Bylo vysloveno mnoho vzletných a kreativních myšlenek i nápadů. Účastníci ale většinou odpoledne ze sídliště promptně zmizeli nebo vůbec neopustili hradby festivalového městečka. Jen málokterý z externích návštěvníků proto Mártýho vyprávění vyslechl. A právě realita sídliště vrátila dění festivalu Street for Art do lokálního kontextu. A to dvěma událostmi:

Předně byla mimoběžnost odborných festivalových reprezentací a lokálního prostoru reprezentací sídliště plně vyjevěna nenadálou tragédií. Během večerní festivalové afterpárty, která probíhala v laťováním obehnaném festivalovém městečku, se v nedalekém parku, prakticky desítky metrů od hlavního podia, stala vražda. Muž zde ubodal ženu⁸⁰, údajně svoji partnerku. Stalo se tak potom, co ji v okolí Centrálního parku slyšitelně ubližoval asi půl hodiny. Nikdo z hostů i organizátorů festivalu kvůli hlasité hudbě nic neslyšel, ženě nepomohl ale ani nikdo z okolních obyvatel.

O vraždě jsme se dozvěděli až druhý den ráno, kdy bylo kvůli této tragické události rozhodnuto, že bude denní program festivalu zrušen a program bude pokračovat až další den. Pieta byla jediným způsobem, jak projevit sídlišti solidaritu. V kontextu tragédie jsem se ptal, k čemu byly ty desítky expertů na veřejný prostor, kulturní rozvoj, creative place-making a nákladná architektonická koncepce festivalu. Tázal jsem se, jestli se dopad takové kulturní akce v sídlišti alespoň rámcově projeví a jaké důsledky bude mít pro prostor sídliště ona tragická událost.

O týden později mi sídliště odpovědělo samo. Hledal jsem tehdy Lea, jednoho z dalších aktérů výzkumu. Leo na sídlišti ani nebydlel, ale dojížděl sem na hřiště každý den z Nových Butovic, protože zde měl přítelkyni. Ten den jsem se vydal do odlehlejší části sídliště na fotbalové hřiště, kde měl tou dobou trénovat se svým týmem. Na smluveném místě nebyl. Trochu naslepo jsem proto pokračoval ke skateparku u komunitního centra *Výměník*.

Lea jsem zde našel a spolu s ním i dílčí odpověď na to, co festival sídlišti přinesl. Dospívající chlapečci ze *Sítě* si kousek od skateparku grilovali maso, které zbylo z poslední akce ve *Výměníku*. Drobně přšelo, tak nad grilem vztyčili provizorní přístřešek. Ten vyrobili z igelitu a z *latí*, které zde byly uloženy po rozebrání architektonických instalací stanového městečka festivalu Street for Art. Vládla dobrá nálada, vepřová krkovice voněla na celý skatepark. Běžné odpoledne na „Čerňáku“, tragická událost s vraždou zdánlivě zapomenuta, říkal jsem si. Po chvíli se u grilu objevil i Mártý. Použit *latě* a rozdělat oheň dovolil svým „čerňáckým sourozencům“ ze své oficiální pozice správce *Výměníku* právě on.

Tak se obloukem dostáváme k tomu, proč je mezi obecnými reprezentacemi nelidskosti či „smrti modernismu“ a Mártýho příběhem značná disproporce. Mártý nejenže sídliště jinak sociálně a kulturně podmíněně konceptualizuje, on participuje i na jeho žitém prostoru.

⁷⁹ Základní informace a program festivalu naleznete zde: <http://www.streetforart.cz/2014/>.

⁸⁰ O této tragické události informoval jako první bulvární deník Blesk (2014), ještě toho večera. Článek je dostupný (online) na adrese: <https://www.blesk.cz/clanek/regiony-praha-praha-zpravy/275885/ubodal-zenu-na-cernem-moste-policie-vraha-chytla-jen-par-metru-od-tela.html>.

Představuje nejen známého lokálního skejtáka, jehož pověst přesáhla hranice Černého Mostu, ale je zároveň i *emeritním členem Síť*. Je patronem, který svými aktivitami pomáhá negativní stránky teritoriální distribuce moci v prostoru sídliště situačně zmírňovat. I když Mártý spolupracuje s komunitním centrem *Výměník*, zaujímá mezi jejími pracovníky, ještě s několika málo dalšími lidmi, specifickou pozici – vyrostl na Černém Mostě. Pro *Sít'*, uvnitř které ho každý zná, má proto výraznou symbolickou pozici, ze které vyplývají a jsou na ni navázána i specifická teritoriální privilegia.

I díky němu se na Černém Mostě těší oblibě skateboard ale třeba i tzv. scootery, tedy závodní koloběžky. Ze zdejší skejtové i koloběžkářské komunity vyrostlo několik jezdců, kteří jsou známí na celorepublikové úrovni, někteří z nich i v zahraničí. Lokální skejtová kultura navíc stála i u zrodu mnoha zdejších aktivit, počínaje samotným zřízením skateparku a spoluprací na lokálním festivalu *Nezašivej se!*⁸¹

Právě festival *Nezašivej se!*, který v sedmnácti letech v roce 2007 založil Mártýho kamarád Willy, představuje další z aktivit, které vyrostly ze snahy vyrovnat se s životem v *Síti* Černého Mostu. Dnes třicetiletý Willy je stále svobodný syn vysokoškoláků, kteří dodnes bydlí na *Mikojance* pár metrů od komunitního centra *Výměník*. Do nedávna bydlel na sídlišti, a to i přes to, že během let jeho produkční aktivity přerostly hranice sídliště. Festival *Nezašivej se!* vznikl jako volnočasový jednodenní festival a představuje výsledek snahy *emeritních příslušníků Síť* něco podnikat, „nezevlovat“ na sídlištních lavičkách. Mimo to se Willy rovněž považuje za jednoho z průkopníků místní neromské rapové scény:

No a pak přišla puberta a začal mě bavit rap. Východní spojka se to jmenovalo, já byl MC (u mikrofonu, pozn. autora), ještě s druhým a měli jsme dýdžeje a já pak začal dělat beaty ve starým acidu a takhle, ty první akce, kdy jsem rapoval tam mi bylo patnáct tady v Kachlíku (lokální hostinec, pozn.. autora), tak to je nějakých, 2003 třeba něco takovýho.

V roce 2007 jsem začal dělat ten festival, protože jsem tady vyrostl, ale já jsem sám měl ten impuls, že jsem chtěl dělat akce organizovaně, mně nestačil ten místní freestyle, že se sejdeš na nějakým hřišti na basket, ale chtěl jsem to jako posunout víc. Takže, ještě před festivalem, jsem byl s nápadem za bejvalým starostou, Underground Streetball Cup se to jmenovalo, to se nepovedlo, bylo mi sedmnáct a neměl jsem to dotažený a nějak jsme nevěděli, co s basketovým košem... (rozhovor s Willym, listopad 2020)

Mimo sportovních aktivit Mártýho a Willyho hraje důležitou roli pro *Sít'* právě hudba. Realita sídliště a jeho fyzická podoba v tomto procesu představuje kulisu velké části videoklipů, které na Černém Mostě vznikají. Lokální hvězdy se objevují s rozvojem sociálních sítí v oblasti hudební produkce na pomezí Rapu a R&B. *Sít'* je tak (re)produkována i důrazem na umělecké zachycení lokální ghetto kultury, která je rámována reprezentacemi „vyloučeného“ panelového sídliště. Hudba představuje jak určitou formu úniku, tak prostředek identifikace s prostorem sídliště a jeho vztahovostí. Tématika místních kapel

---

⁸¹ Festival *Nezašivej se!* (název je anonymizován) v září 2020 proběhl už po jedenácté. Hlavním účelem programu je poskytnout sídlištním dětem a dospívajícím jednou za rok sportovní a kulturní program, který může poukázat na to, jaké množství aktivit je možno v sídlišti vyvíjet.

zesiluje identifikaci s prostorem i přesto, že osciluje od klasických zamilovaných písní až po skladby, které akcentují frustraci ze života v neurovnaných podmínkách, pocity zrady a odmítnutí či rasismu ze strany většinové společnosti.

Během roku 2013 do tohoto prostředí vstoupilo razantním způsobem komunitní centrum *Výměník*, jehož vznik i přestavbu iniciovali mimo jiné právě Mártý a Willy. Zhruba dva roky po otevření *Výměníku* Mártý roli centra reflektoval takto:

Jak se to (komunitní centrum Výměník, pozn. autora) otevřelo, začali tam chodit starý a mladý – mix, předávání zkušeností, oživení, děcka čtrnáct šestnáct let, ne úplně z dobreh poměrů, hodný kluci, jen mají moc energie, jen je to o tom, kam jí směřovat, ukázat kudy jít. Ještě, že jsme my měli skateboard (...) Chceme změnit pohled lidí na tohle místo jako noclehárnu a takovej jako přestupovej bod, dva roky tady, nechci se bavit s lidma, je to díra, bez normálních lidí, chceme aktivovat lidi... (rozhovor s Mártým, březen 2015)

V oblasti hudebních aktivit poskytlo nové centrum některým lokálním interpretům z řad dětí a dospívajících kvalitní fyzický prostor pro rozvoj jejich hudební tvorby. Aktivity místního hudebního inkubátoru vedly k tomu, že některé lokální kapely začaly koncertovat po celé České republice a černomostecká scéna všeobecně vešla ve známost jako ohnisko mladých talentovaných hudebníků. Dovnitř lokální *Sítě* tento progres přinesl ještě větší známost lokálních interpretů, určitou formu davového šílenství po těchto interpretech a kapelách a snahu o jejich napodobení či vytváření vlastní hudby. Lokální interpreti a interpretky jsou dodnes v prostoru sídliště vidět, neboť zde, mimo pozlátko hudební tvorby a YouTube kanálů, bydlí a žijí své běžné životy. Život v dosahu lokálních hvězd vede k tomu, že prostor sídliště nezřídka naplňuje živý zpěv všem dobře známých písní, a to jak z úst samotných interpretů, tak z úst jejich fanoušků a epigonů

Nezastupitelné místo v lokální konfiguraci prostoru má ale především sport. Kromě skateboardu, koloběžek a parkouru jde rovněž o boxerský klub, který ve *Výměníku* funguje již od roku 2013. Založili ho romští dospělí, z nichž jeden působil několik let jako lokální asistent prevence kriminality, v touze zabavit v tělocvičně především chlapce. Podobně jako ve Wacquantovské tělocvičně v Chicagu (srov. Wacquant 2006) se prostřednictvím tréninku mají členové uskupení naučit mimo boxování i některým principům fair-play a především trávit část svého volného času mimo ulici.

Mezi sporty však ve veřejném prostoru zaujímá nejvýsadnější postavení fotbal. Na všech místních hřištích můžete denně spatřit nespočet hráčů různého věku a různých dovedností. Popularita fotbalu vyplývá ze všeobecné nenáročnosti na výbavu. Kopat do balonu se dá zkrátka snadno a všude. V případě rozlehlých prostranství sídlišť to platí dvojnásob. Od roku 2014 byla navíc obliba fotbalu zesilována tím, že sociální organizace Oříšek pro děti a dospívající pořádala pravidelně turnaje. Cenami pro výherce bylo často i fotbalové vybavení, což dlouhodobě přispívalo k možnosti zapojit i ty nejméně majetné členy *Sítě*. Podobně jako box má i kopaná podle některých aktérů potenciál proměnit negativní obraz některých černomosteckých sousedství, ale i pozici některých členů *Sítě*.

Většina těchto aktivit je exteriérová, což značí problémy z hlediska hluku a zvýšeného pohybu ve veřejných prostranstvích sídliště. Právě tyto roviny dynamiky (re)produkce

prostoru sídliště jsou tím, co Linda na konci kapitoly 4 tak vehementně požadovala omezit. Lidé, kteří ze *Sítě* vyrostli a dále se v lokalitě angažují, proto představují důležité činitele v procesu (re)produkce sídliště a jeho teritorií, kteří dominantní sídlištní nároky narušují a proměňují. Zejména pro mladší obyvatele symbolizují patrony, tlumočníky, kteří jsou schopni neformalizované počínání méně viditelných a teritoriálně utlačovaných nejen podporovat, ale i přibližovat nárokům správců, vlastníků i kvazi-vlastníků. V rolích správců a vlastníků navíc mohou dokonce situačně vystupovat. Tito lidé se zkrátka v průběhu svého života rolím vlastníků, správců i kvazi-vlastníků různě přibližují a vzdalují. Specificky tak propojují rovinu prostorových praktik, reprezentací prostoru i prostoru reprezentací sídliště. Jejich teritoriální nároky představují určité deriváty nároků *Sítě*, ale i další důsledky interakce mezi odrazy idejí socialistického modernismu a post-transformačních představ a (re)produkcí prostoru spojených se sídlištěm. Tak sídliště vytváří „hybridního“ člověka. V jeho příbězích se odráží nejen vývoj konkrétních sídlišť, ale také povaha východoevropských a středoevropských modernistických měst a obecný vývoj post-socialistických zemí v posledních desetiletích. Někteří takoví aktéři proto mohou dokazovat, že v jejich životních příbězích lze spatřovat působnost prakticky všech modalit teritoriálních nároků, které byly v tomto textu doposud vymezeny. Jeden z dalších odrostlých členů *Sítě*, který osobnímu přesvědčení o výjimečnosti Černého Mostu obětuje značnou část životního úsilí, proto hraje ústřední roli v kapitole, která tuto etnografii uzavře. Následující příběh fotbalového nadšence Dina a jeho teritoriálních nároků totiž ilustruje mnohem víc než to, jak silné postavení může kopačka v lokálním prostředí získat. Ukazuje, že určité formalizované mocenské aspekty teritorializace prostoru lze situačně narušit i přes počáteční znevýhodnění.

7 Proměnit sídliště: Dino a nejednoznačnost aktéra v procesu utváření teritoriality veřejných prostranství sídliště⁸²

Je polovina července, sídliště žhne, je horko jako ve skleníku. Směřuji na *Tupolevku* na Černém Mostě. Čekám na rohu u staré trafiky, která už léta nefunguje, ale kdysi suplovala to, co na sídlišti podle mnohých tolik chybí: náměstí, náves, rynek. Čekám na Dina, na srazu jsme se domluvili po Facebooku. Před chvilkou jsem mu napsal SMS, že už jsem tu. Neviděli jsme se aspoň půl roku. Od té doby, co skončily aktivity našeho spolku na Černém Mostě, jsem *Tupolevku* i další části sídliště navštěvoval jen sporadicky. Jsem z toho trochu nervózní. Především z očekávání, jak velký odstup se mezi námi během času vytvořil. Díky své dynamice se vám Černý Most může vzdálit stejně snadno, jako vám přiroste k srdci. Po chvilce se Dino prosmýkne okolo záhonku v parteru svého vchodu a upaluje, jen tak nalehko, v žabkách, džínových kraťasech a tílku na opačnou stranu, než stojím. Zahvízdám. Dino se otáčí. Smějeme se na sebe. Podáváme si ruku. „*Nazdar kamaráde,*“ hlesne Dino. Všechno napětí je pryč. Po krátkém rozmýšlení si jdeme sednout na schody do stínu paneláků, tam, kde jsem pravidelně sedával s *Partou*. Po dlouhé době se spolu můžeme v klidu a o samotě bavit o sportu, „Čerňáku“ a zdejších radostech i starostech. Snažím se hovor stáčet k sociálním otázkám, o kterých jsme do té doby s Dinem nikdy moc nehovořili. Moje otázky navodily nezvykle vážnou náladu. V jednu chvíli, po tom, co mi osvětlil, jak se na Černý Most dostal, se Dino dlouze zadíval před sebe a začal nahlas přemítat:

Dino: Můj názor je, že tahle čtvrt je dobrá pro život, není to žádný ghetto, myslím si, že jinde v republice jsou horší sídliště, který nemají vůbec žádnou vybavenost.

ML: Jaký to bylo tady vyrůstat? Měl jsi tu nějakou partu?

Dino: Samozřejmě. Protože tady jsou levnější podmínky k bydlení, tak tady je i hodně cizinců, vyrůstal jsem v partě, která byla multikulturní. Tam bylo hodně Ukrajinců, Čečenců, prostě takových lidí, a samozřejmě i Romů. Všichni jsme chodili ven, alkohol na lavičkách a tak dále. Jsou tady zkušenosti s drogami. Já si tedy myslím, že to je svinstvo, ale je to sídliště, takže ten, kterej se dá na špatnou cestu, může spadnout do drog. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Když Dino hovořil, v hlavě se mi odehrávaly příběhy ze Stodůlek, ale i fragmenty příběhů současných dospívajících z Černého Mostu. Některé z nich by Dinově „špatné cestě“ zhruba odpovídaly. Aniž bych nad tím víc přemýšlel, řekl jsem: „*Jsou tady hodně takový příběhy...?*“ Ta věta ale vlastně nebyla otázkou, spíš konstatováním. Dino si toho v pohroužení do svých vzpomínek ani nevšimnul a pokračoval dál:

Dino: Mám kamarády, kteří spadli do drog a třeba i do vězení potom.

ML: Co to bylo za lidi?

---

⁸² Části této kapitoly volně vychází z článku publikovaného v časopise Sociální studia (Lehečka 2019a).

Dino: Kamarád třeba chodil se mnou do školy, pak na střední každé jinak, tam asi okusil, co je perník... začlo mu to chutnat, začal krást a dělat problémy, pak pravé vězení, jednou, podruhé a už se z něj stal člověk, kterej je trošku narušený z té zkušenosti, jako psychicky, já už ho ani nepotkávám. Nevím, kde je.

Ale můžu říct, že bydlení tu není špatný, si pamatuju na časy, kdy jsme chodili na čarodějnice grilovat k rybníku. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Je zřejmé, že sídliště je pro Dina plně protikladů, kvalit i potenciálních nebezpečí. Proto bude ve zbývajícím textu objasněno, jak a proč usiluje alespoň o dílčí změnu, stejně jako Mártý nebo Willy, o nichž jsem referoval na konci předchozí kapitoly.

Seznámili jsme se, jak jinak, přes moji komunitní a animační činnost na Černém Mostě. Ozval se tehdejšími pracovníky komunitního centra *Výměník* i sociálními pracovníky v Oříšku. Měl plán vyvíjet sportovní aktivity a sháněl podporu, neboť na Černém Mostě žalostně chyběly místní sportovní oddíly. Upozornil tehdy na důležitý problém: kromě Sokola v poměrně vzdálených Kyjích není v dostupném okolí jiný sportovní klub se statutem tělovýchovné jednoty.

Dino reagoval na jev, který je příznačný pro mnoho dalších sídlišť. Oproti starší zástavbě hustota výskytu sportovních oddílů v sídlištích klesá a je často navázána na lokální obce obývané před stavbou sídliště. Na sídlišti Severní Předměstí v Plzni působí dva fotbalové oddíly, přičemž oba z nich historicky patří do staré zástavby původních vesnic Košutka a Bolevec (oblast „Prokopávka“). V případě pražských Stodůlek dokonce dnešní hřiště „u kostela“ během konce 70. a převážné části 80. let 20. století muselo ustoupit stavebnímu dvoru pro technické zázemí a stavební stroje pro stavbu sídliště. Po roce 1990 se hřiště na své původní místo opět vrátilo. I tak má celé Jihozápadní Město, jehož jsou Stodůlky součástí, na svých cca 60 000 obyvatel, pouze jeden sokolský spolek s nedostatečnými sportovišti.⁸³ Na pražském Jižním Městě se pro změnu podařilo pomocí spekulací s pozemky jedno hřiště oddílu Háje JM prodat developerovi.⁸⁴ S organizovaným a soutěžním sportem je to na sídlišti zkrátka komplikované.

Přítom sídliště poskytují relativní dostatek sportovišť ve veřejných prostranstvích i na dvorech místních škol. I přes to jsou kapacity pro organizovanou činnost v některých sídlištích stále nedostatečné. Jelikož na Černém Mostě činnost Sokola zcela absentuje, doplňuje některé aktivity kromě poměrně vzdáleného oddílu v Kyjích i komunitní centrum *Výměník* a zdejší pohybové kroužky, skejt, box, koloběžky a parkour. A právě Dino, zapálený sportovec, fanda funkčního tréninku a fotbalu, se to rozhodl změnit.

Dinova pozice (a z ní teritoriální nároky) je analyticky důležitá, protože jeho specifický aktivní přístup ukazuje hlubší propojení doposud popsaných sfér (re)produkce prostoru sídliště. V Dinově počínání se tak zrcadlí většina doposud interpretovaných teritoriálních nároků spojených s (re)produkcí prostoru sídlišť: reprezentace úpadku sídlišť, potřeba participace, nejasný režim správy sídliště, vlastnické a kvazi-vlastnické nároky, migrace,

⁸³ Nedostatek sportovních oddílů má více kořenů. Od nedůsledného naplňování realizace původních projektů občanské vybavenosti na sídlištích až po v textu zmiňované odprodání developerovi. V případě pražských Stodůlek, kde bylo škvárové hřiště uprostřed původní obce, došlo v rámci privatizací městských pozemků k zastavění hřiště novou zástavbou rodinných domů.

⁸⁴ Více o tomto případu referuje dokumentární film režiséra Benjamina Tučka *Plán* (Tuček 2014).

sociální exkluze i (ne)viditelnost světa dětí a dopívajících. Mezi těmito teritoriálními nároky Dino každodenně proplouvá a vyrovnává se s nimi. Dino tak vystupuje v komplexních a nejednoznačných rolích. Oproti některým vlastníkům a členům SVJ je jeho role specifická v tom, že i přes status „pouhého“ nájemníka magistrátního bytu, je schopen nárokovat prostor sídliště široce srozumitelným způsobem. Tím se odlišuje například od příslušnic *Party*. I tak je aktérem, který je produktem a situačně také obětí sídlištních prostorových konfigurací. I když svoje činy rád hodnotí sportovní terminologií, není nikdy vítězem ani poraženým. Spíš je přesvědčen, že o své místo v prostoru sídliště musí neustále bojovat a pečovat o něj.

7.1 Nejednoznačná pozice v sídlištním prostoru

Dino o sobě říká, že je Rom jen napůl. Narodil se v roce 1988 a na Černém Mostě vyrůstal zhruba od pěti let (tedy od roku 1993). Matka je Romka, která na sídlišti po nějakou dobu provozovala večerku a následně se živila úklidem. Otec byl gádžo a pracoval celý život jako kuchař. V šedesáti letech zemřel na infarkt po dlouhodobých problémech s cukrovkou vedoucích k amputaci nohy. Dino tvrdí, že díky svému původu mezi místními neměl na různých ustláno. Zároveň ale neměl nikdy nějaké zásadní osobní problémy. Nejednoznačná sociální pozice Dina provádí celým životem jako specifická výhoda i zátěž. Když jsem se ho po téměř dvou letech na schodech na *Tupolevce*, kde sedávala *Parta*, odhodlal zeptat, odpověděl mi takto:

ML: Ty jsi Rom nebo ne?

D: Napůl, můj táta je Čech a máma je Romka.

ML: Jaký to je?

D: Žil jsem v romském prostředí, táta nikdy nebyl rasista, naopak od mala mi říkal: „Bud' hrdej na to, že jsi Rom. Můžeš bejt na sebe hrdej, protože myslíš trochu jinak.“ I když nebyl Rom, tak mi říkal tohle. Neviděl jsem rozdíl, jestli se bavím s Čechem nebo s Cigánem. Samozřejmě nadávky tam byly, že jsem Cikán a rvačky dětský. Stačilo, když moje mamka, která je trochu tmavší a děti jí viděly, a všichni věděli, že jsem Rom. Jinak se to poznat nedá. (rozhovor s Dinem, srpen 2017)

Dinova výpověď odkazuje k bazálnímu rozlišovacímu schématu, které je možno vysledovat už v prostředí *Sítě* – gádžové, Romové (Cigáni) a osoby ze smíšených partnerství, mezi dětmi tzv. „světští“. Dino byl v minulosti součástí *Sítě* a vztah s jejími členy nadále udržuje. I když dospělí, termín „světští“ nepoužívají, určitá sdílená představa o nevyhraněných jedincích se vyskytuje napříč zdejší populací. Nálepka světský mezi členy *Sítě* funguje především jako nadávka, která dotyčné dítě hendikepuje ve společnosti ostatních etnicky jasně ukotvených dětí. Tím mezi dětmi v *Síti* vznikají dílčí frustrace, jež jsou založeny na teritoriálním stigmatu odvozeném od etnické distinkce.

Etnicky nejasná pozice může být v prostředí Černého Mostu problematictější než označování termínem „gádžo“, neboť představuje *nejednoznačnost*. Taková pozice je mnohými lokálními obyvateli jak romského, tak neromského původu vnímána jako něco, co

vytváří určité zmatení, popř. tření. Zároveň dává lokálním aktérům pocit, že deklarovaná etno-sociální distance mezi místními obyvateli není neprostupná (srov. Eriksen 2007).

Být nejednoznačný v takto strukturované teritoriální konfiguraci neznamena být vyloučen nebo nemít privilegium stát se členem aktérských koalic. Znamená to ale být v jinak poměrně anonymním prostoru sídliště identifikován a vystaven ohrožení z pranýřování za svoji jinakost nebo nejednoznačnost.

Pro hlubší osvětlení Dinovy pozice může posloužit srovnání s dalším případem „nejednoznačných“ – Edwinem, náctiletým členem *Sítě*, kterému nikdo neřekl jinak než „Portorikánek“, protože jeho otec byl původem z této karibské země. I pro Edwina byl sport, konkrétně kopaná, prostředkem vyrovnání se s každodenní realitou na *Tupolevce*.

V Dinově případě je nejednoznačná pozice – jak sám výše uvedl – vizuálně smývána tím, že „*se to poznat nedá*“. Edwin na sebe naopak upozorňuje tím, že má poměrně tmavou pleť, zelené oči a světle hnědé vlasy. Vizuálně tak pro ostatní symbolizuje místní „světské“. V kontextu Černého Mostu ale jeho rysy „světskosti“ i tak působí exoticky. Čisté verbální pošťuchování ze strany vrstevníků, jež je vyvoláno Edwinovou nejednoznačností se několikrát stalo spouštěcím mechanismem fyzických konfliktů. „Portorikánek“ si pak svoje frustrace často vybíjel na menších dětech při hraní fotbalu na místním hřišti na dvoře základní školy. Dinova i Edwinova pozice ilustruje strukturovanost teritoriálního rozměru etnicity a jejího dopadu na pozici jednotlivce ve specificky etnizovaném prostoru sídliště. Černý Most je totiž na rozdíl od většiny pražských panelových sídliště etnizován ve dvojím ohledu – přítomností početné romské enklávy a zároveň velkým počtem nové příchozích rodin imigrantů s jiným než českým občanstvím. Edwinova nejednoznačnost je v porovnání s tou Dinovou i post-sovětskými či východoasijskými potomky zdejších imigrantů zesilována tím, že portorikánský původ v prostředí Černého Mostu představuje určitou odlišnost a kuriozitu. V *Síti* to každý věděl: Edwin je gádžo s dovětkem. Nemůže být ani „světský“, protože v jeho krvi nekoluje romská, ale karibská krev.

Vraťme se nyní k dospělému Dinovi. Jeho nejednoznačná pozice totiž otevírá pomyslné dveře nejen do lokální etnizované (re)produkce prostoru a k příslušníkům *Sítě*, ale i do světa správců, vlastníků a kvazi-vlastníků. Díky této schopnosti si získal v posledních letech v prostředí Černého Mostu poměrně specifickou pozici. Kořeny této strukturované teritoriální pozice je ovšem nejdříve třeba ukotvit v krátkém shrnutí posledních deseti let Dinova života.

7.2 Dino a práce: Maso a odpadky

Po získání výučního listu v oboru automechanik Dino před deseti lety vstoupil na trh práce. Vystřídal hned několik nekvalifikovaných zaměstnání, aby pak jako jeden z nemnoha místních zkusil práci v zahraničí. Pracoval tehdy čtyři měsíce v Manchesteru v továrně připravující do prodeje masné výrobky. Do Velké Británie se dostal díky tomu, že tam tehdy žádali o azyl, pracovali a bydleli jeho příbuzní (Sidiropulu Janků 2004). V Dinově případě jeho starší sestra. Ani ta na Britských ostrovech nezůstala. V současnosti žije v severních Čechách a živí se jako sanitářka v léčebně pro osoby s mentálním postižením. Dino také neplánoval v Británii zůstat, šlo pouze o sezonní práci a určitou snahu vydat se do světa, spolu s partnerkou a dcerou, na zkušenou:

Dceři bylo rok, když jsem šel do Anglie, my jsme šli všichni, bydleli jsme u ségry ty čtyři měsíce, já bych bez nich asi nevydržel a oni beze mě asi taky ne. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Svojí pozici na tamním trhu práce a v systému státního aparátu Dino tematizuje takto:

Tam jsem měl osmihodinovou práci a měl jsem za šest hodin padesát liber, to bylo tady nějakých osmnáct stovek. A ještě jsem měl práci v Aldi, to je takovej Lidl. Já jsem nikdy neuměl angličtinu, ale tam jsem se naučil, dorozumím se, pochopím to, ale abych tlumočil... Byla to sezonní práce před Vánoci, pak to skončilo, tak sem ta ještě chvíli dělal úklid.

(...)

Blbá prkotina, je tu (na sídlištích, pozn. autora) strašně moc večerek, taky tam jsou Pakistánci jako tady Vietnamci. Když tady chceš zaplatit nájem, elektriku, plyn, musíš jí na poštu, na Rajskou Zahradu nebo do Globusu (Centrum Černý Most, pozn. autora). Tam, když chceš zaplatit, tak jdeš do večerky, která je nejbliž. Máš čip, čipovou kartu a zaplatíš to. Částka je tam hned, nečekáš, aby to někdo zpracoval. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Dino se v Británii naučil obstojně anglicky. Zároveň navýšil svůj sociální i kulturní kredit o zkušenost s tím, jak může fungovat etnicky smíšená společnost v zahraničí. U Dina tak vstupují „do hry“ rozdílné geograficky a kulturně definované roviny sebehodnocení (srov. Ort, Dobruská 2018). Na domácím trhu práce se Dino vyskytuje v nižších patrech sociální struktury, podobně jako v Británii. Nicméně v Čechách nemá pocit, že by byl adekvátně ohodnocen za svoje úsilí, nehledě na rozdíly v kupní síle. Možná i proto se jeho nejednoznačná pozice ve vztahu k práci projevuje vymezením vůči těm, kteří „*dělat nechtějí*“ a pro které je výhodnější „*nedělat, protože na dávkách dostanou více*“, než když budou vydělávat prostřednictvím nekvalifikované práce. V kontextu práce tak Dino přijímá spíše normativní perspektivu a ukazuje další rovinu socio-ekonomické diverzifikace obyvatel prostoru *Tupolevky*. Jinými slovy, na část svých romských soukmenovců uplatňuje pohled svého „*gádžovského*“ já.

Frustrace z některých pracovních zkušeností v České republice zároveň definuje Dinovy pocity ve vztahu k obživě. Po návratu z Británie se Dino nějakou dobu živil jako pracovník Pražských služeb. Obsluhoval popelářský vůz. Tehdy kmenově příslušel k největší pražské spalovně. Práce v komunálních službách je přitom jedním z frekventovaných zaměstnání mužské části romské populace obyvatel *Tupolevky*. Kvůli strukturálnímu znevýhodnění části místních obyvatel je práce ve službách či úklidové služby často jediným zaměstnáním, které se v Praze podaří získat.

Dino pracoval v sekci svozu tříděného odpadu. Vždy tak reflektoval i environmentální výzvy a nahlédl pod pokličku ekologické likvidace odpadů. Na podzim roku 2016 na základě svých zkušeností na svém facebookovém profilu v reakci na jakousi mediální zprávu o třídění odpadu zveřejnil toto zvolání:

Lidi neblázněte, vždyť to v Malešicích stejně vyletí komínem. (Dino, facebookový příspěvek, září 2019)

Tyto fragmenty ilustrují jeho zkušenost a frustraci z této práce a přeneseně i nedostatečného ohodnocení (jeho mzda byla okolo 14 000 Kč). Po několika měsících totiž tuto práci opustil.

Před zhruba čtyřmi lety Dino nastoupil do svého současného zaměstnání. Pracuje v jedné z pražských velkoobchodních prodejen fungujících v blízkosti Černého Mostu jako vedoucí oddělení masa. V provozovně funguje dvousměnný provoz s pracovními úvazky za zhruba 17 000 Kč čistého měsíčně. Z finančního hlediska si tedy Dinova domácnost mírně polepšila. Nová práce má navíc různé výhody. Dino jako vedoucí objednává a slevuje zboží. Má tak výhodu, že se ke slevěnému zboží, zejména masu, mnohdy dostane přednostně, což se následně nenápadně promítá i v prostoru sídliště.

7.3 Dino a domácnost: mezigenerační soužití a nedostupná hypotéka

Prostorová mobilita obyvatel na *Tupolevce* je kromě zmiňovaných odjezdů do zahraničí různá a odpovídá sociální situaci jednotlivců a domácností. Na Černém Mostě navíc žijí rozsáhlé rodiny, jež mají často tendenci stěhovat se blíže k sobě.⁸⁵ I v širším okruhu *Party* tak hrály důležitou roli blízké příbuzenské vazby. Dino na Černém Mostě tak rozsáhlé příbuzenstvo nemá. A možná proto nikdy s *Partou* nenavázal frekventovanější vazby.

Zkušenost má ale velmi podobnou. Podobně jako některé členky *Party*, bydlí Dinova rodina v magistrátním bytě. Dino obývá byt specifikace 2+kk o rozloze kolem 50 m². Domácnost sestává z Dinovy matky, jeho romské přítelkyně a pětileté dcerky. Spolu s Dinovým otcem se na Černý Most přestěhovali na začátku 90. let 20. století do mladého sídliště, které ale už tehdy oplývalo nechvalnou pověstí. Rodina nějakou dobu bydlela ve vedlejší ulici, odkud se zhruba před deseti lety z finančních důvodů přestěhovala do obecního bytu o pár vchodů dál:

My jsme dřív bydleli ve vchodě 152 hned vedle hotelu. Tam jsme žili v pronajatým bytě od majitele asi deset nebo dvanáct let, možná ještě víc, možná šestnáct... Pak se ale změnila podmínka, tak jsme se stěhovali. Tak máma požádala o byt na magistrátu tak jsme dostali byt tady ve 163, tam bydlím už deset let a jsem tady pořád, na tom Čerňáku. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Dino v mládí nedostatkem prostoru netrpěl. Jak už to ale chodí, prostor se časem „zmenšuje“, takže svoji současnou situaci tematizuje stísněně a demonstruje, že se snaží situaci dlouhodobě řešit. Poukazuje tak na širší fenomény, které byly popsány také v kapitole 5, tedy že politika měst je často taková, že obecní byty v Praze zůstávají koncentrovány zpravidla na periferních sídlištích:

Na to, jaká je situace s bydlením, je tady strašně moc prázdných bytů, nevyužijte je x let. Na našem patře je tři roky prázdný byt, v baráku to samý, když se podíváš do těch balkonových oken, tak to jsou prázdné byty, a to je škoda, proč ten magistrát si tam nedá někoho jako já, kdo má zajištěnou práci,

⁸⁵ Podobné strategie lze zaznamenat i na jiných sídlištích. Například na sídlišti Jižní Město v perimetru několika ulic často žijí i tři generace rezidentů. V Litevském Visaginasu také některé rodiny skupovaly více bytů pro své příbuzné (Lehečka Nessler, Liubimau 2021).

platí nájem. Zkoušel jsem se pít, ale vždycky mi přišla zamítavá žádost, protože jsem nesplnil podmínky nebo co. Zkoušeli jsme i ty soutěže obálkový, zase na x losování. Měl jsem smůlu, vylosovali někoho jiného, teď se to vůbec neděje. Ještě je tu odkoupení dluhu, ten je ale skoro milion, ty to vydražíš a ten byt, kterej není tvůj, tak za něj zaplatíš milion a půl. To je tak pro nějaký podnikatele, který, mají ušetřeno. To je pro podnikatele, který chtějí mít levnej nájem. Ten byt půjde stejně do osobního vlastnictví, ale on si koupí 3+1 za milion a půl a ještě na tom vydělá. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Na pozadí Dinova přemítání o koupi bytu, můžeme sledovat, že mu příliš nadějných vyhlídek nezbyvá. Příjem domácnosti je nedostačující. Jeho přítelkyně pracuje v úklidových službách, kde vydělává zhruba 12 000 Kč měsíčně. Dinova matka přispěje do rodinného rozpočtu částí svého důchodu. Ve výsledku se tak dostáváme ke zhruba 35 000 Kč měsíčně za chod čtyřčlenné domácnosti, se kterými Dino myšlenkově operuje takto:

ML: Dá se z toho vyžít?

Dino: Ne (smích). Hele, když žiješ v Praze, kdybych měl svůj byt na hypotéku a bral sedmnáct tisíc a manželka chodí do práce, uklízí baráky a bere kolem jedenácti dvanácti tisíc a hypotéka nebo nájem se pohybuje kolem čtrnácti až šestnácti, tak je to nemožný pro normální život. My teď platíme kolem sedmi až osm tisíc, ale to je tím, že to je státní byt, já počítám, kdybych se chtěl posunout. Člověk by se měl pousnout jako 2+1 s dítětem, žít v jednom pokoji, navíc já nechci jen jedno dítě a dcera půjde do školy.

ML: Zvládáte to bez sociální podpory?

Dino: Já jo, vyjma tří měsíců, kdy jsem byl nezaměstnanej. Nikdy jsem nevyužíval sociální dávky jako hmotnou nouzi, ale je tu dost takových lidí. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

S životem ve stísněném bytě se na *Tupolevce* musí vyrovnat poměrně vysoké procento rodin, které za tyto bytové jednotky často platí vysoké sumy. Tato situace je jedním z vedlejších efektů privatismu nejen na sídlištích. Dino platil v roce 2017 přívětivou sumu díky tomu, že žil v malém obecním bytě. V obytných jednotkách, které jsou vlastněny a spravovány městem, městskou částí i bytovými družstvy nájem za byt specifikace 3+1 o rozloze cca 70m² stoupají ke 14 až 17 000 Kč. Stojí za povšimnutí, že komerční ceny nájmu za byty na sídlišti Černý Most se, vzhledem k tomu jakou pověst Pražané tomuto sídlišti obecně přisuzují, v posledních letech překvapivě neliší od zbytku města tak razantně, jak by se dalo očekávat. V „ovzduší“ strmého nárůstu nájmu od začátku roku 2016 v celé Praze (Samec 2018), je jen otázkou času, kdy lokální nájemní ceny narazí na hranu únosnosti i pro místní obyvatele.

Pokud se podmínky na trhu s bydlením nezmění, plíživé „vymístění“ (Marcuse 1985; Madden a Marcuse 2016, Susser 1982) může mimo členek *Party* ohrozit i Dina a jeho rodinu. I Dino je přesvědčen, že nejlepší variantou je zdejší byt vlastnit, což je však v jeho podmínkách, podobně jako u Běly či Diany, prakticky nemožné. Vlna dalších privatizací by se přitom nevyhnutelně dotkla i bytu, ve kterém Dino bydlí. Počet takto ohrožených obyvatel je

v prostředí celé Prahy 14 poměrně vysoký. Ti, u kterých už k vymístění došlo v minulosti, jsou často nuceni odejít z Prahy nebo bydli v azylových domech v širším sousedství či v sociálních bytech v okolních čtvrtích (např. v Horních Počernicích). Nadějně vyhlídky pro řešení sociální segregace na Černém Mostě neposkytuje ani to, že na jaře 2016 tehdejší pražská radní pro místní rozvoj ohlásila plán výstavby dalšího obecního (rozuměj magistrátního) bydlení pro celou Prahu právě na Černém Mostě.⁸⁶ Bydlení by prý mělo být primárně pro úředníky. Vzhledem k typickým osudům staveb v takových lokalitách⁸⁷, je však možno očekávat, že se – při nezměněných politikách obecního bydlení a sociální politik – stanou jen místem pro další koncentraci chudoby.

Právě na *Tupolevce* je v kontextu Prahy i vyšší nezaměstnanost a s tím spojené zvýšené procento domácností závislých na dávkách v hmotné nouzi. Na konci roku 2013 nezaměstnanost na Černém Mostě dosáhla výše 8,2 %, to bylo zhruba o tři procentní body víc než celopražský průměr, který se tehdy podle různých metodik pohyboval mezi 5 až 5,5 %. Největší míru nezaměstnanosti však tehdy zaznamenaly Nusle (Svoboda 2013: 3; Svoboda, Křížková, Ouředníček 2014)

Podpora v nezaměstnanosti a další sociální dávky mají možná i proto v Dinově uvažování povahu něčeho, proti čemu je třeba se aktivně vymezit a bojovat:

Vyjma tři měsíců, kdy jsem byl nezaměstnaný, jsem nevyužíval sociální dávky jako hmotnou nouzi, ale je tu dost takových lidí. Tady je hodně lidí, který nemají zaměstnání, tedy ne hodně, ale jsou tu lidé, který nemají zaměstnání. Ale podle mě je to o jejich lenosti a o politice Český republiky – minimální mzda je na úrovni, která není důstojná pro život, a když máš mít jedenáct tisíc a na dávkách můžeš mít čtrnáct nebo šesnác, tak co budeš dělat? (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Tak je ukotven Dinův lokální patriotismus a ekonomistický přístup k životu. Projevuje se tím, že v jeho představách si teritoriální nároky, tedy domov, udrží jen ten, kdo je aktivní a samostatný. Tato pozice způsobuje, že se i přes svoji nejednoznačnou pozici a vědomí, že chudoba má i strukturální důvody, přiklání k prostorovým praktikám, jež připisuje té pracovitější části společnosti. Dino sám sebe počítá mezi slušné obyvatele. Proti riziku vymístění ze sídliště bojuje tím, že (re)produkuje ekonomizované životní strategie a kooptuje režim usilovné práce. Nicméně v prostředí privatismu tato jeho strategie může jen velmi těžko překrýt nejistoty vyplývající z jeho nájemnické pozice.

Co platí pro bydlení, nemusí na sídlišti platit v jiných sférách. Dinovy nároky se totiž mohou jeho přiblížit nárokům osob organizovaných do Bytových družstev či SVJ v rovině

⁸⁶ Tento záměr se na sídlišti setkal se silnou vlnou kritiky podobně jako v případě developerského projektu Renova (Kapitola 4). O záměru referovala i celostátní média. O záměrech města informoval například článek A Váchala (2017) na serveru iHNed.cz. Článek je dostupný (online) na adrese: <https://archiv.ihned.cz/c1-65660200-praha-nabidne-stovky-novych-bytu-prvni-domy-zacne-mesto-stavet-pristi-rok-na-cernem-moste>.

⁸⁷ Extrémními příklady jsou osudy sídlišť Chanov v Mostě a Luník IX v Košicích na Slovensku, která jsou mementem sídlišť stavěných se záměrem vytvořit experimentální prostor „dohledu“ nad etnickými menšinami prostřednictvím promíchání romského obyvatelstva s pracovníky tehdejších ministerstev vnitra a obrany. Po roce 1989 se z těchto sídlišť stala etnicky homogenní a o to stigmatizovanější romská ghetta. Podobné disciplinační pokusy (Foucault 2000), které neskryvaně kombinovaly ideu sociální mixity se snahou kontrolovat subalterní skupiny socialistické populace na bázi kulturního přenosu, poukazují na myšlenkové prostředí bytové politiky před rokem 1989 a jeho konceptuální specifika a z dnešního pohledu mylné strategie.

kvazi-vlastnictví. Skrze svou pozici v etnizovaném prostoru sídliště, si Dino vytváří podmínky pro to, aby mu v procesu teritorializace jeho životní vášeň – sport – poskytla specifickou kvazi-vlastnickou výbavu a výhodu.

7.4 „První body jsou doma“: Dino pořádá fotbalový turnaj

Už první setkání mezi mnou a Dinem v červenci 2015 se točila kolem sportu. Zprvu jsme si vykali, i když jsme podobně staří. Dinovy představy o rozvoji sportu na Černém Mostě byly zprvu velice vágní a těžko se dalo uchopit, co přesně si představuje. Asi jsem ani příliš nevěřil tomu, že Dinovo úsilí bude dostatečně konstantní na to, aby dalo vzniknout udržitelné činnosti. Během následujícího roku naší spolupráce, jsem ale mohl sledovat jeho práci na několika lokálních projektech, do kterých se Dino vrhnul s enormním nadšením.

Dinovu péči o sídliště proto definuje snaha o proměnu zdejšího prostoru a života v něm skrze sportovní aktivity. S těmito idejemi veřejně vystupoval již od setkání s místostarostkami na *Tupolevce* na podzim roku 2015 (viz také kapitola 5). Se svým pojetím nicméně od počátku narážel na překážky spojené s parametry a teritoriálními režimy správy sportovišť, podobně jako *Parta* ve svých snahách o optimalizaci provozu hřišť a veřejných prostranství:

Dino: I fotbalovej klub bych tady udělal, si to vezměte, že Dolní Měcholupy, Chodov mají svůj fotbalovej klub, a my tady jako Černý Most, kde je nejvíc obyvatel, nemáme fotbalový hřiště, ale klub, kde by ti sousedi měli hrdost...

Místostarostka pro kulturu a volný čas: Vždyť máte hřiště na Mikojance?

ML: To má ale nedostatečné parametry, je to tak maximálně pro mladší přípravky do dvanácti let věku...

*Dino: ale jako vlastní klub Černý Most by byl dobrý, klidně bychom hráli v Kyjích, ale ostatní a celej Čerňák by byl rád, protože ostatní čtvrti mají svoje. (setkání Party a spol. s místostarostkami na *Tupolevce*, listopad 2015)*

Pro přímočarého Dina byla jeho představa v základních konturách jasná, ale těžko realizovatelná. Místostarostka pro kulturu a volný čas ve své reakci projevila, mimo nepochopení klubové afiliace, i neznalost potřebných parametrů hřišť pro různé úrovně fotbalového zápolení. Díky podobným situacím prodělaly Dinovy představy během let 2015 a 2016 určitý vývoj. Rychle pochopil, že ze strany městské části nejsou možnosti jak sportovní oddíl založit, natož mu jednoduše zprostředkovat adekvátní hřiště a zázemí. Z původní snahy o založení fotbalového oddílu se tak během února 2016 přesunul k reálnějšímu cíli: založení oddílu futsalového⁸⁸:

Chci to udělat pro dospělé, na Čerňáku je jen softball, a chci, aby tu byl tým a měl jméno Černý Most a hrál futsal... mám vizi, kterou bych propagoval, sháním

---

⁸⁸ Futsal je sálová i exteriérová hra, vycházející s fotbalu. Zápasy se odehrávají na menším hřišti, většinou házenkářských rozměrů na branky o rozměrech 2x3 m. Soupeří spolu vždy dva týmy ve složení čtyři hráči v poli a brankář. Kromě používání menšího míče se sníženým odskokem, se pravidla hry odlišují od „velkého fotbalu“ i od tzv. sálové kopané či malého fotbalu v mnoha dalších sférách.

sponzory a dresy. (setkání Party a spol. s místostarostkami na Tupolevce, únor 2016)

Dinovi v tu dobu pomohla důležitá proměna lokálních poměrů. Areál hřišť základní školy na *Tupolevce* (ten hrál důležitou roli už v kapitole 6), byl od léta 2015 pronajímán externímu sportovnímu spolku. Aby maximalizoval svoji možnost využívat zdejší hřiště, začal se Dino angažovat v otázce optimalizace správy celého dětského sportoviště. Dino tak jako bývalý člen *Sítě* do své strategie zahrnul i teritoriální nároky zdejších dětí a dospívajících. Nechtěl, aby dětská hřiště zůstávala pro *Sít'* i dospělé, kteří zde čas od času hráli, nepřístupná. O tomto problému příležitostně diskutoval i se ženami z místní *Party* či sociálními pracovníky jako například s Lenkou a Baltasarem:

Baltasar (sociální pracovník terénního programu organizace Oříšek): Volal jsem správci sportovišť, stále má docházet správce, prý jej vyměnili, ale možná že jsou v personální nouzi.

Lenka: Družina nás vyhnala, že to prej je do tří jen pro ně...

Dino: Proč správce odjinud. Já bych to dělal, člověk, kterej je odsud, to otevře, zavře, bude tu furt, takhle je to furt zavřený.

Lenka: oni si ani nemůžou půjčit věci...

(setkání *Party* a spol. s místostarostkami na *Tupolevce*, únor 2016)

Těsně po tomto rozhovoru Dino kontaktoval externího správce sportovišť a nabídnul se jako kustod celého areálu. Strategie zabrala. Po několika setkáních s předsedou správcovského spolku se Dino od března 2016 stal lokálním správcem hřiště. Souběžně začal podnikat kroky k tomu, aby naplnil svůj sen o založení sportovního oddílu Spartak Černý Most. Rozhodl se proto požádat o drobnou dotaci na uspořádání fotbalového turnaje na zdejších hřištích v rámci multikulturní kampaně realizované zdejší městskou částí. Jedná se o každoroční program aktivit místního sociálního odboru, který se snaží podpořit a představit rozmanitou etnickou strukturu Prahy 14, zejména pak Černého Mostu. Po společném jednání mezi Dinem, mnou a pracovníky místního úřadu se podařilo sepsat oficiální žádost, na jejímž základě byla Dinovi přidělena finanční dotace na pořádání turnaje ve dvou kategoriích: pro mládež i pro dospělé. Od března 2016 jsme tak s Dinem spolupracovali na vytvoření propagačních materiálů, herního plánu, zajištění pronájmu hřiště či registrace jednotlivých týmů.

Turnaj proběhl na začátku dubna 2016 na hřištích u *Tupolevky* a zúčastnilo se jej téměř dvacet týmů z řad mládeže i dospělých. Jednalo se o Dinův první triumf. Při té příležitosti si nechal udělat nový sestřih po vzoru tehdejších fotbalových trendů. Zajistil i skvělé pohoštění pro návštěvníky v podobě řízků z masa, které výhodně zakoupil ve svém zaměstnání.

Jeho teritoriální nároky tehdy dostaly první kvazi-vlastnické kontury. Podařilo se mu dosáhnout viditelných cílů, které si poměrně nedávno vytyčil. Během dne turnaj navštívily stovky fanoušků z řad obyvatel sídliště i podporovatelů přespolních týmů. Kromě pozitivních ohlasů v rámci *Sítě* a dalších obyvatel Černého Mostu měl pro Dina turnaj ještě další důležitý přínos: mohl zde představit svůj nově vznikající tým *Spartak Černý Most*. Do červených dresů oděná ekipa byla složena z obyvatel sídliště, chlapců a mužů ve věku od čtrnácti do

pětatřiceti let. Tým zaujal svým multi-etnickým charakterem. V tom měl Dinův záměr už od zárodku jasné obrysy: chtěl propojit hráče z různých etnik a částečně tak upozornit na etnickou a rasovou diskriminaci na Černém Mostě i ve sportu obecně. I proto byl kádr složen z Romů, Afghánců, Bulhara, gádžů i „portorikánce“ Edwina.

I když nakonec Dinův tým v turnaji nezvítězil, překvapil kvalitními výkony. Tak se v návaznosti na pořadatelství Dinova sociální i teritoriální pozice v prostředí *Tupolevky* počala viditelně proměňovat. Stal se v podstatě veřejným činitelem – správcem kvazi-vlastníkem.

7.5 Forza Spartak Černý Most! Proti rasismu, drogám a vyloučení

Během jara 2016 odehrál Spartak své první zápasy v oficiální české futsalové lize, což dodalo Dinovi další sílu v činnosti pokračovat. Zároveň se mu díky kontaktům navázaným s městskou částí podařilo s pomoci úřednic sociálního odboru podat grantovou žádost a získat z Fondu prevence kriminality finance na založení klubu a jeho materiální podporu – především na nakoupení míčů, tréninkového vybavení a dresů. Díky spolupráci s městem bylo Dinovi tehdejšímu správcovským spolkem rovněž umožněno trénovat a hrát zápasy na zdejších hřištích. Spartak Černý Most se tak velmi záhy stal součástí lokálního sportovního prostředí. Na svém facebookovém profilu začal Dino a jeho spoluhráči propagovat videa z tréninků i zápasů. O jeho aktivitách se tak později doslechl lokální i celopražský tisk. Ze Spartaku se na nějakou dobu stal kolektiv místních celebrit. Dinova koncepce měla ohlas především díky snaze o proměnu života *Sítě* i některých dospělých. V červenci 2017, tedy v době kdy měl jeho tým za sebou celou jednu sezónu, mi k tomu na schodech, nedaleko hřiště, kde Spartak trénoval, řekl:

Ten tým jsem postavil kvůli tomu, aby se tu něco dělo, aby se tu něco dělalo pro ty děti, ale nechci to dělat jen pro děti. Jestli ti je deset, patnáct, dvacet, třicet, jestli chceš sportovat, je to tvoje věc. Já bych chtěl, abychom měli úspěch každé rok, aby ty lidi furt chodili a něco dělali. Před touhle sezonou jsem měl cíl, abych tady neudělal ostudu, a tu jsem neudělal, s klukama jsme vyhrávali, ale některý zápasy jsme remizovali v posledních vteřinách, což je kvůli tomu, že klukům je málo a nemají ještě ty zkušenosti.

(...)

Setkal jsem se i s rasismem, u těch dvou Afghánců, kteří se jako bráchové na hřišti často baví svojí řečí, a jak jsou ty nálady proti migrantům, tak je jako vyhledávali a faulovali a nadávali jim do migrantů, ale jelikož jsme jeden tým, tak jsme se jich zastali. Žádné vyložené konflikty jsme ale neměli. Je škoda, že člověk na hřišti řeší, co nemusí, jestli je někdo muslim, nebo ne.

Věškerý sportovní aktivity (okolní, pozn. autora) se zaměřují na přípravky (fotbalové kategorie od šesti do deseti let, pozn. autora), ale v šesti to dítě neví co dělat. Můj názor je, že aby vytrvaly, tak se musí zaměřit na děti v tom telecím věku, půlka jseš dospělej půlka dítě. Když tě vedu, když to nejvíc potřebuješ a nejvíc to chápeš a berou tě na exkurze, do profesionálních týmů, tak ti lidi u toho

zůstanou. Třeba ve škole, správnej učitel by měl vědět, co koho baví. Proč neudělají přednášku vrcholovýho sportovce, bejvalýho třeba. Ten jim řekne, „hele já jsem dělal tohle, svojí pílí, jsem se dostal tam a tam a bral jsem tolik a tolik peněz.“ Oni pak jsou na střední, kde není žádněj tělocvik, tady v tom věku se nejvíc odchází od sportu. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

O chvíli později se Dino rozhovořil o tom, že vnímá sportování jako prevenci drog:

Určitě se tady prodává. Tady je nejhorší, že se k tomu můžou dostat děti v tom věku, kdy se ten mozek ještě vyvíjí, hned se dají na tu špatnou cestu. Nejsem policajt a nemám žádnou akademii a vím, kde se to dělá, teda, kde se prodává. A když tu projde policajt a nevidí to, nechá to bejt, to je špatný. Měli by je zavřít, vyčistit to, tohle tu nemá co dělat. Když jseš dospělej, tak se ufetuj, jak chceš... Ale pro dítě je to cesta do pekel. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Dino vsází na sport. Sport pro něj v kontextu terminologie teritoriálních nároků jeho prací a explicitním vyjádřením. Sportovní aktivity jsou pro Dina prostředkem, jak překonat diskriminaci a neskloznout k některým z jeho pohledu negativním praktikám v rizikových obdobích dospívání. Určitou nadstavbou tohoto narativu je, že sport nepředstavuje jen zábavu a disciplínu, ale ideální zaměstnání, s potenciálem zajistit pilného jednotlivce po finanční stránce a získat mu uznání. V jádru je ale Dinovým implicitním cílem proměnit některá specifika žitého prostoru *Tupolevky* skrze sdílení a přijetí aktivit svázaných s prevencí kriminality. Kriminality vyplývající ze sociální marginalizace, xenofobie a rasismu, která představuje nechtěný faktor (re)produkce zdejšího prostoru a s nímž Dino přicházel do kontaktu, když sám dospíval.

S podobným předpokladem jsem osobně vnitřně bojoval v době, kdy jsem zde realizoval animační aktivity pro děti a mládež. I přes snahu narovnat znevýhodnění některých dětí, moje činnost končila spíše snahou zprostředkovat dětským a dospívajícím aktérům mocensky ustavené a tedy tolerované praktiky vyplývající z toho, co správci a vlastníci považují za správné a legální. To jsem ostatně ilustroval na příběhu s vytrženým zámekem z kapitoly 6.

Dinovo pojetí disciplinace (srov. Foucault 2000) vychází z jeho hluboké zkušenosti s teritoriální distribucí moci na Černém Mostě. Prošel dospíváním v prostředí *Sítě*, a proto nahlíží veřejno-prostorové režimy teritoriálních nároků dětí a dospívajících na sídlišti v kontextu jejich možných dopadů v podobě nežádoucího chování. Je pevně přesvědčen, že nedostatek vzorů a disciplíny vede k reprodukci těchto jevů, a proto chce narušit zaběhlé režimy. Nechce nečinně přihlížet tomu, jak další a další jednotlivci opisují pro něj známou spirálu problémů.

Dino si je vědom toho, že dětský svět představuje zranitelnou sféru (re)produkce sociálních vztahů. Jeho disciplinační strategie přitom při pozorování jeho tréninků a chování na hřišti může působit jako drsná šikana. Během neformálních fotbalových klání se především k příslušníkům *Sítě* chová až nepřiměřeně tvrdě. Neurvalý a často bezohledný způsob prosazování má ve skupině zvláštní logiku. Typicky se jedná o to, že mladší účastníci zápolení nedostávají žádné úlevy, jsou faulováni, a pokud si stěžují, je jim rázně domluveno. Dino tak svojí dominancí a nevlídným slovem reprodukuje část hlubší logiky teritoriálního nárokování prostoru. Prostřednictvím přímé sociální disciplinace (re)produkuje pravidla prostoru

Tupolevky. Tato sféra (re)produkce žitého prostoru je z velké části vtělená, i tak ale proměňuje lokální režimy uvažování o tom, co je správné, tedy o tom, co je odvozeno z toho, jak je prostor regulován v rovině prostorových praktik jeho správců, vlastníků.

Teritoriální prostředí na hraně toxické maskulinity má v lokálním měřítku situační význam – zjevuje procesualitu mocenských vztahů nejen napříč *Sítí*, ale i ve světě mimo hřiště. Takový přístup ale logicky nemusí vést jen k přijetí, osvojení či zvnitřnění a absolutnímu akceptování těchto vztahů. Disciplinace tak může být často i důvodem prohloubení vykořenění některých členů *Sítě*. Tito jednotlivci pak mohou o to víc směřovat k odmítnutí Dinova přístupu a porušování takto definované disciplíny.

7.5.1 Exkurs: fotbal a disciplína

Dino často hovořil o tom, že nechce, aby jeho dcera vyrůstala v prostředí jako on, lze se proto tázat, zdali je jeho tvrdost na ostatní během sportu alespoň částečně ovlivněna i obavami o jeho dceru a implicitní snahou zamezit tomu, že její život bude probíhat v režimu nebezpečí a vykořeněnosti ze společnosti. Jeho individuální snahy o proměnu lokálních konstelací tak nabývají formy teritoriálního režimu, v jehož kontextu nejde o to, do jaké míry je obhajitelný, ale o to, jak silná panuje představa o jeho produktivitě, tedy schopnosti proměnit lokální prostor. Takový přístup je pozorovatelný i na jiných sídlištích.

Například na sídlišti Stodůlky. Zdejší rodák Vladimír⁸⁹, otec dvou dětí, se kterým jsem v rámci výzkumu sídlišť v kontaktu od roku 2010, argumentuje své snahy o proměnu života dětí a dospívajících velmi podobně. I když rád vzpomíná na své dospívání na sídlišti v 80. a 90. letech 20. století, projevuje často obavy z toho, jak budou čas na sídlišti trávit jeho dva synové. Jako odcházející závodní fotbalista a bývalý kapitán stodůleckého A týmů, se ihned po skončení své aktivní hráčské kariéry vrhnul na trénování mládeže. Práce s mládeží má ve Vladimírově pojetí smysl především proto, že eliminuje náchylnost k činnostem, jež jsou z jeho pohledu hodnoceny negativně: především potulování se ve veřejných prostranstvích, kouření, pití alkoholu či užívání drog. Dino i Vladimír tak sdílejí velmi podobný přístup i přesto, že sídliště Stodůlky oproti Černému Mostu a především *Tupolevce* nepředstavuje nijak zásadně rizikové sídliště.

Vladimírova lokální činnost je ovšem ulehčena odlišnou sociální pozicí. Mimo to, že je etnickým Čechem a má poměrně výdělečné zaměstnání v pohostinství, má rovněž oporu v místním Sokolu, pod nímž je fotbalový oddíl registrován. To s sebou nese stabilní materiální i institucionální zázemí. Na rozdíl od Vladimíra tak Dino musí těžit z omezených kontur teritoriálních nároků. Ty jsou spojeny se snahou o udržení týmu i nejistě ukotvené správcovské pozice a vyžadují daleko větší repertoár neformálních praktik. Tak se dostáváme k tomu, že disciplínu musí občas porušit i Dino. Takové situace odkrývají a problematizují Dinovu pozici v procesu (re)produkce prostoru teritoriálních hranic. Svou snahou o proměnu fungování sportovišť odhaluje, že nárokování veřejných prostranství ze strany *Sítě* a přeneseně i jeho oddílu neodpovídá normativním prostorovým praktikám spojeným s provozním řádem sportovišť, jež si nárokují vlastníci i správci.

---

⁸⁹ O Vladimírově životním příběhu v kontextu prostorovosti sídliště jsem v roce 2015 spolu s dokumentaristkou Lubicou Krajňákovou natočil etnografický dokument *Odrasy sídliště* (Lehečka 2015b).

7.6 Personifikovaný nárok a osobní vina

Během roku 2017 se Dinova kvazi-vlastnická pozice vyplývající z role kustoda hřišť proměnila. Změnu zapříčinilo několik různých faktorů. Ty byly ovlivněny jak odchodem správcovské organizace, tak jeho činností a provozními kroky zdejší školy. Při našem setkání v červenci zmiňovaného roku mi tak Dino převyprávěl dlouhý příběh, který jsem souběžně s ním zhruba rok pozoroval:

Už nedělám toho správce, s tím že se změnila podmínky, je užívání hřiště omezený, prostě jiná organizace. O prázdninách je to specifický, že se hřiště nezavírá. Je to ale jak kdy, podle toho, jak má školník náladu. Jelikož jsem začal spolupracovat s úřadem, vyšel mi grant na tým – máme nové dresy vybavení překážky na trénink, ale to hřiště, když máme mít trénink, je někdy zavřený. Nová ředitelka mi řekla, že tu nemůžu mít ani prostor na věci, takže to mám všechno doma. V sobotu jsem tady dopoledne. Ve středu a v neděli odpoledne jsme na Mikojance, tam je to výborný, ten ředitel je tam perfektní.

Podzim 2016 jsme hráli tady, ale ředitelka od jara nepovolila hraní těch futsalových soutěží, ale i přístup k šatnám, hrály se tady i jiné zápasy než naše. Je to velká škoda. Poslední zápas jsme tu odehráli osmifinále poháru a přišlo asi sedmdesát lidí, což byl velikej úspěch. Tohle mě mrzí víc než trénování, protože tady není tým, a zvedlo to jako tu občanskou spojitost, protože se lidi přišli podívat, zvedlo to kluky, protože hráli před svejma. Prostě to chybí. Ředitelka mi řekla, že když končí správcovskej spolek, tak se o to starat nebude, ale staral bych se o to i já. Samozřejmě v tom možná roli hrálo to, že ten tým je trošku multi-kulturní.

Já jsem rád kvůli tomu, že kluci chtějí sportovat, trošku, ale kdyby mi ty školy pomohly... Já bych dělal správce dál. Když jsem tu byl, tak jsem zavřel hřiště v šest hodin, ale areál je otevřený, takže tam lidi stejně udělají bordel a ona (ředitelka ZŠ, pozn. autora) si furt stěžovala, že je tam bordel.

Jo a takovej paradox, to skončilo s naším správcováním, tady byla taková bouda, tak mě vykradli. Když to děláš ty jako cizí subjekt, tak to lidi víc přitáhne, než bych to dělal já. Když jsem začal ten futsal, tak si lidi z Tupolevky mysleli, že jedu na velikánský dotace, jsem milionář, záviděli mi, že jsem si koupil nové tenisky, lidi jsou hnusný, když viděli, že jsi jinde než oni.

ML: Jak to myslíš jinde?

Dino: Šly fámy, že na to vydělávám nehorázný věci. Já jsem třeba na ten zápas FAČR (soutěž pod Fotbalovou asociací České republiky, pozn. autora), jelikož si slevuju tak jsem slevil řízky na třicet kaček za kilo, přinesl jsem to sem a na pozvánku jsem dal občerstvení zdarma a oni si mysleli, že mi to zaplatili od úřadu, a já si přitom jen koupil pět kilo řízku a usmažil je a pak tady rozdával. (rozhovor s Dinem, červenec 2017)

Když Dinovu reflexi událostí obohatím o analýzu (re)produkce prostoru sídliště založenou na dalších terénních datech, lze ze situace vyvodit několik závěrů, které je možno sesadit do uceleného příběhu (ne)udržitelnosti jeho kvazi-vlastnického teritoriálního nároku.

Po oficiálních přímluvách lokálních sociálních organizací byl Dino ze strany vlastníků a správců, tedy školy, správce hřišť i městské části, považován za zmocněného garanta zajištění naplňování normativních regulí vztahujících se k provozu školního hřiště. Tím ale zároveň jako jeden z dlouhodobých obyvatel nárokujících tento prostor opustil svoji auru neviditelnosti spojenou se specifickým skupinovým charakterem některých teritoriálních nároků ze strany *Sítě* (Kapitola 6).

Zásadní roli v celém procesu sehrál outsourcing správcování hřiště. Dino nebyl v žádném vztahu se skutečným správcem školní zahrady, tedy se základní školou, a to i přes to, že po nějakou dobu využíval zdejší šatny u tělocvičny. Do užších vztahů tak vstupoval především se zástupci externího správce. Po Dinově ustavení do role kustoda však od jara 2016 zástupci externího spolku na místo začali docházet stále sporadičtěji. Jenže komerčních pronájmů hřišť v dlouhodobějším horizontu nepřibývalo, a tak sportovní spolek hřiště na konci roku 2016 opustil a správa zůstala opět na bedrech základní školy a zdejšího školníka. Zánik lokální spolkové záštity odhalil, jak zranitelná byla Dinova pozice ve vztahu vůči formálnímu správci a vlastníkovi hřiště. Po několika stížnostech ředitelka neshledala důvody, proč by měla hřiště svěřit do správy institucionálně nezaštitěnému jednotlivci ze sídliště, kvazi-vlastnická povaha Dinova nároku se tak počala viditelně hroutit. Odchod externího správce a formální rozhodnutí ředitelky ale představují pouze finální kroky, které ztrátu Dinovy výsadní teritoriální pozice dokonaly.

Proces ztráty pozice začal už na začátku roku 2016, tedy už v době, kdy Dino post správce získal. Záhy po nástupu do funkce kustoda se začala projevovat změna poměrů. Období Dinovy správy s sebou přineslo optimalizaci a na první pohled hladké fungování hřiště, především v odpoledních hodinách. Dinův (ne)formální přístup ke správě, vycházející ze znalosti teritoriálních nároků *Sítě*, tak nabyl na určitou dobu v podstatě normativní povahy. Například se nestávalo, že by hřiště striktně zavíral v šest hodin. Dinem ustavený provozní režim totiž spočíval především v rozšíření provozních hodin v letních měsících směrem k západu slunce. Dino tak prakticky ihned po nástupu do funkce začal narušovat a proměňovat některá – z jeho pohledu – nadbytečná či nefunkční pravidla. Mimo to rozsvěcoval lampy nad hřištěm dříve nebo potají půjčoval klíče ostatním aktérům a aktérským skupinám, tak aby prostor hřiště nebyl závislý jen na jeho přítomnosti. S Dinovým kustodováním provozní řád ovládla jiná forma časovosti (nezávislá na zaměstnanci správce přijíždějícím z jiné čtvrti či požadavcích školy) a provozní hodiny hřiště se tak prakticky měnily ze dne na den. Právě tato rekonfigurace lokálního režimu vedla – kromě produktivnějšího fungování hřiště z pohledu *Sítě* – k pozvolnému oslabení Dinovy vlastní teritoriální pozice.

Dino tak musel neustále balancovat protichůdné požadavky a z nich vyplývající nejednoznačné postavení. Na jedné straně se pro některé zdejší aktéry a především členy *Sítě* zvýraznila jeho nevyhraněná pozice, protože se jeho původně neformální role stala prakticky formalizovanou. Dino se tak pro mnohé aktéry *Sítě* stal součástí normativního aparátu, v důsledku čehož začaly kolovat i fámy o jeho snaze se prostřednictvím hřiště obohatit.

Na druhé straně počal být ze strany školy nahlížen jako člověk dohlížející na dodržování pravidel a nesoucí zodpovědnost za narušení provozu svěřených prostor. Mohl jen těžko obstat, protože taková pravidla sám nemohl a nechtěl dodržovat kvůli tlaku *Sítě*. I proto zástupci školy zakázali poměrně volné využívání nočního osvětlení hřišť a Dino se dostal do situace, kdy po něm škola, i když k tomu předtím nepřikročila, vyžadovala peníze za odehrání zápasu i přes to, že tým oficiálně podporovala městská část, která stavbu hřiště spolufinancovala. Pro členy Dinova oddílu přitom požadavek platby představoval nepřekonatelný finanční náklad. Nejednoznačný systém správy a nárokování veřejných a polo-soukromých prostranství na sídlištích tak znovu ukázal svá formálně teritorializovaná zákoutí.

Dino situačně dosáhl určitého uznání kvazi-vlastnických nároků, ty však ztratily po odchodu externího správce svoji oporu, a to i přes nesporný přínos Dinova kustodování pro optimalizaci a hladkost fungování hřišť pro členy *Sítě*. Proměna provozu hřišť směrem k lokální správě ve výsledku vedla k tomu, že Dino vystoupil z (ne)viditelnosti jako představitel specifické sféry teritoriálních nároků, které často překračují logiku fungování normativních regulí. Systém se pod tlakem této teritoriální (re)produkce na několik měsíců vychýlil a posunul do nové konfigurace. Takový posun byl možný jen díky Dinově nejednoznačné pozici a schopnosti dočasně propojit více rovin nárokování veřejných prostranství: neformální a situační nároky *Sítě* a formální smluvní a majetkoprávní nároky správy sportovišť. Chtělo by se říct, že se Dino probojoval někam, kam neměl. Snaha o kombinaci a nalezení zlaté střední cesty ve spleti nároků ho dostala do pozice snadno identifikovatelného původce porušování provozního řádu zdejších hřišť.

Na tomto příkladu vidíme, že pokud se v sídlišti pokusíme sledovat trajektorii takto specifického jedince, vystoupí silné tření mezi všemi doposud interpretovanými rovinami nárokování prostoru sídliště. Aktéry nelze a ani není třeba rozsuzovat. Primární je v tuto chvíli subjektivita vztahů. Dinova činnost narušila formalizované rámce teritoriálních nároků: správa školy se měla na koho obracet ohledně nedodržování všeobecného normativního rámce fungování. Dinův neformálně-normativní rámec se sice neoficiálně stal součástí provozního řádu prostoru, on se tak ale zároveň dostal do permanentního ohrožení prostřednictvím přímého sankcionování jeho osoby jako představitele či zmocnitele *Sítě* i ostatních místních ne-vlastníků. Pro místní komunitu a *Sít'* se souběžně stal situačně podezřelým činitelem, který i přes to, že liberalizoval přístup ke zdejším sportovištím, představoval jedince, který spoluprodukuje normativní řád. Ten je přitom často zakoušen jako dominantní forma útlaku, již jsou příslušníci *Sítě*, *Party* a další ne-vlastníci z *Tupolevky* prakticky denně vystavováni i v situacích, které jsem popsal v předchozích kapitolách.

Dino prohrál zápas, ne však celou soutěž. Zůstal mu Spartak, pro který našel nové hřiště, změnil i režim trénování tak, aby jeho spoluhráči nevyšli z tréninku. Jeho tým se sice do dnešních dnů značně proměnil – někteří hráči odešli za lepším a další se začali intenzivně věnovat jiným aktivitám. Čas plyne a prostor se neustále mění. I v roce 2021 ale Dino pokračuje dál a svoje zápolení na hřišti rozšiřuje i do oblasti boje s předsudky, xenofobií a rasismem.

8 Závěr: odolávat „smrti modernismu“

Sídliště jsou rozmanitá a přitom v některých aspektech tak podobná. V popisu příběhu Dina se proto odráží socio-materialita prostoru i určitý „generační“ souboj prakticky všech blízkých i vzdálených aktérů, o kterých tento text referoval. Příběhy Dina, Ivana, Lindy, Lenky, Sergeje a dalších se samozřejmě dál vyvíjejí. Ti, kteří zde stále žijí, se dál účastní neustálé interakce obyvatel sídliště, jež je podmíněna a zároveň podmiňuje nejednoznačnou pozici bydlení a existence v modernistických kulisách. Sídliště, jeho prostředí i jeho obyvatelé se proto musí neustále vyrovnávat i se záblesky nenaplněné hrozby „smrti modernismu“, vyvěrajícími z transformace zemí střední a východní Evropy. Sídliště jsou extrémním pohrobkem socialistického zřízení: mají zatím pouze krátkou historii, během níž se jich už část společnosti stačila na nějakou dobu deklaratorně zříct. Kvůli této narušené pověsti musela velkou část své původní povahy obětovat transformačním procesům po roce 1989. Jinými slovy, sídliště musela bojovat o svou pověst, a někdy dokonce o formu své existence. Tak vznikly nové vlastnické vztahy, stigmatizace, marginalizace některých sídlištních oblastí, ale i kvazi-vlastnické nároky na veřejná prostranství. Tento vrstevnatý socio-materiální proces, do něhož vstupují všechny složky Lefebvroy prostorové triády, sídliště neustále přetváří a zpětně přetváří i zdejší obyvatele.

Do popředí vystupuje subjektivní a mnohočetná povaha utváření teritoriálních nároků ve specifických výsecích sídlištního časoprostoru. Osobní motivace, mocenské vazby, sympatie i antipatie a další přidružené jevy, tedy (ne)souladné (re)produkce, které jsou v konkrétních chvílích důležité, jsou součástí teritoriální sítě, kterou aktéři nemohou zcela ovládat a kterou si proto i různě vykládají skrze samotný prostor. Když tedy do závorky vytkneme otázku, „proč se Dino v důsledku ztráty anonymity stal symbolickým původcem všech projevů teritoriálních přivlastnění činěných ze strany *Sítě*?“, dozvíme se vůbec něco?

Odpověď v kontextu teritoriálních nároků a (re)produkce prostoru by zněla zhruba takto: Protože se do určité míry stal dočasným vtělením všech dosavadních zničených plotů, vyražených zámeků, odštípnutých výdřev a čehokoli dalšího, co v normativním rámci správy veřejných prostranství sídliště představuje – byť nenápadné – vychýlení a narušení provozního řádu. Škola v tomto případě přistoupila k osvědčené strategii. Tato strategie je pozorovatelná v různých variantách ostatních popisovaných nároků správců i vlastníků: například u Ivana, Lindy či Ladislava. Důrazem na vlastnictví a jeho podstatu, která upřednostňuje formalizované vztahy, eliminovala škola vznikající netransparentnost Dinova počínání ve veřejných prostranstvích sídliště. Podobným způsobem lze totiž zdánlivě eliminovat další projevy prostorů reprezentací – díry v plotě i místa sdružování sídlištních skupinek dětí, dospívajících i dospělých. Tyto kontra-praktiky totiž narušují fyzické i symbolické působení prostorových praktik (re)produkovaných formálně ustavovanými teritorii.

Sídliště je veřejné i soukromé zároveň. Proto vlastníci svými nároky usilují ve vztahu ke správcům o kvazi-vlastnictví prostoru sídliště i mimo obytné jednotky. Úkazem kvazi-vlastnických vztahů jsou ostatně i Dinovy nároky. Oproti nárokům Ivana, Ladislava či Lindy z *Mikojanky* je ale jejich povaha nestálá, neboť Dina nezaštiťuje lokálně dostatečně ukotvená instituce, jako právě například základní škola či SVJ. Futsalový oddíl sice stačí na finanční

podporu ze strany městské části, k nárokování prostoru pro trénování ale nikoliv. Klíčovou oporu pro Dinovy nároky tak hrál externí správcovský spolek, který odešel, neboť hřiště pouze pronajímal. V tu chvíli Dinův kvazi-vlastnický nárok ztratil svou jedinou záštitu. Dinova nejednoznačnost, která se mu o určitou dobu stala velkou výhodou, se tak po změně konfigurace i s jeho přičiněním stala prizmatem nahlížení netransparentnosti jeho kustodování hřišť.

Toto je ale pouze analyticky podložená interpretace. Dinův osobní názor na celou věc byl úplně jiný – situaci interpretoval především jako křivdu, etnickou diskriminaci a snahu odstavit jej od zdrojů, tedy vzít mu jeho těžce vydobyté nároky. Právě rozdílnost a současná adekvátnost obou pohledů by měla být stále brána v potaz. Podobně, i když třeba nesouladně, totiž chápou jako křivdu své nenaplněné prostorové nároky i Ivan, Lenka, Mártý, Anna nebo členové *Sítě*. Dinův příběh tak symbolizuje nejen podstatu Černého Mostu, tedy neustálou interakci mezi „bílým“ a „černým“ dvojčetem, ale také všeobecný charakter (re)produkce prostoru dnešních panelových sídlišť. Jak už bylo výše naznačeno, prostor sídlišť neustále klame. Někdy vyhlíží kolektivisticky, i když je silně privatizován. Někdy se naopak jeví jako transformované post-socialistické město, i když jeho podstata myšlenkám individualismu a volného trhu neustále hází pomyslné klacky pod nohy. Zároveň vyhlíží homogenně, i když jeho etnická struktura prochází razantními změnami.

Dino, stejně jako Mártý, Ivan, ženy z *Party* či děti a dospívající ze *Sítě*, své sídliště žije, jeho tělo i mysl jsou zde teritorializovány. Pod vlivem přesvědčení, že je Černý Most lepší než si lidé „zvnějšku“ myslí, se prostor snaží pozměnit, nárokovat, (re)produkovat jej. Fragmenty prostoru sídliště se jeho úsilí někdy brání a někdy kooperují. Dinova nejednoznačná pozice mu tak situačně pomáhá, jindy zase podráždí nohy a hatí jeho plány. Musí se vyrovnávat s privatizací, stigmatizací a vědomím své nejednoznačné pozice ve svém domovském prostředí. Formalizace vlastní teritoriální pozice prostřednictvím bytu v současnosti není schopen dosáhnout. Nemá sice pozici jako Ivan, Ladislav, Alice či Sergej a Anna, kteří své nároky na sídliště opírají o vlastnické poměry, i tak ale nachází cesty, jak dosáhnout situačních kvazi-vlastnických nároků. Svoji pozornost Dino obrací k veřejným prostranstvím, veřejnému majetku a vybavení sídliště. Na rozdíl od *Party* Lenky, Běly a Diany, která je z veřejných prostranství systematicky vytlačována, Dino odhalil, že kvazi-vlastnické nároky potřebují specifickou záštitu, jediné tak mohou alespoň dočasně představovat produktivní cestu v procesu teritorializace. Aby jako ne-vlastník mohl efektivně uplatňovat kvazi-vlastnické nároky a stát se kustodem hřiště, utvořil situační koalici s externím správcovským spolkem, jenž se zaručil za jeho správcovské kompetence. Dino zároveň jako člověk, který vyrostl z místní *Sítě* dětí a dospívajících, adekvátně vyhodnotil, jak získat její příslušníky na svoji stranu. Pro své cíle Dino dlouhodobě získal i představitele místní samosprávy. Podařilo se mu to především proto, že je schopen jasně definovat potřeby sídliště ve vztahu k jeho etnickému složení, povaze trávení volného času a prevenci kriminality v jeho veřejných prostranstvích.

Některé koalice tak přetrvávaly a další nové vznikly. Dino tak reprezentuje, praktikuje i zakouší prostor sídlišť dál: jako trenér a kapitán Spartaku Černý Most, jako občan, obyvatel, jako rodič, syn, kamarád. Jeho silou i slabostí v tomto procesu vždy zůstane jeho nejednoznačná pozice: nebude ani Romem ani gádžem, ani sportovcem ani kustodem, ani

působitelem i napravovatelem škod. Nebude ani viníkem i trestajícím, vítězem i poraženým. A stejně nejednoznačná a nevyhraněná je i povaha jeho Černého Mostu a dalších současných sídlišť. Nejsou ani „černým“, ani „bílým dvojčetem“, ani městy, ani venkovem, ani betonem, ani přírodou, ani kolektivním bydlením, ani soukromými rezidencemi, ani cizí, ani zdomácnělá. Nepředstavují ani řád totálního prostoru, ani čistou volnost inertního kapitalistického prostoru. A co je nejdůležitější: nejsou bující ani zmirající. Možná proto analyzované interakce lidí s prostorem sídlišť tak drhnou i klapou zároveň.

Tato etnografická studie si kladla za cíl doložit, že sídliště představují odolné urbanistické struktury. Jejich odolnost vůči předpovídanému zániku i stagnaci spočívá v tom, že i když část socialistických východisek a principů totálního prostoru a jeho fungování vymizela nebo byla opuštěna, zůstávají ve fungování a nárokování sídlišť po roce 1989 patrná rezidua kolektivistických a modernistických idejí. Základním stavebním kamenem k jejich přežití v této podobě je právě nejednoznačný fyzický i symbolický prostor vyplývající z jejich modernistické podstaty. Ten totiž ve svých snahách o naplnění univerzálních principů modernismu činí ze sídlišť prostředí, které do určité míry odolává:

- A) **Jasnému rozlišení privátního a veřejného vlastnictví.** Mimo bytové domy tyto domény sídliště stále neumí zcela definovat. Prostor sídlišť, která nebyla zásadně přestavěna nebo ujařmena blokovou strukturou tak, jak by si přáli někteří urbanisté, je ve své podstatě stále veřejný, kolektivní, a tedy ve vlastnictví všech lidí.
- B) **Dobově podmíněným estetickým hodnocením.** Nejsou ve své podstatě „krásná“ ani „technokratická“. To jsou pouhé reprezentace. Jejich hlavní kvalitou nejsou estetické požadavky, ale především funkce a teritoriální nároky vyplývající z obývání.
- C) **Definici městskosti.** Důsledně se brání určitým formám vnějších pojetí srozumitelnosti. Rozlehlá veřejná prostranství a množství zeleně, ze kterých může plynout pro přespolní určité zmatení, jsou naopak základním distinktivním znakem definujícím širokou plejádu možností teritoriálního nárokování.
- D) **Etnickým hlediskům.** Sídliště jsou internacionalistická. Kolektivismus a univerzalismus socialistického modernismu nedělá rozdíl mezi tím, kdo jste. Domény jako domorodec, nově příchozí, imigrant, Čech, Rus či Rom jsou masovým a kolektivním charakterem bydlení i veřejných prostranství rozrušovány. Oproti vnitřnímu městu je tato internacionalita zesílena především uniformitou prostředí.

Když tento utopicky vykreslený prostor obohatíme o „skutečný“ život, tedy perspektivu neustálé (re)produkce, zjistíme, že utopické kvality jsou dotvářeny interakcí mezi lidskou činností a zdejším fyzickým i symbolickým prostředím.

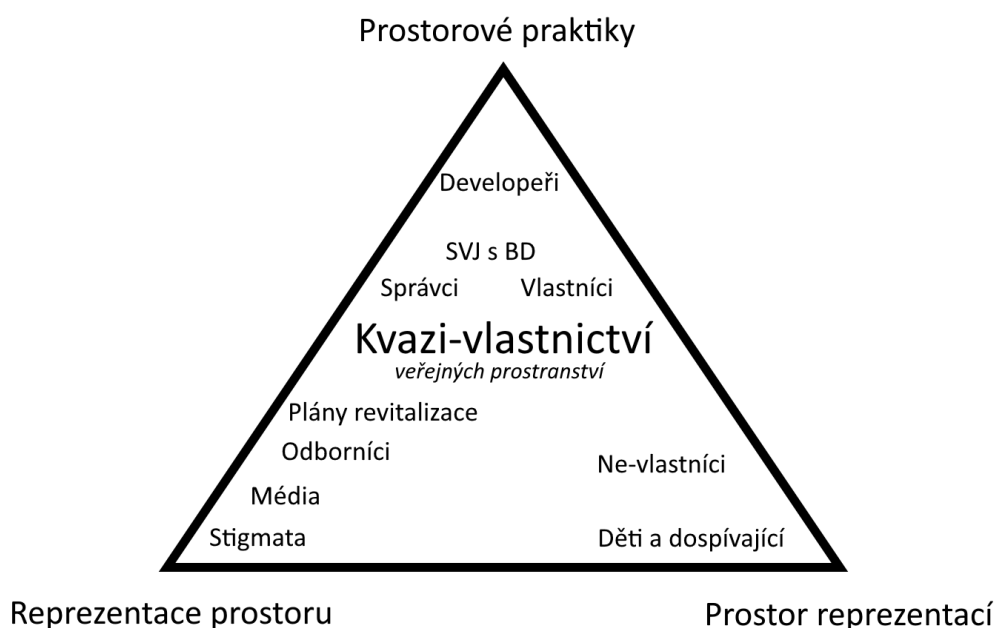
Tak můžeme odhalit, že etnicita představuje jeden z důležitých principů, který – kromě určitého napětí mezi obyvateli – určuje, že socio-profesní struktura sídlišť zůstává poměrně stabilní. Je proto důležité nadále sledovat, kdo v takových sídlišťích žije a jak jsou tato sídliště v důsledku migračních proudů (re)produkována (viz kapitola 5 a 7).

Můžeme tak nahlédnout i to, že nejednoznačná definice sídlišť v kontextu městských struktur a bydlení představuje jednu z konstitutivních podmínek pro kvalitní život obyvatel. V tomto kontextu je proto do budoucna důležité analyzovat, jak se vztah obyvatel k bydlení v zeleni proměňuje pod tlakem některých urbanistických a developerských koncepcí revitalizace a rozvoje sídlišť (kapitola 4).

S revitalizacemi se vážou i odborné a mediální konceptualizace sídlišť, ty představuje ožehavé téma. Měřítko hodnocení mají různé podoby podle toho, jakou pozici v teritoriálním prostoru sídlišť zaujímáte. Je proto třeba reflektovat, zdali různé reprezentace prostorů sídlišť, jež mají opodstatnění v odborném či mediálním prostředí, korelují s lokálními prostorovými praktikami i prostory reprezentací a zdali nevytvářejí rámce pro další stigmatizaci některých sídlišť (viz kapitola 2). Žitý prostor i prostorové praktiky těchto sídlištních lokalit se totiž od reprezentací často zásadně liší (viz kapitoly 4, 5, 6, 7).

Tak se dostáváme k centrální sféře (re)produkce prostoru sídlišť, která by neměla být opomíjena, protože se v ní odráží všechny výše zmíněné protiklady – ke vztahu soukromé a veřejné sféry v kontextu středo a východoevropského privatismu. I přes téměř plošnou privatizaci napříč regionem má důraz na kolektivismus v rámci sídlišť sice okrajovou, ale stále stabilní pozici. Domy a občanská vybavenost jsou spravovány povětšinou kolektivními, družstevními nebo individuálními vlastníky, kdežto veřejná prostranství jsou zpravidla udržována institucemi místní samosprávy. Vzniká majetkoprávně roztržité prostředí, v němž masové kolektivní využívání prostor sídlišť, a tedy zmnožené teritoriální nárokování vyplývající z hustoty zdejší populace nijak zásadně neoslabuje (viz kapitola 5, 6, 7). Sídlíště proto doposud jen velmi omezeně imitují polo-soukromý prostor, který známe z blokové zástavby, kde jsou uliční prostory a dvorky jednotlivých domů ve vnitroblocích často jasně definovány a kde mají některé nároky jasné hranice. Absence polosoukromých a soukromých prostranství bývá narušena odkupem pozemků v okolí paneláků, ale i novými stavbami, které v současné době v sídlištních prolukách hojně vznikají. Extenzivním novým stavbám se ale obyvatelé sídlišť frekventovaně a různě úspěšně brání (kapitola 4). Z jejich pohledu totiž dochází k příliš razantní proměně hmotného charakteru jejich životního prostředí.

Vymezené vztahy, vazby a nesoulady lze zjednodušeně vizualizovat prostřednictvím zobrazení teritoriální sítě (re)produkce prostoru sídliště, která vychází z prostorové triády, a zjištění představených v průběhu studie (viz obrázek 2).

Obrázek 2 - teritoriální síť (re)produkce prostoru sídliště v prostředí privatismu

Centrální pozici v této pomyslné teritoriální síti zaujímá právě kvazi-vlastnictví veřejných prostranství, neboť vystihuje nejednoznačnou povahu sídliště v kontextu (re)produkce prostorových praktik, reprezentací prostoru i prostorů reprezentací. V kontextu různě úspěšných kvazi-vlastnických nároků se tak odehrává proces rozhodování o budoucích podobách sídliště nejvýrazněji. Tento proces je spoluvytvářen hegemonií privatismu a nesouladem mezi vlastnictvím bytového fondu a veřejných prostranství. Stále však existují nároky, které se kvazi-vlastnické dominanci naopak snaží klást překážky, zpochybňovat ji, nebo ji dokonce proměnit. Proto tato komplexní proměnlivá síť osciluje mezi stabilizací vztahů a jejich situační rekonfigurací.

Definice, působnost a nárokování soukromého i polo-soukromého prostoru jsou proto na sídlištích značně situační. Jasnému vymezení se rozvolněnost sídlišť sama aktivně brání. Pokud si sídliště přivlastňuje někdo, kdo je identifikován jako přicházející zvnějšku (developer, místní samospráva), bývají lokální projevy teritoriálního nárokování opřeny o kolektivní kontra-aktivitu (petice, občanský odpor). Pokud však dochází ke střetům interních sídlištních aktérů, je toto ustavování hranic a mocenských vztahů daleko více nenápadné a individuální.

Sídliště tak vytváří teritoriální síť, které vyplývají z potenciality, nejednoznačnosti a masovosti prostoru, tedy z faktu, že sídliště ve svých původních idejích principy privatizovaného veřejného prostoru neumělo artikulovat. Privatistické tendence po roce 1989 mají přitom za cíl principy privátního vlastnictví implementovat mimo vlastnictví bytů i do formy transparentních a téměř formálních kvazi-vlastnických nároků zástupců obytných jednotek na veřejná prostranství. Těmto nárokům kolektivních vlastníků, tedy BD a SVJ, usilujících o dobrou správu a hegemonii jasně definovaných vlastnických vztahů, však mimo oslabených formálních veřejných správců (a situačně také odborníků) mohou stát v cestě také aktéři, kteří v sídlišti nic nevlastní, ale využívají kolektivního a otevřeného charakteru jeho veřejných prostranství. Tito aktéři svoje nároky odvozují z prostého faktu teritoriality, volnosti pohybu a sídlení. Právě nárokování bytového fondu i veřejných prostranství sídlišť skrze ne-vlastnění, skrze apel na jejich veřejnost, kolektivitu, je hlavním principem, který zajišťuje to, že původně socialistická modernistická sídliště stále neztratila část svých egalitářských vlastností. Pokud by se stalo, že budou tato sídliště zcela privatizována, budou pak tato rezidua socialistického modernismu skutečně v ohrožení. Stejně tak mohou být sídliště do budoucna ohrožena, pokud by se bytový fond stal dominantně předmětem strategií investičního bydlení (srov. Hoření Samec, Lehečka 2021). Prostorové praktiky, reprezentace prostoru a prostory reprezentací tak musí v procesu teritoriální (re)produkce středo a východoevropských sídlišť zůstat v neustálém dialogu. Je to totiž nakonec právě neustálá konfliktní mezihra mezi snahou o rozvoj, dobrou správu ze strany odborníků, správců a vlastníků a narušováním principů této dobré správy ze strany kvazi-vlastníků a dospělých i nedospělých ne-vlastníků, co způsobuje, že sídliště mohou dál fungovat jako hybrid mezi silně privatizovanou obytnou strukturou a urbanistickým celkem, který byl určen „pro všechny lid“. Současná sídliště jsou proto důležitým důkazem toho, že v procesu transformace zemí střední a východní Evropy se proklamace „smrti modernismu“ odráží pouze v náznacích, které s délkou existence sídlišť dávají stále menší smysl.

9 Zdroje

9.1 Literatura

Abu Ghosh, Y., Grygar, J., Skovajsa, M. 2007. „Zaostřeno na etnografický výzkum. Úvodem k monotematickému číslu.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43(1): 6–14. Dostupné (online) na adrese: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2007/01/01.pdf> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021].

Ackermann, F., Liubimau, S., Cope, B. (eds.). 2016. *Mapping Visaginas. Sources of Urbanity in a Former Mono-functional Town*. Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press.

Anderson, N. 1975 [1923]. *The Hobo. The Sociology of a Homeless Man*. Chicago: Chicago University Press.

Anderson, B. 2006. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Andersson, R., Musterd, S. 2005. „Social Mix and Social Perspectives in Post-War Housing Estates.“ Pp. 127–147 in R. Van Kempen, K. Dekker, I. Tosics, S. Hall (eds.). *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.

Arnstein S. A. 1969. „A Ladder Of Citizen Participation.“ *Journal of the American Planning Association* 35(4): 216–224.

Augé, M. 1998. „Ne-místa: úvod do antropologie supermodernosti.“ Pp. 96-104 in F. Mayer, A. Bensa, V. Hubinger (eds.). *Město. Cahiers du Cefres, No. 10*. Praha: CEFRES. Dostupné (online) na adrese: https://www.cefres.cz/IMG/pdf/auge_1996_ne_mista.pdf [naposledy navštíveno 30. 03. 2021].

Barvíková, J. 2010. „Jak se žije na Jižním Městě z pohledu ‚Husákových dětí‘.“ *Sociální studia / Social Studies* 7(3): 59–78. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.5817/SOC2010-3-59> [naposledy navštíveno 15. 11. 2020].

Bazac-Billaud, L. 1996. „Sociální dopad privatizace bytů na sídlištích: příklad Prahy 13.“ Pp. 138–144 in A. Olivier (ed.). *Původní a noví vlastníci. Cahiers du CEFRES No. 11*. Praha: CEFRES. Dostupné (online) na adrese: https://www.cefres.cz/IMG/pdf/bazac-billaud_1996_privatizace_bytu_sidliste.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Bazac-Billaud, L. 1998. *Fragments of translation in Czech: unpublished dissertation work describing field research in Prague 13*.

Bazac-Billaud, L. 2000. „Jihozápadní město, Praha 13, Lužiny: několik zamyšlení nad zásadní otázkou pojmenování nevyhraněného prostoru.“ Pp. 51–72 in L. Bazac-Billaud, Z. Uherek (eds.). *Cahiers du Cefres, No. 18: Slova města*. Praha: CEFRES.

Bittnerová, D. 1995. „Střet zájmů - kulturní konflikt mezi učiteli a žáky.“ Pp 98–109 in Pražská skupina školní etnografie. *Typy žáků: zpráva z terénního výzkumu*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

- Bittnerová, D. Doubek, D. Levínská, M. 2014. *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Bittnerová, D., Moravcová, M. (eds). 2012. *Diverzita etnických menšin: Prostorová dislokace a kultura bydlení*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Bourgois, P. I. 2003. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brighenti, A. M. 2010. „On Territorology, Towards a General Science of Territory.“ *Theory, Culture and Society* 27(1): 1–21.
- Brown, D. S., Capdevila, R. 1999. „Perpetuum Mobile: Substance, Force and the Sociology of Translation.“ Pp. 26–50 in J. Law, J. Hassard (eds.). *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers/Sociological Review.
- Bryman, A. 2001. *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Clifford, J., Marcus, G. E. (eds.). 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography: A School of American Research Advanced Seminar*. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J. 1986. „Introduction: Partial truths.“ Pp. 1–26 in J. Clifford, G. E. Marcus (eds.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography: A School of American Research Advanced Seminar*. Berkeley: University of California Press.
- Coleman, S., Von Hellermann, P. 2011. *Multi-Sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York: Routledge.
- Čada, K. et al. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné (online) na adrese: https://www.esfcr.cz/mapa-svl-2015/www/analiza_socialne_vyloucenych_lokalit_gac.pdf [naposledy navštíveno 27. 03. 2021].
- Čejka, J. 2020. *Jižní Město*. Praha: Lukáš Horký – Surbanz.
- ČKA. 2015. *Bulletin ČKA, Sídliště*. 1/2015. Praha: Česká komora architektů.
- De Certeau, M. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- De Singly, F. 2009. „Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou.“ *Sociální studia / Social Studies* 6(4):13–22.
- Dekker, K., Van Kempen, R. 2005. „Large Housing Estates in Europe: a Contemporary Overview.“ Pp. 19–46 in R. Van Kempen, K. Dekker, I. Tosics, S. Hall (eds.). *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.
- Dekker, K., Rowlands R. 2005. „Tackling Social Cohesion in Ethnically Diverse Estates.“ Pp. 105–126 in R. Van Kempen, K. Dekker, I. Tosics, S. Hall (eds.). *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.

- Doubek, D., Levínská, M., Bittnerová D. 2011. *Pomoc a pořádek. Kulturní modely v prostředí pomáhajících profesí*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Doubek, D., Levínská, M., Bittnerová D. 2015a. „Roma as the Others.“ *Intercultural Education* 26(2): 131–152.
- Dvořáková, N., Kopecká, Z., Jichová, J., Ouředníček, M. 2019. *Analýza potřeby sociálního bydlení na Praze 14*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Elman Zarecorová, K. 2015. *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945-1960*. Praha: Academia.
- Eriksen. T. H. 2007. *Antropologie multikulturních společností*. Praha: Triton.
- Falzon, M. A. 2009. „Introduction. Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research.“ Pp. 1–23 in M. A. Falzon (ed.) *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham: Ashgate.
- Fassin, D. 2009. „Nad rámec etických pravidel: zamyšlení nad etnografickým výzkumem praktik zdravotní péče v Jižní Africe.“ *Biograf* 49: 25–41. Dostupné (online) na adrese: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=4902> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021].
- Ferenčuhová, S., Galčanová L., Vacková. B. 2010. „Československé město včera a dnes.“ *Sociální studia / Social Studies* 7(3):7–11.
- Foucault, M. 1986. „Of Other Spaces“. *Diacritics* 16(1): 22–27.
- Foucault, M. 2000, *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Geertz, C. 1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford University Press.
- Gibas, P. 2019 „Privatizace sídlišť odvrátila vznik ghett.“ *Mladá Fronta Dnes*, 28. 3. 2019. Dostupné (online) na adrese: www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/mf-dnes-praha-2019-03-28-strana-18.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Gorczyca, K. 2016. „The Social Transformation of Large Housing Estates in Poland at the Turn of the 21st Century.“ *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 52(6):861–892. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.6.289>. [naposledy navštíveno 15. 09. 2019].
- Graham, S. 2016. *Vertical: The City from Satellites to Bunkers*. London: Verso Books.
- Grygar, J. 2016. *Děvušky a cigarety: o hranicích, migraci a moci*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gullemin, M., Gillam, L. 2004. „Etika, reflexivita a ‚eticky důležité okamžiky‘ ve výzkumu.“ *Biograf* 35: 47 odst. Dostupné (online) na adrese: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=3502> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021].
- Gupta, A., Ferguson, J. 1997. „Discipline and Practice: ‚The field‘ as Site, Method, and Location in Anthropology.“ Pp. 1–46 in A. Gupta, J. Ferguson, (eds.). *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press.

- Hage, G. 2005. „A not-so Multi-sited Ethnography of a not-so Imagined Community“. *Anthropological Theory* 5(4): 463–75.
- Hall, S., Rowlands, R. 2005. „Place-making and Large Estates: Theory and Practice.“ Pp. 47–62 in R. Van Kempen, K. Dekker, I. Tosics, S. Hall (eds.). *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.
- Hannerz, U. 1969. *Soulside. Inquiries into Ghetto Culture and Community*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hannerz, U. 1980. *Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, U. 2003. „Being There... and There... and There!: Reflections on Multi-Site Ethnography.“ *Ethnography* 4(2): 201–16. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.1177/14661381030042003> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Harvey, D. 1989. *The Urban Experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hegedüs, J., Tosics, I. 1996. „The Disintegration of the East European Housing Model.“ Pp. 15–40 in D. Clapham, J. Hegedüs, K. Kintrea, H. Kay, I. Tosics (eds.). *Housing Privatization in Eastern Europe. Contributions in Sociology*. Westport / London: Greenwood Press.
- Hegedüs, J., Tosics, I. 2005. „Housing Reforms in Hungary.“ Pp. 119–141 in D. Clapham, J. Hegedüs, K. Kintrea, H. Kay, I. Tosics (eds.). *Housing Privatization in Eastern Europe. Contributions in Sociology*. Westport, Connecticut / London: Greenwood Press.
- Heřmanová, M., Lehečka, M. 2019. „Arrival City. Invisible diversity at Prague’s Housing Estates.“ *Informationen zur Raumentwicklung* 2/2019: 58–67.
- Hirt, S. A. 2012. *Iron Curtains: Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Holston, J. 1989. *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasilia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoření Samec, T., Lehečka, M. (eds.). 2020. *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Praha: Sociologický ústav AV.
- Hruška, V. 2014. „Proměny přístupů ke konceptualizaci venkovského prostoru v rurálních studiích.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50(4): 581–601. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.109> [naposledy navštíveno 10. 01. 2021].
- Hrůza, J. 1967. *Města utopistů*. Praha: Československý spisovatel.
- Hrůza, J. 2002. *Charty moderního urbanismu*. Praha: Agora.
- Hubatová-Vacková, L., Říha, C. (eds.). 2007. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP.

- Huyssen, A. 2003. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Ilan, J. 2012. „Street Social Capital in the Liquid City.“ *Ethnography* 14 (1): 3–24.
- IPR Praha. 2015. *Koncepce rozvoje veřejných prostranství pražských sídlišť*. Praha: Institut plánování a rozvoje.
- IPR Praha. 2017. *Manuál Participace*. Praha: Institut plánování a rozvoje.
- Jaffe, A. J., Turner B., Victorin, B. 1995. *Property Rights and Privatization in the Baltic Countries*. Nordic Council of Ministers.
- Janečková, M. 2017. „Sídliště mezi ‚akcelerací moderny‘ a postmodernou.“ Pp. 286–301 in L. Skřivánková, R. Švácha, M. Koukalová, E. Novotná, (edd.). 2017. *Paneláci. 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Janečková, M. 2020. „Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu.“ Pp. 14–18 in T. Hoření Samec, M. Lehečka (eds.). *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Praha: Sociologický ústav AV.
- Jencks, Ch., Kropf, K. 1997. *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*. New York: Academy Press.
- Kaplan, D. 2019. *Veřejné prostory panelových sídlišť*. Diplomová práce. Brno: Přírodovědecká fakulta MU. Dostupné (online) na adrese: https://is.muni.cz/th/k8m3h/DP_celek.pdf. [naposledy navštíveno 20. 03. 2021].
- Kärholm, M. 2007. „The Materiality of Territorial Production: A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space.“ *Space and Culture* 10(4): 437–53. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.1177/1206331207304356> [naposledy navštíveno 03. 03. 2021].
- Kärholm, M. 2012. *Retailising Space, Architecture, Retail and the Territorialisation of Public Space*.
- Kharkhordin, O. 1997. „Reveal and Dissimulate: a Genealogy of Private Life in Russia.“ Pp. 333–363 in J. Weintraub, K. Kumar (eds.). *Public and Private in Theory and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Kohout, M., Tittl, F. 2015. „Struktura sídlišť.“ *Buletin ČKA* 1/2015: 48–51.
- Kohout, M., Tichý, D., Tittl, F. 2015. Specifika a možnosti adaptace sídlišť. *Heinrich Böll Stiftung*. Dostupné (online) na adrese: <https://cz.boell.org/cs/2015/12/10/specifika-moznosti-adaptace-sidlist> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Kohout, M., Tichý, D., Tittl, F., Kubánková, J., Doleželová, Š. 2016. *Sídliště, jak dál?* Praha: Fakulta architektury ČVUT.
- Koucký, R. 1993. „Zločiny proti městskosti (projev na setkání architektů v Mánesu 1.4. 1993).“ *Architekt* 39: 1.

- Kovács, Z., Douglas, M. 2004. „Hungary. From Socialist Ideology to Market Reality.“ Pp. 231–248 in R. Turkington, R. Van Kempen, F. Wassenberg (eds.). „High-Rise Housing in Europe: Current Trends and Future Prospects“. *Housing and Urban Policy Studies* 28. Delft: Delft University Press.
- KPMG. 2016. *Voice of Real Estate. Bytový fond hlavního města Prahy a jednotlivých městských částí*. Praha: KPMG.
- Latour, B. 2003. *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*. Bratislava: Kaligram.
- Latour, B. 2007. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Corbusier. 1973. *Athens Charter*. Detroit: Grossmann Publishers.
- Le Corbusier. 1964. *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism to be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization*. Orion Press.
- Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. London: Wiley-Blackwell.
- Lefebvre, H. 1996. „The Right to the City.“ Pp. 63–181 in E. Kofman, E. Lebas (eds.). *Writings on Cities*. Cambridge: Wiley-Blackwell.
- Lehečka, M. 2013a. *Faraonci: místo, prostor a lokální identita obyvatel sídliště Stodůlky*. Diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Lehečka, M. 2013b. „Sídliště současné a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel.“ *Slovenský národopis* 61(4): 351–367.
- Lehečka, M. 2015. „Když nám tam chtěl někdo hrát cizí, tak jsme ho třeba vykamenovali: reflexe vtělené zkušenosti vyrůstání na sídlišti.“ *Biograf* 61: 35–62.
- Lehečka, M. 2018. „Veřejný prostor panelových sídlišť: Kolektivismus, privatismus a participace.“ Pp. 93–104 in P. Kratochvíl (ed.). *Veřejný prostor v ohrožení? Aktuální problémy městského veřejného prostoru z hlediska společenskovedních disciplín*. Praha: Artefactum.
- Lehečka, M. 2019a. „Pocity Plotu: Teritoriální (re)produkce, normativita a ne/viditelnost ve veřejném prostoru panelového sídliště.“ *Sociální Studia / Social Studies* 16(1): 57–77. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.5817/SOC2019-1-57> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Lehečka, M. 2019b. „To Own or Not to Own. Post-socialist Housing Policy, Privatism and Regimes of Vulnerability in Prague, Czech Republic.“ *Archivio Anthropologico Mediterraneo* 21(2): 1–15. Dostupné (online) na adrese: <https://journals.openedition.org/aam/2228> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Lehečka, M., Nessler, M., Liubimau, S. 2021. „When Private and Public React Together. Regimes of Privatization and their Consequences in Visaginas.“ *Studie o privatizaci do sborníku European Humanities University o Litevském městě Visaginas*. Nevydaný rukopis.

- Levínská, M., Bittnerová, D., Doubek, D. 2017. *Dohled a okraj: rozhodovací procesy*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Librová, H. 1986. *Volný čas obyvatel sídliště*. Praha: VÚVA.
- Lieberman, I. W., Ewing, A., Mejstřík, M., Mukherjee, J., Fidler, P. 1995. *Mass Privatization in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union. A Comparative Analysis*. Washington DC: The World Bank.
- Low, S. M. 2014. „Spatialities: The Rebirth of Urban Anthropology through Studies of Urban Space.“ Pp. 13–27 in D. M. Monini (ed.) *A Companion to Urban Anthropology*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Low, S. M. 2016. *Spatializing Culture: The Ethnography of Space and Place*. London: Routledge.
- Low, S. M., Lawrence-Zúñiga, D. 2003. *Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Oxford: Wiley & Blackwell.
- Low, S. M., Taplin D., Scheld, S. 2009. *Rethinking Urban Parks: Public Space and Cultural Diversity*. Austin: University of Texas Press.
- Lux M., Sunega P. 2014. „Public Housing in the Post-Socialist States of Central and Eastern Europe: Decline and an Open Future.“ *Housing Studies* 29: 501–519. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/0.1080/02673037.2013.875986> [naposledy navštíveno 16. 03. 2021].
- Madden, D. J., Marcuse P. 2016. *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*. London: Verso.
- Maier, K. 2003. „Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39(5): 653–66. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2003.39.5.04> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Maier, K., Gebert, J. 1998. „Sídliště, díl první. Strašidla mýty a realita.“ *Umění a řemesla* XL(4): 2–6.
- Marcus, G. E. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography.“ *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Marcus, G. E. 1998. *Ethnography Through Thick and Thin*. New Jersey: Princeton University Press.
- Marcus, G. E. 2009. „Multi-sited Ethnography: Notes and Queries“. Pp. 181–196 in M. A. Falzon (ed.). *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham: Ashgate.
- Marcus, G. E. 2011. „Multi-sited Ethnography: Five of Six Things I Know About it Now.“ Pp. 16–32 in S. Coleman, P. Von Hellermann (eds.). *Multi-Sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York: Routledge.
- Marcuse, P. 1985. „Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes, and Policy Responses in New York City.“ *Wash. U. J. Urb. & Contemp. L.* 28: 195.

- Marcuse, P. 1996. „Privatization and its Discontents: Property Rights in Land and Housing in the Transition in Eastern Europe.“ Pp. 119–191 in G. Andrusz, M. Halroe, I. Szelenyi (eds.). *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell.
- Massey, D. 1991. „Global Sense of Place.“ *Marxism Today*, 6/1991: 24–29.
- Massey, D. 2005. *For Space*. London: SAGE.
- McGuirk, J. 2014. *Radical Cities: Across Latin America in Search of a New Architecture*. London: Verso Books.
- Mráčková, M., Šimonová, B., Vejvoda, V. 2014. *Legenda o sídlišti*. Praha: AVU.
- Mubi Brighenti, A., Kärrholm M. 2020. *Animated Lands. Studies in Territoriology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Murie, A., Tosics, I., Aalbers, M., Sendi, R., Černič Mali, B. 2005. „Privatisation and After“, Pp. 63–84 in R. Van Kempen, K. Dekker, I. Tosics, S. Hall (eds.). *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 1971. *Sociologie bydlení*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 2002. „Urbanizace českých zemí a socialismus.“ Pp: 237–297 in: P. Horská, J. Musil, E. Maur. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka.
- Musil, J. 2012. „Chicagská škola a česká sociologie.“ *Lidé Města* 14 (2): 395–419. Dostupné (online) na adrese: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-931-version1-musil.pdf> [naposledy navštíveno 07. 12. 2019].
- Němec, M., Brabec, T. 2015. *Analýza vývoje sociální struktury velkých pražských sídlišť mezi lety 2001–2011*. Praha: Institut plánování a rozvoje
- Novotná, B. 2010. „Panelák jako symbol a místo paměti“. *Sociální studia / Social Studies* 7(3):127–31. Dostupné online na adrese: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5846/4934 [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Novotná, H., Heřmanský, M., Bittnerová, D. 2010. „Kdo nezkoumá se mnou, zkoumá proti nám? Povaha a dynamika týmového etnografického výzkumu.“ *Biograf* 52-53: 45 odst. Dostupné na (online) adrese: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=5308> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021]
- Oberstein, I. 1980. *Urbanistická kompozice JZM v Praze*. Disertační práce. Praha: Fakulta architektury ČVUT.
- Ort, J., Dobruská, P. 2018. „Kontinuity a diskontinuity v transnacionálním sociálním poli na příkladu margovanských Romů.“ *Český lid* 105: 131–157. Dostupné (online) na adrese: <http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.01> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

- Osman, R. 2014. „Sociální prostor.“ Pp. 33–57 in R. Maroušek, R. Osman (ed.). *Prostory geografie*. Praha: Karolinum.
- Ouředníček, M., Temelová, J. 2012. *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia.
- Park, R. E. 1968 [1925]. „The City: Suggestions for the Investigation for the Human Behavior of Urban Environment.“ Pp. 1–46 in R. E. Park, E. W. Burgess, R. McKenzie. *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pelikánová, H. 2009. „Bydlení jako norma a životní strategie v normalizačním Československu.“ Pp: 284–326 in M. Vaněk (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia.
- Power, A. 1997. *Estates on the Edge: The Social Consequences of Mass Housing in Northern Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Power, A. 1999. „High-Rise Estates in Europe: is Rescue Possible?“ *Journal of European Social Policy* 9(2): 139–163.
- Přidalová, I. 2017. „Cizinci a lokální sociální prostředí: případová studie Hůrka.“ Pp. 120–149 in M. Ouředníček, J. Jichová (eds.). *Sociální prostředí Prahy: město na prahu 21. Století*. Academia, Praha.
- Přidalová, I., Ouředníček, M. 2017. „Role zahraniční migrace v měnící se sociálně prostorové diferenciaci Prahy.“ *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 53(5): 659–92. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.5.360> [naposledy navštíveno 10. 05. 2018].
- Rabinow, P. 1989. *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roubal, P. 2019. „Plánování Prahy v 80. – 90. letech. Sebedestrukce urbanistické expertízy.“ Pp. 315–354 in A. Gjuríčová, V. Rameš, P. Roubal, M. Spurný, T. Vilímek, M. Kopeček (eds.). *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo / Univerzita Karlova, Filozofická fakulta / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Rowlands, R., Musterd S., Van Kempen, R. (eds.). 2009. *Mass Housing in Europe: Multiple Faces of Development, Change and Response*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Růžička, M. 2011. „Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47(2): 273–295. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2011.47.2.03> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021].
- Růžička, M. 2015. „Problém ‚reflexivity‘ v sociálním výzkumu.“ Pp. 22–31 in L. Toušek, L. J. Budilová, G. Fatková, O. Hejnal, L. Lupták, M. Růžička, J. Šimek. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Plzeň: Filozofická fakulta ZČU.
- Rychlíková, A. 2020. „Sídliště Písnice jako symbol historické proměny bydlení.“ Pp. 33–37 in T. Hoření Samec, M. Lehečka (eds.). *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Praha: Sociologický ústav AV.

- Říha, C. 2007. „V čem je panelák je kamarád. Kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let“ Pp. 17–37 in L. Hubatová-Vacková, C. Říha (eds.). *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP.
- Sak, P., Saková, K. 2004. *Mládež na křižovatce. Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. Praha: Svoboda servis.
- Samec, T. (ed.). 2018. *Jak zajistit dostupné bydlení?* Praha: Sociologický ústav AV. Dostupné (online) na adrese: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/samec_ed._jak_zajistit_dostupne_bydleni.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Semrád, J. 2018. *Lesná. Život na sídlišti ve 20. a 21. Století*. Disertační práce. Brno: Filosofická fakulta MU.
- Sidiropulu Janků, K. 2004. „Česká romská rodina v Anglii a zase zpátky – vymístění.“ *Sociální studia / Social Studies* 1(2):197–213. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.5817/SOC2004-2-197> [naposledy navštíveno 18. 04. 2020].
- Skřivánková, L., Švácha, R., Koukalová, M., Novotná, E. (edd.). 2017. *Paneláci. 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Skřivánková, L., Švácha, R., Novotná, E., Jirkalová, K. (eds.). 2016. *Paneláci 1: padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Skupnik, J. 2007. „Světy se zrcadlem Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společností“ *Sociologický Časopis /Czech Sociological Revue* 43(1): 133–147. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.1.08> [naposledy navštíveno 07. 12. 2020].
- Sládek, J. 2013 „The Privatisation of State Housing Stock in the Czech Republic – a Path Dependent Process?“ *Sociológia* 45(3): 267–289.
- Slooter, L. 2019. *The Making of the Banlieue: An Ethnography of Space, Identity and Violence*. Palgrave Macmillan.
- Smetáčková, I. 2009. „Klienti SIM očima jejich pracovnic a pracovníků.“ Pp. 77–109 in D. Bittnerová (ed.). *Vzdělávací potřeby kulturně znevýhodněných*. Praha: ERMAT.
- Smíšek O. 2007. „Téma předměstí z technického pohledu. V Československu používané panelové systémy.“ Pp. 65–74 in Hubatová-Vacková, L., Říha C. (eds.). *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP.
- Soja, E. W. 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London / New York: Verso.
- Soja, E. W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Soja, E. W. 2009. „Taking space personally.“ Pp. 11–35 in B. Warf, S. Arias (eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.

- Soukup, T. 2017. *Demografická studie MČ Praha 14*. Praha: Tomáš Soukup.
- Spurný, M. 2016. *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Stanilov, K. 2007. *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer Science & Business Media.
- Stenning, A., Smith A., Rochovská, A., Świątek, D. 2010. „Housing: Markets, Assets and Social Reproduction.“ Pp. 112–143 in A. Stenning, A. Smith, A. Rochovská, D. Świątek (eds.). *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Stevens, Q. 2008. *The Ludic City: Exploring the Potential of Public Spaces*.
- Stöckelová, T., Brož, L. 2015. „Přísliby a úskalí symetrie: Sociální vědy v zemi za zrcadlem.“ *Cargo* 13(1–2): 5–33. Dostupné (online) na adrese: <http://cargojournal.org/index.php/cargo/article/view/22> [naposledy navštíveno 10. 01. 2021].
- Stöckelová, T., Abu Ghosh, Y. 2013. „Úvahy o etnografii: od dogmatu k heterodoxii.“ Pp 7–35 in: T. Stöckelová, Y. Abu Ghosh (eds.). *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Stulíková, V. 2015. „Od veřejného ke sdílenému prostoru: Městský park v symetrické perspektivě.“ *Cargo* 13(1–2): 67–94. Dostupné (online) na adrese: <http://cargojournal.org/index.php/cargo/article/view/24> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Susser, I. 1982. *Norman Street: Poverty and Politics in an Urban Neighborhood*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Svoboda, P., Křížková J., Ouředníček, M. 2014. „Ukazatele ekonomické struktury a mobility obyvatelstva ve sčítáních lidu.“ *Historická geografie* 40 (2): 285–306.
- Šmídová, O. 1996. „Vlastnictví a kvazi-vlastnictví bytů za socialismu a jejich postsocialistická mutace.“ Pp. 116–124 in Olivier, A. (ed.). *Cahiers du CEFRES. No. 11, Původní a noví vlastníci*. Praha: CEFRES.
- Špaček, O. 2012a. „Česká panelová sídliště: Faktory stability a budoucího vývoje.“ *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 48(5): 965–88. Dostupné (online) na adrese: [10.13060/00380288.2012.48.5.07](https://doi.org/10.13060/00380288.2012.48.5.07).
- Špaček, O. 2012b. „Proměny sousedství v pražských lokalitách.“ Pp. 157–176 in: M. Ouředníček, J. Temelová (eds.). *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia.
- Špaček, O. (2014). „Distinkce a bydlení v pozdně socialistické společnosti.“ *Sociální studia / Social Studies* 11(4): 51–70. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.5817/SOC2014-4-51> [naposledy navštíveno 03. 03. 2021].
- Špaček, O. 2017. „Michal Kohout, David Tichý, Filip Tittl, Jana Kubánková, Šárka Doležalová: Sídlíště, jak dál? Recenze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 53 (4): 635–637.

- Špaček, O. 2020. „Střední třída na pražských sídlištích.“ Pp. 10–13 in T. Hoření Samec, M. Lehečka (eds.). *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Praha: Sociologický ústav AV.
- Špačková, P. Pospíšilová, L. 2017. „Demografický a socio-ekonomický vývoj českých sídlišť: stejné nebo diferencované trajektorie vývoje.“ Pp. 314–325 in L. Skřivánková, R. Švácha, M. Koukalová, E. Novotná, (edd.). 2017. *Paneláci. 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Švácha, R. 2015. „Panelové sídliště jako uměleckohistorické téma“. *Bulletin ČKA, Sídliště* 1/2015: 40–46.
- Švácha, R. 2017. „Epilog“. Pp. 303–313 in L. Skřivánková, R. Švácha, M. Koukalová, E. Novotná, (edd.). 2017. *Paneláci. 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Švácha, R. 2017. „Technokratická sídliště.“ Pp. 202–219 in L. Skřivánková, R. Švácha, M. Koukalová, E. Novotná, (edd.). 2017. *Paneláci. 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Taussig, M. 1984. „Culture of Terror, Space of Death. Roger Casement’s Putumayo Report and the Explanation of Torture.“ *Comparative Studies in Society and History* 26(3): 467–497.
- Toušek L. 2013. *Prostor, transgrese, bezdomovectví*. Disertační práce. Plzeň: Filosofická fakulta ZČU.
- Trachtová, Z. 2015. *Bitky romských teenagerů. Kulturní modely násilí*. Diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Truong, F. 2018. *Radicalized Loyalties: Becoming Muslim in the West*. Cambridge / Medford: Polity.
- Tsing, A. L. 2011. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. New Jersey: Princeton University Press.
- Turkington, R., Van Kempen, R., Wassenberg, F. (eds.) 2004. „High-Rise Housing in Europe: Current Trends and Future Prospects.“ *Housing and Urban Policy Studies* 28. Delft: Delft University Press.
- Uherek, Z. 2003. „Cizinecké komunity a městský prostor v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39(2): 193–217. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.13060/00380288.2003.39.2.04> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Van Beckhoven, E., Bolt, G., Van Kempen, R. 2009. „Theories of Neighbourhood Change and Decline: Their Significance for Post-WWII Large Housing Estates in European Cities.“ Pp. 20–50 in R. Rowlands, S. Musterd, R. Van Kempen (eds.). *Mass Housing in Europe: Multiple Faces of Development, Change and Response*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

- Van Houtum, H., Van Naerssen, T. 2002. „Bordering, Ordering and Othering.“ *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 93(2): 125–36. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00189> [naposledy navštíveno 20. 06. 2020].
- Van Kempen, R., Dekker K., Tosics, I., Hall. S. 2005. *Restructuring Large Housing Estates in Europe: Restructuring and Resistance Inside the Welfare Industry*. Bristol: Policy Press.
- Veselý, M. 2015. *Doma na sídlišti? Lokální identita a identifikace s místem na pražském Jižním Městě. Disertační práce*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Vine, T., Clark, J., Richards, S., Weir. D. 2017. *Ethnographic Research and Analysis: Anxiety, Identity and Self*. New York: Springer.
- Wacquant, L. 1995. „The comparative structure and experience of urban exclusion: Race, class and space in Chicago and Paris.“ Pp. 543–570 in K. McFate, R. Lawson, W. J. Wilson (eds.). *Powerty, inequality and the future of social policy*. New York: Russel Sage Foundation.
- Wacquant, L. 2006. *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. Oxford: Oxford University Press.
- Wacquant, L. 2008. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity.
- Wacquant, L. 2014. „Marginality, ethnicity and penalty in the neo-liberal city: an analytic cartography.“ *Ethnic and Racial Studies* 37(10):1687–1711. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.1080/01419870.2014.931991> [naposledy navštíveno 28. 08. 2018].
- Wallach, V. 2014. „Hráči podělávači, feťáci: Studie z každodennosti české pokročilé marginality.“ Pp. 152–166 in L. Lupták a kol. *Neoliberalismus a marginalita. Studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk.
- Warf, B., Arias, S. 2009. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.
- Wirth, L. 1938. „Urbanism as Way of Life.“ *American Journal of Sociology* 44(1): 1–24.
- Wirth, L. 1956. *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wollmann, H. 1994. *Systemwandel und Städtebau in Mittel- und Osteuropa, Stadtforschung aktuell*. New York: Springer.
- Woods, P., Boyle, M., Jeffrey, B., Troman, G. 2000. „A Research Team in Ethnography.“ *International Journal of Qualitative Studies in Education* 13: 85–98. Dostupné (online) na adrese: <https://doi.org/10.1080/095183900235744> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].
- Zdražilová, L. 2007. „Domov na sídlišti: mýtus nebo realita?“ Pp. 38–56 in L. Hubatová-Vacková, C. Říha (eds.). *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP.
- Zdražilová, L. 2013. *Když se utopie stane skutečností*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum ve spolupráci s Arbor vitae.

Zandlová, M., Šťovíčková Jantulová, M., 2019. „Etika výzkumu.“ Pp. 58–91 in Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. (eds.) *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.

9.2 Online zdroje

Deml, J., Škochová, O. 2014. *Strategie pro kulturu, umění sport a volný čas na Praze 14 pro léta 2014 – 2024*. Praha: MČ Praha 14. Dostupné online na adrese: https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/usneseni/rada/2014/04/206p_82MR.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Městská část Praha 14. 2014. *Strategický plán městské části Praha 14 na období 2015 až 2025*. Praha: MČ Praha 14. Dostupné (online) na adrese: <https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/sites/3/2014/04/SPR-M%C4%8C-Praha-14-v-final-1.pdf> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Městská část Praha 14. 2015. *Plán preventivních aktivit městské části Praha 14 pro rok 2016*. Praha: MČ Praha 14. Dostupné online na adrese: https://www.praha14.cz/samosprava/wp-content/uploads/usneseni/rada/2015/10/565p_22MR.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Svoboda, P. 2013. „Nezaměstnanost v Praze.“ *Atlas obyvatelstva*. Dostupné (online) na adrese: http://www.atlasobyvatelstva.cz/sites/default/files/71_nezamestnanost_praha_cz.pdf [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

9.3 Články a rozhovory v online médiích:

27. 10. 2011. „Přivrženci DSSS porušovali na Černém Mostě zákon, policie nezasáhla.“ *Romea.cz*. Dostupné online na adrese: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/privrzenci-dsss-porushovali-na-cernem-moste-zakon-policie-nezasahla> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

26. 7. 2013. „Asi 30 neonacistů se sešlo na pražském Černém Mostě. Protestovali proti nim anti-fašisté.“ *Romea.cz*. Dostupné (online) na adrese: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/asi-30-neoancistu-se-seslo-na-prazskem-cernem-moste-protestovali-proti-nim-antifasiste> [naposledy navštíveno 15. 03. 2021].

22. 9. 2014. „Ubodal ženu na Černém Mostě! Policie vraha chytla jen pár metrů od těla.“ *Blesk.cz*. Dostupné (online) na adrese: <https://www.blesk.cz/clanek/regiony-praha-praha-zpravy/275885/ubodal-zenu-na-cernem-moste-policie-vraha-chytla-jen-par-metru-od-tela.html> [naposledy navštíveno 30. 03. 2021].

25. 10. 2016. „Při potyčce na Černém Mostě létaly lahve, zasahovalo třicet policistů.“ *iDNES.cz*. Dostupné (online) na adrese: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/policie-zasahovala-na-cernem-moste-doslo-k-potyccce.A161025_093942_praha-zpravy_nub [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Daňek, J. 19. 2. 2019. „Kriminalisté z Prahy III. realizovali tři drogové případy, společně se zásahovou jednotkou si došli pro výrobce i dealery pervitinu.“ *Týdeník policie*. Dostupné (online) na adrese: <https://tydenikpolicie.cz/kriminaliste-z-prahy-iii-realizovali-tri-drogove->

[pripady-spolecne-se-zasahovou-jednotkou-si-dosli-pro-vyrobce-i-dealery-pervitinu/](#)
[naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Dvořáková, P. 6. 6. 2019. „Boj obyvatel sídliště Ďáblice o záchranu pokračuje. Ale stavět tu chce i město.“ *Deník Referendum*. Dostupné (online) na adrese: <https://denikreferendum.cz/clanek/29683-boj-obyvatel-o-zachranu-sidliste-dablice-pokracuje-ale-stavet-tu-chce-i-mesto> [naposledy navštíveno 06. 03. 2021].

Dukmasova, M. 2014. „Trincknology 101.“ *Jacobin*. Dostupné na: <https://www.jacobinmag.com/2014/10/tricknology-101> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

ČTK. 22. 2. 2017. „Švédská policie vyšetřuje nepokoje v imigrantské čtvrti ve Stockholmu.“ *Novinky.cz*. Dostupné (online) na adrese: <https://www.novinky.cz/zahranicni/clanek/svedska-policie-vysetruje-nepokoje-v-imigrantske-ctvrti-ve-stockholmu-40025280> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Palaščáková, P. 24. 5. 2013. „Švédové hledají příčiny násilností“, *E15.cz*, dostupné (online) na adrese: <https://www.e15.cz/zahranicni/svedove-hledaji-priciny-nasilnosti-991037> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Šrámková, J. 6. 8. 2016. „Bory jsou zdařilé, Lochotín se nepovedl, říká o sídlišťích historička (rozhovor s historičkou Martinou Koukalovou).“ *iDNES.cz*. Dostupné (online) na adrese: https://www.idnes.cz/plzen/zpravy/sidliste-plzen-odbornice-architektura-martina-koukalova-bory-lochotin.A160805_105344_plzen-zpravy_pp [naposledy navštíveno 20. 03. 2021].

Trachtová, Z. 19. 10. 2015. „Obec má právo na vlastní pravidla, hájí zákaz sezení venku šéf svazu měst (rozhovor s Františkem Luklem).“ *iDNES.cz*. Dostupné (online) na adrese: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozhovor-s-frantiskem-luklem.A151019_102729_domaci_zt [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Trešňák, P., 15. 7. 2017. „Ústavní soud zrušil zákaz sezení mimo lavičky.“ *Respekt.cz*. Dostupné (online) na adrese: <https://www.respekt.cz/tydenik/2011/35/mesta-kde-zakazali-sedet> [naposledy navštíveno 27. 11. 2020].

Uhlová S, Šplíchal, P. 16. 9. 2018. „Most k současné politice“ *A2larm.cz*. Dostupné onlne na adrese: <https://a2larm.cz/2018/09/most-k-ceske-politice/> [naposledy navštíveno 25. 12. 2020].

Váchal, A. 15. 3. 2017. „Praha nabídne stovky nových bytů. První domy začne město stavět příští rok na Černém Mostě.“ *iHNed.cz*. Dostupné (online) na adrese: <https://archiv.ihned.cz/c1-65660200-praha-nabidne-stovky-novych-bytu-prvni-domy-zacne-mesto-stavet-pristi-rok-na-cernem-moste> [naposledy navštíveno 30. 03. 2021].

Vilímová, T. 24. 4. 2018. „Sídliště jsou tikající bombička. Stárnou, hloupnou a chudnou.“ *Echo24.cz*. Dostupné (online) na adrese: <https://echo24.cz/a/S8pWx/sidliste-jsou-tikajici-bombicka-starnou-hloupnou-a-chudnou> [naposledy navštíveno 20. 02. 2021].

9.4 Filmy a seriály

Filip, F. 1980. *Dnes v jednom domě*. [televizní seriál]. Československo. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/147490-dnes-v-jednom-dome/prehled/> [naposledy navštíveno 10. 03. 2021].

Friedrichs, Ch. 2011. *The Pruitt-Igoe Myth* [dokumentární film]. USA. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/293529-the-pruitt-igoe-myth/prehled/> [naposledy navštíveno 10. 03. 2021].

Chytilová, V. 1979. *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* [film]. Československo. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/1535-panelstory-aneb-jak-se-rodí-sidliste/prehled/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Kassovitz, M. 1995. *La Haine* [film]. Francie. <https://www.csfd.cz/film/29541-nenavist/prehled/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Ly, L. 2019. *Les Misérables* [film]. Francie <https://www.csfd.cz/film/723541-bidnici/prehled/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Lehečka, M. 2015. *Odrasy sídliště*. [dokumentární film]. Česká republika.

Menzel, J. 1983. *Vesničko má středisková* [film]. Československo. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/6672-vesnicko-ma-strediskova/prehled/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Reggio, G. 1982. *Koyaanisqatsi* [dokumentární film]. USA. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/37440-koyaanisqatsi/prehled/> [naposledy navštíveno 24. 02. 2019].

Tuček, B. 2014. *Plán* [dokumentární film]. Česká republika. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/382662-plan/prehled/> [naposledy navštíveno 16. 07. 2020].

Chytilová, V. 1979. *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* [film]. Československo. Bližší informace dostupné (online) na adrese: <https://www.csfd.cz/film/1535-panelstory-aneb-jak-se-rodí-sidliste/prehled/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

9.5 Odkazy na webové stránky:

Umělecko průmyslové muzeum v Praze. © 2017. *Bydliště: panelové sídliště; plány, realizace, bydlení 1945-89 bydlení*. Dostupné (online) na adrese: <http://www.panelaci.cz/stranka/bydliste-panelove-sidliste-plany-realizace-bydleni-1945-89> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Sídliště, jak dál? © 2014. *Sídliště, jak dál? Mezinárodní konference*. Dostupné (online) na adrese: <http://www.sidlistejakdal.cz/mezinarodni-konference/pro-media> [naposledy navštíveno 14. 03. 2021].

Otevřená společnost, o.p.s. 2012. *Mapa kriminality*. Dostupné (online) na adrese: www.mapakriminality.cz [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Praha 14 kulturní, o. p. s. © 2014. *Street for Art*. Dostupné (online) na adrese: <http://www.streetforart.cz/2014/> [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].

Hlavní město Praha. © 2018. *Veřejné vyhlášky*. Dostupné (online) na adrese: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlasky_a_narizeni/uplna_zneni_pravnich_predpisu_h_l_m_prahy/verejny_poradek.html [naposledy navštíveno 31. 03. 2021].